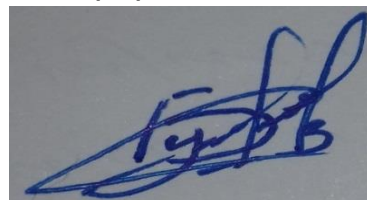

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.2 (575.3)

Бо ҳукуки дастнавис

БУРИЕВ ШОҲИН МУДДИНОВИЧ

**МУКАММАЛГАРДОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ
ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД ДАР ШАРОИТИ
МУОСИР**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D050900 – Молия
(6D050901-Молия, муомилоти пулӣ ва қарз)

Рохбари илмӣ: Сайфуров К.Ф.,
номзади илмҳои иқтисодӣ

Душанбе – 2025

Накша:

НОМГҶҲИ ИҲТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД.....	14
1.1. Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ ва аҳаммияти маблағгузори хурд дар иқтисодиёт.....	14
1.2. Хусусиятҳо ва принципҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд дар шароити муосир.....	28
1.3. Асосҳои институтсионалии хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд: таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ.....	40
БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	57
2.1. Ҳолати муосири хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд дар кишвар.....	57
2.2. Баҳодиҳии фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар низоми маблағгузори хурд.....	73
2.3. Нақши рақамикунонии иқтисодиёт дар ташаккулёбии хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд.....	87
БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАҚВИЯТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД.....	100
3.1. Такмилдиҳии чараёни рақамикунонии ташкилотҳои маблағгузори хурд.....	100
3.2. Муаммоҳои рушди хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд ва роҳҳои ҳалли он.....	115
3.3. Беҳдошти сифати хизматрасониҳои бонки ташкилотҳои маблағгузори хурд.....	134
ҲУЛОСА.....	153
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО.....	157
РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	160
ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	177
ЗАМИМАҲО.....	180

НОМГЌЙИ ИХТИСОРАҲО:

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

АТМХТ– Ассотсиатсияи ташкилотҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон

ТМХ – Ташкилотҳои маблағгузори хурд

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Ташкилоти қарзии хурд

ФҚХ – Фонди қарзии хурд

ЧСП – Ҷамъияти саҳомии пӯшида

ЧСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ЧСО – Ҷамъияти саҳомии оммавӣ

ЧДММ – Ҷамъияти дорои масъулиятҳои маҳдуд

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустакил

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

АЧТМХ ЧБ – Ассотсиатсияи ҷумҳуриявии ташкилотҳои маблағгузори хурди Ҷумҳурии Беларус

МЧМХ ЧБ – Маркази ҷумҳуриявии маблағгузори хурди Ҷумҳурии Беларус

ИА – Иттиҳоди Аврупо

МХМХ – Маркази хизматрасонии маблағгузори хурд

БКИТ – Бюрои қарзию иттилоотии Тоҷикистон

НПМ – Низомии пардохти милли

КИРЧТ – Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

СМР – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

СМФМ – Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026

СХБ – Сифати хизматрасониҳои бонкӣ

НИСХБ – Низомии идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкӣ

MDES – платформаи маҳсус дар самти низомии пардохтҳои бесим (Master Card Digital Enablement Service)

ҳаз. – ҳазор

млн. – миллион

млрд. – миллиард

б.ф. – банди ғоизӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Фаъолияти густурда ва пурсамари ташкилотҳои маблағгузори хурд ба чараёни рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ таъсири мусбат расонида, соҳаҳои афзалиятноки низоми хоҷагидориро метавонад тақвият бахшад. Айни замон ташкилотҳои маблағгузори хурд ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба муштариён хизматрасониҳои гуногунро пешниҳод менамоянд, ки таҳкими минбаъдаи онҳо метавонад ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ замина гузорад. Такмили фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд аз масоиле маҳсуб мешавад, ки пешрафти муносибатҳои молиявӣ-қарзиро таҳким бахшида, дастрасии аҳолиро ба захираҳои қарзӣ ва маҳсулоти бонкӣ афзоиш медиҳад. Яъне ташкилотҳои маблағгузори хурд дар баробари дигар ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаъолияти фароҳдоранд ва ба муштариён маҷмуи васеи маҳсулот ва хизматрасониҳои молиявиро пешкаш месозанд. Хусусияти хосси фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд дар он инъикос мегардад, ки ташкилотҳои мазкур маблағгузори хурдро амалӣ сохта, ҷиҳати рушди он консепсияи мушаххасро татбиқ менамоянд, ки на танҳо барои соҳибкории хурду миёна, балки барои иқтисодиёти миллӣ низ манфиатнок мебошад.

Дар ин замина, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намудаанд, ки «...масъалаи таъмини саривақтии талаботи иқтисодиёт ба маблағгузорӣ, хусусан, қарздиҳӣ бояд ҳамеша дар меҳвари фаъолияти низоми молия ва бонкҳои кишвар қарор дода шавад. Зеро ҳар қадар ки аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор қарзҳо зиёд пешниҳод карда шаванд, суръати рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли ҳамон қадар баланд мегардад» [13].

Дар раванди таҳқиқот маълум шуд, ки айни замон фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд бо якчанд муаммоҳо, ба монанди:

мавҷуд набудани захираҳои кофии молиявӣ, фарогирии аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ, тақвияти сифати хизматрасониҳо, дастрасии аҳоли ба Интернет, қобили қабул набудани саводнокии молиявии аҳоли ва амсоли онҳо алоқаманданд, ки дар ҳоли сари вақт бартараф нагардидани онҳо рушди босуботи ташкилотҳои маблағгузори хурд ғайриимкон мебошад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло метавон қайд намуд, ки аз ҷониби коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ ба масоили тақмилдиҳии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд ва аҳаммияти он дар иқтисодиёт камтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст ва ин омил сабаб шудааст, то мавзуи мазкур мавриди пажӯҳиш қарор дода шавад. Аз ин лиҳоз, мубрами мавзуи мазкур баланд арзёбӣ мегардад ва таҳқиқот дар ин самт метавонад аҳаммияти иқтисодии ташкилотҳои мазкурро боло бардорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Вобаста ба масоили рушди хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд аз ҷониби коршиносони соҳаи ватанӣ ва хориҷӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотии назаррас ба анҷом нарасидааст.

Новобаста аз ин, дар самти низоми бонкӣ, аҳаммияти низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёт, сармоягузори бахши бонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои маблағгузори хурд ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, таҳқиқоти назаррасе аз ҷониби олимони ватанӣ: Ш. Раҳимзода, Раҳимов З.А., Умаров Х., Шарифзода Б.М., Ҳикматов У.С., Ризозода Т.Р., Иброҳимзода И.Р., Ҷӯраев Б.М., Султонов З.С., Комилов С.Ҷ., Ғаюров Ғ.Ҳ., Ғаниев Р.Ғ., Хайрзода Ш.Қ., Миразизов А.Ҳ., Қиличева М.М., Тағоев Ҷ.Ҳ., Имомализода Б.Б., Вазирзода Д.Р. ва дигарон ба анҷом расидаанд.

Ҳамчунин, дар рафти таҳқиқот асарҳои як қатор олимону иқтисоддонони хориҷие, ки ба ин самт баҳшида шудаанд, баррасӣ гардид. Истифодаи натиҷаҳои таҳқиқоти Лаврушин О.И., Гагиева О.Х., Иванов А.Н., Стоянова Е.С., Костерина Т.М., Шамрай А.А., Абышева А.В., Кох Ю.В., Малышев Е.А., Схададзе Н.В., Романов А.В., Жуков Е.Ф., Швед Д.Е., Моргоев Б.С., Юзвович Л.И., Мокеева Н.Н., Гурянов С.А. ва дигарон

дар самти мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд ба мақсад мувофиқ мебошад.

Натиҷаи баррасии таҳқиқоти олимони мазкур нишон дод, ки баъзе муаммоҳои самти мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд то ҳол ҳалли худро наёфтаанд. Бо ташаккули илму техника ва рақамгардонии иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон дар назди ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ: ташкилотҳои маблағгузори хурд) муаммоҳои наво ба вучуд омадааст, ки онҳо ҳалли худро талаб менамоянд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ӯ мавзӯҳои илмӣ. Мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд яке аз роҳҳои мусоидат ба рушди иҷтимоӣю иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, рисолаи диссертатсионӣ бо роҳи таҳқиқи баррасии стратегияву барнома ва консепсияҳои давлатии сатҳи миллӣ ва соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мисли: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Консепсия 30.12.2019, №642 қабул шудааст), Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот бо таҳқиқ, баррасӣ ва таҳкими хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд арзёбӣ гардида, дар ин замина рушди фаъолияти ташкилотҳои мазкур пешбинӣ шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Татбиқи мақсади гузошташуда аз иҷрои вазифаҳои зерин вобаста мебошад:

- баҳодиҳӣ ва пажӯҳиши ҷанбаҳои назариявии моҳияти хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд;

- баррасии хусусиятҳои фарқкунанда, принципҳои ташкили хизматрасониҳои бонкӣ дар бозори маблағгузориҳои хурд ва таҳқиқи асосҳои институтсионалии низоми маблағгузориҳои хурди ватанию хориҷӣ;

- мушаххаснамоии мавқеи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар низоми маблағгузориҳои хурд, илова ба ин баррасии вазъи муосири фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар низоми маблағгузориҳо;

- арзёбии вазъи рақамикунони ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли муаммоҳои ҷойдошта дар бозори маблағгузориҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баландбардории сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ низоми хизматрасонии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои иқтисодиро дар бар мегирад, ки тибқи он доираи хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд такмил ёфта, сифати маҳсулоти коркардшуда баланд мегардад ва дар ин замина мавқеи ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар иқтисодиёт тақвият меёбад.

Фарзияи таҳқиқот дар он инъикос мегардад, ки бо таҳкими хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд бахши маблағгузориҳои хурд рушд ёфта, аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ таъмин мешавад ва дастрасии соҳибкорон ба маблағгузориҳои хурд афзун мегардад. Илова ба ин, мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар баробари тақвияти сифати хизматрасониҳои бонкӣ, ҳамчунин ба беҳтарсозии сатҳи некуаҳволии аҳоли ва ниҳоятан ба рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат менамояд. Дар ин хусус, бо пешниҳоди роҳу усулҳои муосир ва мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар назар аст, ки аҳаммияти ин ташкилотҳо дар низоми иқтисодии кишвар боло рафта, мавқеи онҳо дар пешбарии сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоӣ қавӣ мегардад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот аз қорҳои илмӣ-амалии олимону қоршиносони ватанию қоричӣ дар бобати хизматрасониҳои бонкӣ ва маблағгузории хурд, гурӯҳбандии хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд ва аҳаммияти онҳо дар тақвияти равандҳои иқтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилу танзими фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд, таҷрибаи ташаккулёбии низоми маблағгузории хурд дар кишварҳои қорича ва роҳҳои қорисозии он дар низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо асос меёбад. Муаллиф дар мувофиқат бо таҳқиқотҳои дар самти мазкур қойдошта маблағгузории хурдро ҳамчун пойгоҳи таҳқиқотӣ истифода намуда, мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурдро бо роҳи рақамикунонии низоми қорқард ва таҳвили хизматрасониҳои мазкур таҳия намудааст.

Сарчашмаи маълумот дар қодаи таҳқиқоти илмӣ, ҳисоботҳои оморӣ ва сомонаҳои расмии Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Ассотсиатсияи ташкилотҳои маблағгузории хурди Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои маблағгузории хурди ватанию қоричӣ, таҳлилу ҳулосаҳои институтҳои давлатӣ ва мақолаҳои олимони ватанию қоричӣ оид ба мукамалгардонии хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи кишварҳои қоричӣ дар самти танзим, назорат ва бартариятҳои ташаккули низоми маблағгузории хурд таҳқиқ шуда, дар асоси он механизмҳои мукамалгардонии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурди ватанӣ қорқард ва пешниҳод гардидааст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар кафедраи фаъолияти гумрукии факултети молиявию иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2021-2024 иҷро шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқотро баррасӣ, омӯзиш ва таҳқиқоти қанбаҳои назариявию амалии хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд дар низоми маблағгузориҳо, тақмили хизматрасониҳои ташкилотҳои

маблағгузориҳои хурд дар шароити муосири иқтисодӣ ва коркарди роҳу усулҳои тақвияти он ташкил медиҳад.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот муаллиф натиҷаҳои заруриро ба даст овардааст, ки онҳоро ба сифати навгониҳои илмӣ пешниҳод менамояд:

- пажӯҳиш ва баррасии асосҳои назариявӣ, консепсияҳо ва ҷанбаҳои методии моҳияти «ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд», «маблағгузориҳои хурд», «хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд», мушаххас карда шуда, шакл, намудҳо ва моҳияти иқтисодии маблағгузориҳои хурд дар асоси ақидаву фикри мактабҳои иқтисодӣ гуруҳбандӣ гардида, роҳу воситаҳои пешниҳоди маҳсулотҳои ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд пешниҳод гардидааст;

- ошкор гардидааст, ки маблағгузориҳои хурд дорои хусусиятҳо ва принсипҳои вижа буда, бидуни риояи онҳо амалан татбиқи маблағгузориҳои хурд метавонад ба мушкилиҳо дучор гардад, бар замми ин, муҳимтарин принсипҳои маблағгузориҳои хурд дар шароити муосири иқтисодӣ баррасӣ гардида, ҷанбаҳои вижаи он ҳамчун: ҳамгироии низоми маблағгузориҳои хурд бо соҳибкорон, тартиб ва услуби пешниҳоди қарзҳои хурд, ба таври возеҳ таҳқиқ шуда, амалан иҷроиши он пешниҳод шудааст, инчунин, вобаста ба таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ муайян карда шуд, ки бидуни таҳкими асосҳои институтсионалӣ татбиқи самараноки фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ғайриимкон мебошад, аз ҷумла: таҷрибаи Ҷумҳурии Белорус, Ҷумҳурии Гурҷистон, Ҷумҳурии Лаҳистон ва Федератсияи Русия собит намуд, ки тақвияти фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд аз таҳкими заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, таъмини рушди интернет-бонкинг, истифодаи чат-ботҳо, роҳандозии қарзҳо тариқи онлайн ва ба ин монанд амалҳо вобаста мебошад;

- вазъи муосири фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд таҳлил гардида, ошкор карда шуд, ки нишондиҳандаҳои молиявии ин ташкилотҳо

тамоюли зиёдшавӣ дорад ва дар давоми солҳои 2016-2023 таносуби ҳаҷми қарзҳои хурди ташкилотҳои маблағгузори хурд нисбат ба қарзҳои умумии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17,3 то андозаи 20,9 фоиз зиёд шудааст, илова ба ин, истифодаи усулҳои риёзу иқтисодӣ имкон дод, ки алоқамандии нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузори хурд нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ муқоиса шуда, мушаххас гардад, ки нишондиҳандаҳои мазкур байни ҳам алоқамандии мустақим дошта, болоравии нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузори хурд метавонад ба рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ таъсири мусбӣ расонад. Инчунин, фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» баҳогузорӣ шуда, бо истифода аз усулҳои риёзу иқтисодӣ дурнамои рушди фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» то соли 2030 коркард ва пешниҳод шудааст;

- тақмили низоми хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузори хурд пешниҳод гардида, рушди технологияи инноватсионӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ ва тақвияти заминаҳои қонунгузорӣ ҳамчун омилҳои калидӣ тавсия шуда, мушаххас гардидааст, ки омилҳои мазкур ба тақвияти фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд заминаи муносиб фароҳам оварда, самаранокии онро метавонад таъмин намояд, илова ба ин, ошкор карда шуд, ки дар шароити муносири иқтисодӣ зимни пешниҳоди хизматрасониҳо дар низоми маблағгузори хурд мушкилоти иқтисодӣ-ташкилӣ ҷой дошта, мушкилоти зерин аз нуқтаи назари институтсионалӣ баҳогузорӣ шуда, имкониятҳои бартарафсозии мушкилоти ҷойдошта дар доираи фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд пешниҳод гардидааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Моҳияти иқтисодии истилоҳҳои «хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маблағгузори хурд» гурӯҳбандӣ гардида, фарқият, аҳаммият ва зарурати истифодаи ин истилоҳот баррасӣ гардидааст.

2. Хусусиятҳо ва принципҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд дар муқоиса бо бонкҳои тижоратӣ ошкор карда шуда, заминаҳои институтсионалии хизматрасониҳои бонкии

ташкilotҳои маблағгузори хурд муайян гардид ва роҳҳои тақмилдиҳии он бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ пешниҳод гардидааст.

3. Дар асоси таҳқиқот муайян гардид, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ ташкilotҳои маблағгузори хурд то андозае вобастагӣ дорад ва ин вобастагӣ дар асоси усулҳои риёзӣ иқтисодӣ муайян гардида, маҷмӯи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар низомии маблағгузори хурд баррасӣ ва дурнамои фаъолияти он коркард шудааст.

4. Мушаххас гардидааст, ки яке аз омилҳои умдаи фаъолияти ташкilotҳои маблағгузори хурд рақамикунории хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳисоб рафта, тартиби таъбиқи он пешниҳод шудааст, инчунин чараҳои фаъолияти ташкilotҳои маблағгузори хурд баррасӣ шуда, муаммоҳои ҷойдошта дар ин самт муайян ва баландбардории сифати хизматрасониҳо бо истифодаи усулҳои муосир таҳия гардидааст.

Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқот. Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқот ба консепсияҳо, назарияҳо ва таҳқиқоти олимони ватанию хориҷӣ асос ёфта, истифодаи қонунгузориҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии кишвар дар баҳши хизматрасониҳои бонкӣ низ аз мадди назар дур намондааст. Дар баробари ин, он натиҷаҳое, ки муаллиф дар раванди таҳқиқоти худ дар самтҳои гуногуни баҳши маблағгузори хурд ба даст овардааст, дар самти баррасии асосҳои назариявӣ методологияи хизматрасониҳои бонкии ташкilotҳои маблағгузори хурд ва муқаррарсозии роҳҳои минбаъдаи мукамалгардонии он шароити мусоид фароҳам оварда, натиҷаҳои бадастомадаро метавон дар оянда ҳамчун асосҳои назариявӣ амалӣ дар истеҳсолот ва илм истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо таҳқиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон, ҳисоботҳои молиявӣ Ассотсиатсияи ташкilotҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон, барномаҳо ва стратегияҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлати рушд, консепсияҳои рақамикунории иқтисодиёт, роҳи усулҳои баҳодиҳии

самаранокии нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузори хурд ва дигар маълумотҳои расмӣ асос ёфтааст. Натиҷаи таҳқиқоти анҷомёфта ва тавсияҳои амалии он имкон медиҳанд, то хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд мукамал гардида, раванди дастрасии аҳоли ба маҷмуи маҳсулот сода карда шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертсионӣ бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоя будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо ба таҳлили илмии натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқотӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D050901 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз мувофиқ мебошад: 9.3. Рушди инфрасохтори муносибатҳои қарзӣ, афзорҳо, шаклҳо ва методҳои муосири пешниҳоди қарз; 10.1. Ташаккули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; 10.10. Инноватсияҳои молиявӣ дар баҳши бонкӣ; 10.18. Проблемаҳои мувофиқсозии ташаккул ва инкишофи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 10.22. Маҳсулоти нави бонкӣ: намудҳо, технологияи ташкил, тарзҳои татбиқ; 10.23. Проблемаҳои инкишофи ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаб дар он мебошад, ки бо роҳи таҳқиқи тавсияҳои назариявӣ ва амалии бозори хизматрасониҳои маблағгузори хурд ва арзёбии роҳҳои мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои иҷроӣ нақшаи диссертсионӣ, аз кабили интиҳоби мавзӯ, гузоштани мақсад, мушаххассозии вазифаҳо, мубрамаи ва аҳаммияти мавзуи интиҳобшуда аз ҷониби диссертант иҷро ва хулосаю тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст. Тавсияҳои таҳқиқоти диссертсионӣ метавонанд дар татбиқи сиёсати маблағгузори хурд дар

минтақаҳои кишвар, рушди баҳши маблағгузори хурд ва таъмини фаъолияти самараноки низоми маблағгузори хурди кишвар истифода шаванд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар конфронсҳои илмию назариявии байналмилалӣ, ҷумхуриявӣ ва ҳамчунин дар конфронсҳои ҳамасолаи ҳайати устодон ва кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Нуктаҳои муҳимми таҳқиқотро диссертант дар конфронсҳои байналмилалӣ ва ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ дар давоми солҳои 2021-2024 маъруза намудааст, аз қабили: конфронси байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ» (Душанбе, ДМТ, 10-уми феврари соли 2023); конфронси байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Рушди низоми бонкӣ ва рақамикунони баҳши молиявӣ» (Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 19-20-уми декабри соли 2023); конфронси ҷумхуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Финансово-кредитное регулирование развития инновационного предпринимательства в Таджикистане» (Душанбе, ДСРТ 10-уми майи соли 2022) ва ғайраҳо.

Интишор аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Дар доираи мавзуи диссертатсионӣ муаллиф 16 мақола (дар ҳаҷми 10,1. ҷ.ч.) ба нашр расонидааст, ки аз он 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 11 мақолаи дигар дар маводи конфронсҳои байналмилалию ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, се боб, нӯҳ зербоб, ҳулоса, тавсияҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва замимаҳо иборат буда, он маҷмуъан 186 саҳифаи матни компютериеро ташкил медиҳад, ки дар он 41 ҷадвал, 12 диаграмма, 20 расм ва 4 замима оварда шудааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД

1.1. Чанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ ва аҳаммияти маблағгузории хурд дар иқтисодиёт

Ташаккули иқтисоди ҳар як кишвар бо рушди устувори низоми бонкӣ алоқамандии мустақим дошта, раванди инкишофи соҳаҳои мухталиф аз ҷаҳолияти ташкилотҳои қарзӣ вобастагӣ дорад.

Вобаста ба ин, рушди низоми бонкӣ танҳо дар ҳолате ба вуқӯ мепаивандад, ки ҷаҳолияти субъектҳои он дар алоҳидагӣ тақвият ёбанд. Дар ин асос, қобили зикр аст, ки ташкилотҳои маблағгузории хурд аз субъектҳои мустақили низоми бонкӣ махсуб мешаванд, ки бо иҷрои як қатор хизматрасониҳо талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро қонеъ менамоянд. Чараҳои ҷаҳолияти ташкилотҳои молиявии хурд мураккаб буда, доираи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои гуногунро фарогир мебошад.

Таҳқиқи адабиёти соҳавӣ нишон медиҳанд, ки истилоҳи «хизматрасонӣ» ҳанӯз дар асрҳои XIX пайдо шудааст. «Маротибаи нахуст истилоҳи «хизматрасонӣ» аз ҷониби олими маъруфи фаронсавӣ – Жан Батист Сей дар соли 1803-юм ба илм ворид карда шудааст» [92]. Жан Батист Сей ин мафҳумро ҳангоми гузаронидани таҳқиқот дар қори илмии худ бо номи «Рисолаи иқтисоди сиёсӣ» истифода намудааст. Ӯ чунин ақида дошт, ки: «хизматрасонӣ на танҳо маҳсули одамон аст, балки ашё ва қувваҳои табиат низ метавонанд пешниҳод намоянд» [109, с.69-80]. Баъдтар яке аз иқтисоддонони маъруфи фаронсавӣ – Фредерик Бастиа ба Ж.Б. Сей таъя карда, ба хизматрасониҳои шахсӣ ва нақши онҳо дар ҳамоҳангсозии манфиатҳо диққати ҷиддӣ дод. «Ҳамчунин, Ф. Бастиа мафҳуми «хизматрасонӣ»-ро на танҳо хароҷоти воқеии меҳнат дар чараҳои истеҳсолот, балки дар маҷмӯ ҳар гуна кӯшише, ки аз ҷониби шахсе пешниҳод мегардад ва ё аз он шахсе, ки ин хизматрасониро истифода мебарад, мефаҳмид» [74].

Сипас, мафҳуми хизматрасонӣ ба воситаи таҳқиқот ва пажӯҳишҳо марҳила ба марҳила рушд ёфт. Аз ин лиҳоз, дар ин самт ба назар гирифтани ақидаи Карл Маркс низ ба мақсад мувофиқ аст.

К. Маркс чунин ақида дорад, ки: «хизматрасонӣ ифодакунандаи арзиши махсуси истеъмолие аст, ки он меҳнatro ба мисли дигар мол пешниҳод менамояд, вале арзиши махсуси истеъмолии ин мол ба худ номи махсус, яъне хизматрасониро мегирад, чунки меҳнат хизматрасониро на ба сифати мол, балки ба сифати фаъолият пешниҳод менамояд» [116, с.141]. Дар баробари ин, К. Маркс мафҳуми «хизматрасонӣ»-ро ба ду шакл, яъне васеъ ва маҳдуд шарҳ додааст. «Дар шакли васеъ, мафҳуми «хизматрасонӣ» ифодагари натиҷаҳои меҳнат аст, ки баҳри истеъмоли онҳо роҳандозӣ нашуда, метавонанд дар шаклҳои гуногун ба вучуд оянд ва талаботи одамон, корхонаҳо ва давлатро бо роҳи расонидани хизматрасонӣ ба онҳо қонеъ гардонанд» [109, с.69-80]. Дар шакли маҳдуд бошад, «хизматрасонӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолият буда, бо ифодаи арзиши махсуси истеъмолий асос меёбад» [109, с.69-80].

Ғайр аз ин, Алфред Маршалл оид ба мафҳуми «хизматрасонӣ» чунин қайд кардааст: «Хизматрасонӣ ва манфиатҳои дигар, ки мавҷудияти худро дар лаҳзаи ба вучуд омаданашон қатъ менамоянд, албатта, қисми сарвати ҷамъшуда ба ҳисоб намераванд» [19].

Ба назари Артур Пигу, дивидендҳои миллӣ – ин гардиши молҳо ва хизматрасониҳои дар ҷомеа дар тури як сол истехсолшуда мебошад. Дар ин хусус, ӯ шартӣ зеринро барои баландбардории ҳадди ниҳии дивидендҳои миллӣ таҳия кардааст, ба мисли: баробарии маҳсулоти ҳолиси ниҳой, ки бо истифодаи гуногуни захираҳо ба даст меояд [104].

Ф. Котлер мафҳуми хизматрасониро чунин шарҳ додааст: «хизматрасонӣ – ин ҳама гуна фаъолияти ба шумор меравад, ки як тараф метавонад ба тарафи дигар пешниҳод кунад ё амали ғайримоддие, ки боиси бадастории чизе намегардад» [113, с.549-550].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки хизматрасонии бонкӣ яке аз навъҳои муҳимми хизматрасонӣ буда, дар ташаккули он нақши калидиро назарияи хизматрасониҳои бонкӣ иҷро менамояд. Назарияи хизматрасониҳои бонкӣ аз ибтидои солҳои 70-ум то инҷониб, давра ба давра рушд ёфтааст. Вобаста ба ин, рушди назарияи хизматрасониҳои бонкиро метавон ба 5 давраи асосӣ ҷудо намуд (нигаред ба ҷадвали 1.1.):

Ҷадвали 1.1.–Ташаккулёбии хизматрасониҳои бонкӣ ва гурӯҳбандии онҳо

Давра	Давомнокии давра	Муҳиммияти давра	Самти таҳқиқшуда	Масъалаҳои таҳқиқшуда
1	2	3	4	5
I	Солҳои 1970-1980	Таҳқиқоти олимони зерин: Г. Брајан, Х. Дуглас, Ш. Деря, Д. Ревелл ва дигарон	Сохтори бонкӣ, идоракунии он ва хизматрасониҳои қарзӣ	«Дурнамои бонкҳои бритониёӣ ва рақобати байналмилалӣ», «Рақобат дар сохтори бонкӣ», «Рақобатнокӣ ва танзими фаъолияти бонкӣ», «Сиёсати бонкӣ дар самти қарздиҳӣ».
II	Солҳои 1980-1990	Таҳқиқоти олимони зерин: О. Доннел, Е. Балларин, В. Малпас, Ф. Дерек ва дигарон	Таҳкими амалиётҳои молиявии бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ	«Амалиётҳои молиявии бонки минтақавию сармоягузорӣ», «Бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити инқилоби молиявӣ», «Низомии молиявии Ситӣ чӣ тавр қор мекунад», «Дурнамои глобалии бонкҳо».
III	Солҳои 1990-2000	Таҳқиқоти олимони зерин: К. Фабри, Д. Љентле, Ч. Синки, Ш. Хефферман ва дигарон	Сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва муборизаи рақобатнок барои муштариён	«Мушкилиҳои дурнамои бонкӣ дар баҳогузори мутахассисони хориҷӣ», «Бонкҳо дар шароити ташаккули иқтисодиёти бозорӣ», «Идоракунии молия дар бонкҳои тиҷоратӣ», «Саноати хизматрасониҳои молиявӣ».
IV	Солҳои 2000-2010	Таҳқиқотҳои олимони зерин: Е.С. Стоянова, О.И. Лаврушин, О.Х. Гагиева, А.Н. Иванов ва дигарон	Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ҷиҳати рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ҷорисозии механизми маркетингӣ дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ	«Хизматрасониҳои бонкӣ: Таҷрибаи хориҷӣ ва русӣ», «Ташкил ва идоракунии фаъолияти маркетингии бонкҳои тиҷоратӣ» ва ғайраҳо

Идомаи ҷадвали 1.1

1	2	3	4	5
V	Аз солҳои 2010 то инҷониб	Таҳқиқоти олимони зерин: Ҳикматов У.С., Шарифзода Б.М., Чураев Б.М., Ғаниев Р.Ғ., Қиличева М.М. ва дигарон	Нақши маблағгузори хурд дар тақвияти вазъи иқтисоди миллӣ ва идоракунии самараноки он	Ташаккулёбии маблағгу-зориҳои хурд, тақвияти механизми таҳияи маб-лағгузори хурд, идо-ракунии маблағгузори хурд дар шароити муосир, баландбардории аҳаммиятнокии маблағгузори хурд дар таҳкими иқтисодиёти миллӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [111, с.192-194; 112, с.5-6]

Аз ҷадвали 1.1. дидан мумкин аст, ки раванди ташаккулёбии мафҳуми «хизматрасониҳои бонкӣ» аз соли 1970-ум оғоз ёфта, то ҳол идома дорад. «Масалан, давраи аввали ташаккулёбии назарияи хизматрасониҳои бонкӣ ба солҳои 1970-1980 рост омада, ҷанбаҳои асосии онро мушаххассозии моҳият ва зарурати хизматрасониҳои молиявӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ, мақоми хизматрасониҳои бонкӣ дар тиҷорати бонкӣ ва таъсири рақобати байналмилалӣ ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил дода буд» [112, с.5]. Вале вобаста ба он, ки яке аз омилҳои муҳимми таъсиррасон ба бахши хизматрасониҳои бонкӣ тамоюли ҷаҳонишавӣ мебошад, пас дар ин ҷода зарурати гузариш ба давраи дуюм ба вуқӯ пайваست.

Дар давраи дуюм (солҳои 1980-1990) масоили мубрами таҳқиқот, омӯзиш ва баррасии раванди таъсири ҷаҳонишавӣ ва муттаҳидсозии сармояи бонкӣ ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ баромад намуд [122, с.273-274]. Қобили қайд аст, ки дар интиҳои давраи дуюм нақши технологияҳои муосир дар рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ бараъло ба назар мерасид. Дар ин хусус, гузариш ба давраи сеюм ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфт.

Асоси давраи сеюмро таҳқиқотҳои муҳаққиқон – К. Фабри, Д. Ҷентле, Ч. Синки ва дигарон ташкил дода, дар таҳқиқотҳои марбута бо ҳисоби пайдоиш ва ташаккулёбии технологияҳои муосири бонкӣ (ба мисли:

шабакаҳои алоқои мобилӣ ва интернетӣ ва ғайраҳо) роҳҳои табдилдиҳии хизматрасониҳои анъанавии бонкӣ ба хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ таҳия гардидааст.

Ҳамчунин, вобаста ба онҳо, ки дар раванди таҳияи хизматрасониҳои бонкӣ менеҷмент ва маркетинг аҳаммияти назарасро доро мебошанд, пас зарурати гузариш ба давраи навбатӣ ба миён омад. Чунки ҷанбаҳои асосии ин давраро ташкили дурусти механизми идораи равандҳои маркетингӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷа дар ҷодаи тақвияти низоми маркетинги хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои қарзӣ ва ғайраҳо ташкил меод. Илова бар ин, дар марҳилаи мазкур нақши ташкилотҳои маблағгузори хурд дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ низ афзун гардид ва чунин ҳолат барои гузариш ба давраи навбатӣ мусоидат намуд.

Дар давраи панҷум, ки аз соли 2010 то инҷониб идома ёфта истодааст, дар баробари муҳаққиқони хориҷӣ муҳаққиқони ватанӣ низ корҳои шоистаро анҷом додаанд.

Ҳикматов У.С., мафҳуми «хизматрасонии бонкӣ»-ро чунин шарҳ додааст: «Хизматрасонии бонкӣ – маҳсулоте мебошад, ки мушаххас буда, аслан маҷмуи маҳсулоти бонкӣ ва инчунин усулҳои гуногуни ғайрианъанавии пешниҳоди онро дар бар мегирад» [120, с.47].

Моҳияти мафҳуми хизматрасонии бонкӣ аз ҷониби муҳаққиқон Шарипов Б.М. ва Ҷураев Б.М. чунин шарҳ ёфтааст: «хизматрасонии бонкӣ – созишест, ки тавассути он азнавтасимкунии захираҳо ва фишангҳои молиявӣ дар низоми иқтисодӣ амалӣ мегардад» [123, с.6-15].

Ҳангоми таҳлили бахши хизматрасониҳои бонкӣ Ғаниев Р.Ғ. чунин хулоса намудааст, ки «хизматрасонии бонкӣ дар худ натиҷаи судманди амалиётҳои бонкиро ифода месозад, ки бо роҳи қонеъсозии эҳтиёҷотҳои дархостгардидаи муштарӣ ба онҳо амалӣ гардида, онҳо ба сифати мол дар бахшҳои гуногуни бозори бонкӣ пешниҳод карда мешаванд» [145, с.28].

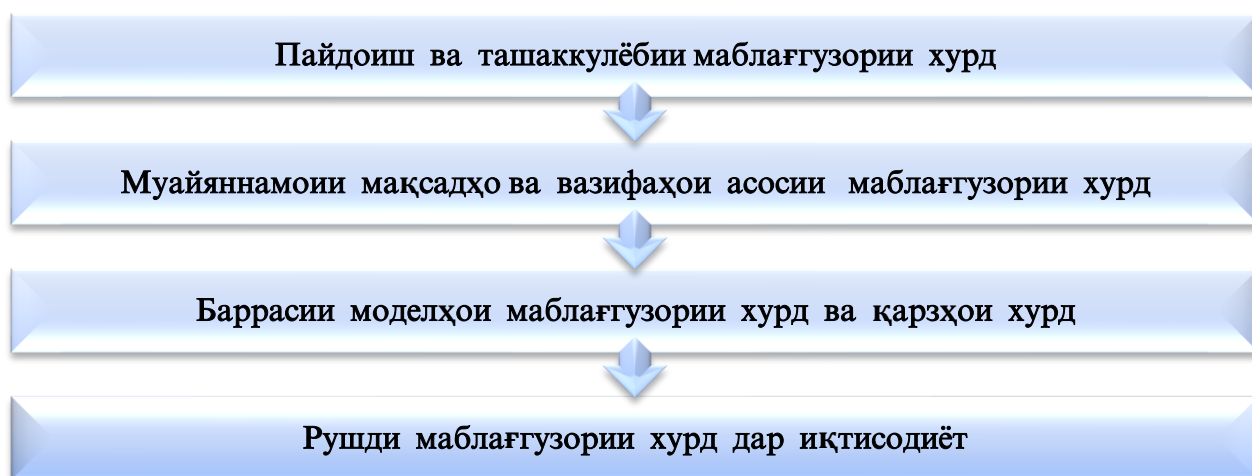
Ҳамчунин, муҳаққиқи ватанӣ Қиличева М.М. вобаста ба он ки раванди таҳияи хизматрасониҳои бонкӣ муносибати байни ташкилоти қарзӣ ва муштарӣро ифода месозад, мушаххас сохтааст, ки: «хизматрасонии бонкӣ аз ҷамъи муносибатҳои ташкилотҳои қарзӣ бо муштарӣ, дар бобати пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ (ё амалиётҳои дохилаи бонкӣ) иборат мебошад» [149, с.18].

Бо баррасии ақидаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ муайян намудан мумкин аст, ки моҳияти хизматрасонии бонкӣ дорои таркиби мураккаб ва қисматҳои фарох мебошад. Алаҳусус, дар шароити муосири иқтисодӣ, ки ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ ташаккул ёфта, дар таҷрибаи бонкдорӣ вобаста ба зиёд шудани талаботи муштарӣ ва зиёд шудани субъектони иқтисодӣ шумораи хизматрасониҳои бонкӣ низ рӯз то рӯз афзун гардидааст, талаботи муштарӣ ба ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи аввал қарор гирифтааст. Ҳолати марбута, дар бозор ба пайдоиш ва тақвияти хизматрасониҳои нави бонкӣ, аз ҷумла: хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ (интернет бонкинг, РС бонкинг ва ғайраҳо) мусоидат намудааст. Бо ҳисоби хусусиятҳои мазкур, як қатор муҳаққиқони ватанию хориҷӣ хизматрасонии бонкиро ҳамчун ҷамъи созишҳои бонкӣ, ки тариқи роҳҳои муосири таҳвил ба муштарӣ расонида мешаванд, шарҳ медиҳанд. Аммо ҷиҳати тақмили ақидаи болозикр метавон қайд намуд, ки хизматрасонии бонкӣ на танҳо роҳҳои муосири таҳвили созишҳои бонкӣ, балки ҳамчунин, яке аз қисмҳои фаъолияти ташкилоти қарзӣ буда, ҳадафи он аз пуррасозии амалиётҳои таҳияшавандаи бонкӣ иборат мебошад.

Дар чунин шароит, ташкилотҳои маблағгузории хурдро низ зарур аст, то дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аҳолии эҳтиёҷманд, оилаҳо ва инчунин ба соҳибкорони хурду миёнае, ки ба хизматрасониҳои молиявии бонкҳо дастрасӣ надоранд, хизматрасониҳои бонкии хурд пешниҳод намоянд.

Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки дар шароити муосир рушди иқтисодиёти кишвар аз маблағгузории хурд вобастагии калон дорад. Дар

ин хусус, бо мақсади пурра аз назар гузаронидани асосҳои назариявии истилоҳи «маблағгузориҳои хурд» масъалаҳои зеринро бояд мавриди пажӯҳиш қарор дод (нигаред ба расми 1.1.):

Расми 1.1.–Муайяннамоии моҳият ва давраҳои ташаккулёбии истилоҳи «маблағгузориҳои хурд»

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таҳлили адабиёти илмӣ муайян намуд, ки мафҳуми «маблағгузориҳои хурд», ифодакунандаи чараёни расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии эҳтиёчманд ва тиҷоратҳое мебошад, ки вобаста ба номувофиқӣ ба стандартҳои маблағгузорӣ берун аз доираи хизматҳои бонкӣ қарор гирифтаанд [138, с.52]. Баъдан доираи фаҳмиши ин мафҳум оҳиста-оҳиста васеъ гардида, ҳоло дар зери мафҳуми «маблағгузориҳои хурд» «хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳоли ва субъектони тиҷоратие, ки ба хизматрасониҳои бонкӣ на танҳо вобаста ба норасоии даромад, ҳаҷми на он қадар калони қарзҳои ба он эҳтиёҷдошта, балки норасоии инфрасохтори бонкӣ дар маконҳои зист ва фаъолияти онҳо низ тааллуқ дорад, фаҳмида мешавад» [130, с.168-170].

Вобаста ба ин, бо мақсади ба таври пурра муайян намудани моҳияти истилоҳи «маблағгузориҳои хурд» зарур аст, то ба давраҳои ташаккулёбии истилоҳи мазкур назар намоем (нигаред ба ҷадвали 1.2.).

Чадвали 1.2.–Давраҳои ташаккули истилоҳи «маблағгузори хурд»

Моҳияти маблағгузори хурд	Манбаи маълумот
Давраи 1 (солҳои 1985-1995) Истилоҳи «маблағгузори хурд» ифодакунандаи хизматрасониҳо оид ба пешниҳоди қарзҳои хурд.	
Маблағгузори хурд – ин қараёни пешниҳоди қарзҳои хурд ба муҳлати кӯтоҳ, вале бо пардохтҳои зуд-зуд мебошад.	[154, p.4].
Маблағгузори хурд – шакли қарздиҳии хурд, ки ба қарзгиранда дар ҳаҷми маблағҳои на он қадар калон бе ғарав ва бе зомин дода мешавад.	[23].
Давраи 2 (солҳои 1996-2005) Истилоҳи «маблағгузори хурд» ифодакунандаи қараёни расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии сатҳи зиндагонияшон нисбатан паст (эҳтиҷманд).	
Маблағгузори хурд – аз пешниҳоди қарзҳои хурд ба шахсони дорои даромади нисбатан паст иборат мебошад.	[129, с.13-14].
Маблағгузори хурд – раванди расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии эҳтиҷманд ва қашшоқ мебошад.	[118, с.31].
Давраи 3 (солҳои 2006-2011) Истилоҳи «маблағгузори хурд» ҳамчун қамъи хизматрасониҳои молиявӣ ба субъектҳои соҳибқарорӣ хурд.	
Маблағгузори хурд – хизматрасониҳои хурди молиявӣ, ки дар шакли қарзҳои хурд ба аҳолии машғули растанипарварӣ, чорводорӣ, ашхоси соҳиби микрокорхонаҳои қарқарди маҳсулоти кишоварзӣ, таъмирӣ, савдо ва дигар ашхосе, ки хоҳиши оғози ягон нави машғулиятро дорад мебошанд, ба шумор меравад.	[108, с.4].
Маблағгузори хурд – нави ғайриқарзӣ, ки ба расонидани доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ (қарзҳо, пасандозҳо, хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунию ҳазинавӣ, суғурта ва ғайраҳо) ба хоҷаҳои хонавода ва ташкилотҳои хурд алоқаманд аст.	[142, с.5].
Давраи 4 (аз соли 2012 то инҷониб) Истилоҳи муосир (такмилифта)-и «маблағгузори хурд».	
Маблағгузори хурд – ифодакунандаи қараёни пешниҳоди хизматрасониҳои маблағгузори хурд ба тичорати хурд ва табақаҳои камдаромади аҳоли, мебошад.	[127, с.102].
Маблағгузори хурд – ин низоми пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ дастрас ба доираҳои гуногуни аҳоли ба ҳисоб меравад.	[121, с.22].
Хулосаи муаллиф оид ба истилоҳи «маблағгузори хурд»	
Маблағгузори хурд – яке аз роҳҳои дастрасии номгуи мушаххаси амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳолии эҳтиҷманд ва соҳибқарори хурду миёна бо мақсади мусоидат ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар мебошад.	[5-М, с.46].

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия шудааст: [121, с.20-21; 132, с.83-90; 136, с.166-167].

Чадвали 1.2. нишон медиҳад, ки истилоҳи муосири «маблағгузории хурд» маҳз дар асоси ташаккулёбии давраҳои он ба миён омадааст. Дар ин асос, қобили зикр аст, ки аз давраи пайдоиши маблағгузории хурд то ҳол дар байни муҳаққиқон ақидаи ягонае оид ба истилоҳи мазкур ҷой надошта, дар таҳқиқоти қисме аз онҳо, ба монанди: П. Меагер, Лелар М. ва ғайраҳо, истилоҳи «маблағгузории хурд» дар шакли маҳдуд ҳамчун тартиби пешниҳоди қарзҳои хурд ифода гардидааст. Ҳолати мазкур аз нопурра будани шарҳи истилоҳи «маблағгузории хурд» шаҳодат медиҳад, чунки истилоҳи зерин гузашта аз таҳияи қарзҳои хурд, инчунин раванди таҳияи дигар хизматрасониҳоро, ба монанди: пасандозҳои хурд, суғуртаи хурд ва ғайраҳо дар бар мегирад. Оид ба ҳолати мазкур муҳаққиқи ватанӣ Имомализода Б.Б. чунин ибрози андеша намудааст, ки: «маблағгузории хурд – ба ҷуз аз додани қарзҳои ба истилоҳ «хурд», ҳамзамон номгӯи сершумори хизматрасониҳои дигари молиявиро, ба мисли: лизингу суғурта ва хизматрасониҳои пасандозӣ фаро мегирад» [148, с.17]. Дар самти маблағгузории хурд таҳқиқоти гуногуне аз ҷониби як қатор муҳаққиқони дигар, аз ҷумла: Ҳикматов У.С., Ю.В. Кох ва ғайраҳо анҷом ёфтааст, ки дар натиҷаи онҳо, истилоҳи «маблағгузории хурд» ба таври пурра шакл гирифтааст. Дар ин хусус, омӯзиши ақидаҳои муҳаққиқон ба мо имкон дод, то моҳияти маблағгузории хурдро ҳамчун воситаи дастраскунандаи амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳолии эҳтиёҷманд ва соҳибкорони хурду миёна мушаххас сохта, таъсири онро ба тақвияти вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар арзёбӣ намоем.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки баҳри муайянсозии заминаҳои пайдоиш ва ташаккулёбии истилоҳи «маблағгузории хурд» зарурати таҳқиқи нишондиҳандаҳои таърихӣ он ба миён меояд.

Вобаста ба ин, омӯзишу баррасии адабиёти соҳавӣ мушаххас сохт, ки дар охири асри XX шумораи ТМХ танҳо дар кишварҳои камбизоати минатақои Осиё ва Африқо зиёд гардид [54]. Сабаби асосии он, аз ҷониби яке аз муҳаққиқон Н.В. Схададзе чунин баён гардидааст: «...дар

мамлакатҳое, ки рушди иқтисодиёташон хеле сусти роҳандозӣ гардидааст, ҳиссаи зиёди аҳолии онҳоро аҳолии камбизоат ташкил медиҳад, маблағгузориҳои хурд, пеш аз ҳама, ба зиёд намудани сатҳи шуғл ва тавассути он мубориза бар зидди камбизоатӣ дар давлатҳои мазкур равона карда шудааст» [141, с.105]. Дар ин робита, метавон қайд кард, ки ТМХ ҳамчун ниҳоди муҳимми бозори молия ба рушди вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии на танҳо мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сусти рушдбанда, ҳамчунин ба мамлакатҳои мутарраққӣ ҷаҳон низ мусоидат менамояд.

Маблағгузорӣ нақши бениҳоят муҳимро дар пешрафти иқтисоди миллии ҳар як кишвар доро мебошад. Аз ин ҷост, ки ҳамасола дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳолати бахши маблағгузорию дар қаламрави кишвар баррасӣ намуда, бо мақсади мусоидат ба рушди ояндаи он муқаррароти мушаххасро пешниҳод менамояд. Масалан, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 26-уми апрели соли 2013 баргузор гардида буд, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади афзун намудани ҳаҷми маблағгузорӣ дар қаламрави кишвар қайд намудаанд, ки: «...пешрафти иқтисоди миллӣ ба афзоиши маблағгузорӣ ва таъминот бо воситаҳои гардон вобастагӣ дорад ва ин нишондиҳанда, ҳамзамон сатҳи бо пул таъмин будани иқтисодиётро инъикос менамояд» [12].

Дар асоси таҳқиқот ва мувофиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ муайян шуд, ки айни замон чунин моделҳои маблағгузориҳои хурд дар ҷаҳон амал менамоянд (ҷадвали 1.3.):

Ҷадвали 1.3.–Моделҳои маблағгузориҳои хурд ва қарзҳои хурд

Соҳтор ва намуд	Минтақаи санҷиш
Қарздиҳии инфиродӣ (индивидуалӣ)	Дар ҳамаи кишварҳо
Моделҳои «Грамин бонк»	Бангладеш
Моделҳои латинӣ-африқоӣ	Африқои Латинӣ
Моделҳои бонки деҳот	Африқои Латинӣ

Сохтор ва намуд	Минтақаи санчиш
Моделҳои Бонки Ракйат ва ё ин ки модели бонки давлатии маблағгузори хурд	Индонезия, Тайланд, Малайзия
Иттифокҳои қарзӣ, кооперативҳои қарзӣ	Дар ҳамаи кишварҳо
Моделҳои гурӯҳҳои худёрирасон	Ҳиндустон
Моделҳои лоиҳаҳои қарзӣ	Кишварҳои Осиё
Моделҳои қарздиҳии мустақим тавассути бонкҳои тижоратӣ	Дар ҳамаи кишварҳо
Моделҳои Апеқсӣ ва ё ин ки модели қарздиҳии яклухт	Ҳиндустон, Қирғизистон, Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [110, с.57].

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 1.3, моделҳои мавҷуда дорои механизми мушаххаси иҷроӣ буда, вобаста ба хусусиятҳои таркибӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Масалан, агар хусусиятҳои муҳимми модели «Қарзҳои инфиродӣ» дар зарурати баҳодихӣ ба вазъи молиявӣ ва қобилияти пардохтпазирии ҳар як муштарӣ ва ҳамчунин дар истифодаи низомҳои иттилоотӣ чандир зоҳир гардад, пас дар модели «Граммин бонк» қарзгирандагон бояд гурӯҳи муайяно ташкил намоёнд.

Моделҳои «Лотинӣ-африқоӣ»-и маблағгузори хурд, пеш аз ҳама, дар ҳолати гузариш аз фаъолияти маблағгузори хурд ба фаъолияти бонкӣ кумак намуда, яке аз хусусиятҳои онро ташаккулёбии ҳаҷми қарзҳои хурди пешниҳодшаванда, вобаста ба раванди ба бонкҳо табдил ёфтани ташкилотҳои маблағгузори хурд дар бар мегирад. Илова ба ин, модели «Бонки деҳот» бо роҳи дастраснамоии хизматрасониҳои бонкӣ ба аҳолии минтақаҳои мамлакат, дар қошишдиҳии сатҳи эҳтиёҷмандӣ ва ташаккули вазъи истеҳсолоти минтақаҳои марбута зоҳир мегардад [158].

Моделҳои «Бонки Ракйат» дар татбиқи лоиҳаю барномаҳои қарзии мутақобила мақоми муҳим дорад. Хусусияти муҳимми механизми иҷроӣ модели мазкур дар ташкили сармояи қарзии хурд аз ҳисоби маблағгузори иҳтиёрии намояндагони минтақавии бонкҳои давлатӣ ифода меёбад [85].

Дар муқоиса бо моделҳои болозикр модели «Иттифокҳои қарзӣ, кооперативҳои қарзӣ» дар низоми маблағгузори хурди ҳар як кишвар мақоми махсусро касб менамояд, зеро дар доираи он институтҳои мазкур

ба таъмини эҳтиёҷоти аҳоли ва субъектони соҳибқории хурду миёна бо хизматрасониҳои бонкӣ машғул мегарданд. Ҳамчунин, модели «Гурӯҳҳои худёрирасон» амал менамояд, ки механизми иҷрои он дар истифодаи маблағҳои фонди худёрирасон ба эҳтиёҷоти гурӯҳи қарзгиранда ва ҳамчунин дар мавҷуд будани имкониятҳои дар ҳолатҳои зарурӣ аз ҷониби гурӯҳи қарзгиранда пешниҳоди дархости қарзӣ ба бонкҳо зоҳир мегардад.

Дар баробари ин, имрӯзҳо раванди истифодаи модели «Лоихаҳои қарзӣ» дар кулли кишварҳои ҷаҳон (аз қабилӣ, кишварҳои Осиё) тақвият ёфта, аҳаммияти асосии он дар имконияти ҳисоб намудани муътадили нишондиҳандаҳои тижоратӣ бо ҳисоби манфиатҳои тарафайн зоҳир мегардад. Хусусияти муҳими модели навбатӣ, ки модели «Қарздиҳии мустақим тавассути бонкҳои тижоратӣ» ном дорад, бо ташкили низоми дузинагӣ дар самти беҳтарсозии раванди дастгириҳои молиявӣ ба соҳибқорони хурду миёнаи кишвар асос меёбад.

Модели ниҳойро модели «Апексӣ» ташкил медиҳад. Зарурати амалкарди модели мазкур дар беҳтаргардии дастрасии ташкилотҳои маблағгузори хурди минтақаҳо ва ё кишварҳои мушаххас ба кумакҳои молиявӣю техникӣ доноҳҳо инъикос мегардад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки бо ҳисоби манфиату зарарҳои моделҳои марбута ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 модели асосӣ, аз қабилӣ: модели «Иттифокҳои қарзӣ, кооперативҳои қарзӣ», модели «Қарздиҳии мустақим тавассути бонкҳои тижоратӣ» ва модели «Апексӣ» мавриди амал қарор доранд. Аммо гузашта аз ин, баҳри мусоидат ба рушди минбаъдаи низоми маблағгузори хурди ватанӣ зарурати бо ҳисоби манфиатҳои моделҳои баррасигардида, ба монанди: ташаккулёбии бахши соҳибқории хурду миёна дар минтақаҳои кишвар, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои хурд бо роҳи ба бонкҳо табдил ёфтани ташкилотҳои маблағгузори хурд ва ғайраҳо истифодаи моделҳои «Бонки деҳот» ва «Лотинӣ-америкой» ба вуҷуд меояд.

Қобили зикр аст, ки бо ҳисоби моделҳои болозикр, ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд метавонанд имкониятҳои иқтисодии эҳтимолиро ба воқеияти моддӣ табдил диҳанд, аммо онҳо наметавонанд имкониятҳоро барои пешбурди тичорат бидуни муҳити мувофиқ эҷод намоянд. Аз ин лиҳоз, муҳити бахши маблағгузориҳои хурд бояд чунин шаклро дар бар гирад (нигаред ба расми 1.2.):

Расми 1.2.–Муҳити бахши маблағгузориҳои хурд

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия намудааст: [110, с.11].

Тавре ки дар расми 1.2. инъикос ёфтааст, аҳолии эҳтиёҷманд дар маркази ин модел қарор дорад. Вобаста ба ин, зарурати ҳамоҳангсозии байни сатҳҳои гуногун тавассути бахшҳои хизматрасон (суғуртакунандагон ва ТМХ) ба миён меояд. Агар дар сатҳи макро аз ҷониби давлат заминаҳои қонунгузорӣ муайян карда шавад, пас тавассути сатҳи микро раванди тақсимути хизматрасониҳои бонкӣ амалӣ мегардад. Ҳамчунин, бо ёрии сатҳи марказӣ инфрасохтори зарурии молиявӣ таъмин гардида, донорҳо бошанд ба муҳити маблағгузориҳои хурд воситаҳои молиявӣ ва кумакҳои техникиро таҳия месозанд.

Аз ин ҷост, ки ҳамоҳангсозии самтҳои мазкур дар рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти калонро доро мебошад (нигаред ба ҷадвали 1.4.).

Чадвали 1.4.–Аҳаммияти маблағгузории хурд дар иқтисодиёт

Аҳаммияти маблағгузории хурд -	Тавсифи мухтасар
Дар паст намудани сатҳи эҳтиёҷмандӣ дар қаламрави кишвар	Он бо роҳи дастрас намудани номгӯи гуногуни қарзҳо ба аҳоли ба коҳишдиҳии сатҳи эҳтиёҷмандӣ дар қаламрави кишвар мусоидат менамояд. Яъне маблағгузории хурд бо пешниҳоди пул ҳолати эҳтиёҷмандиро дар кишвар паст менамояд. Вақте ки эҳтиёҷоти асосӣ қонеъ карда мешаванд, оилаҳо метавонанд барои бехтар кардани манзил, нигоҳубини саломатӣ ва ҳатто дар ниҳоят имкониятҳои тичорати хурд сармоягузорӣ намоянд.
Дар бартарафнамоии ҳолатҳои фавқулода	Ба монанди беморӣ, ҳар гуна ҷароҳатҳо, бекорӣ, дуздӣ, таъкиб ё марг. Яъне маблағгузории хурд одамонро ба сарфаҷӯӣ даъват мекунад. Вақте ки одамон эҳтиёҷоти асосии худро қонеъ месозанд, табиист, ки онҳо даромади боқимондаи худро метавонанд барои ҳолатҳои фавқулодаи оянда захира намоянд.
Дар тақмилдиҳии имкониятҳои сармоягузорӣ	Маблағгузориҳои хурд имкониятҳои гуногун, ба мисли: хариди таҷҳизот, иҷораи замин, эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва ғайраҳоро ба вуҷуд меорад. Яъне бо ёрии маблағгузории хурд соҳибкорони минтақаҳои гуногуни кишвар таҷҳизоту воситаҳои гуногунро харидорӣ намуда, доираи фаъолияти худро васеъ менамоянд, ки он дар навбати худ ба ташкили ҷойҳои нави корӣ меоварад.
Дар пешниҳоди воситаҳои молиявӣ ба он кишри аҳолие, ки дар бисёр мавридҳо онҳо ба назар гирифта намешаванд	Дар асоси таҷрибаи ватанию хориҷӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар бисёр маврид ТМХ маҳсулотҳои қарзиашонро ба занон, бекорон, маъюбон ва ҳатто ба ашхосе, ки бо мақсади қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аввалияи худ чунин навъи қарзҳоро дархост менамоянд, пешниҳод месозанд.
Дар баландбардории маърифати молиявии аҳоли	Оилаҳое, ки аз хизматрасониҳои бахши маблағгузориҳои хурд истифода менамоянд, эҳтимоли зиёд шудани боварии онҳо ба бахши истифодаи амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ таъмин мегардад.
Дар тақвияти соҳаи кишоварзӣ	Маблағгузории хурд яке аз омилҳои муҳим дар ҷодаи ташаккулдиҳии соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Вақте ки қарзҳои хурд ба осонӣ ба соҳибкорони хурду миёна дастрас мегарданд, пас дар натиҷа, он соҳибкоронро ҳавасманд намуда, онҳоро водор месозад, то ин ки аз ин навъи қарз зуд-зуд истифода намоянд. Аз як ҷиҳат, ба қонеъ намудани талаботҳои худ бо маҳсулоти кишоварзӣ ва зиёд намудани сатҳи даромаднокии худ мусоидат намуда, аз ҷиҳати дигар бошад, ба рушди соҳаи кишоварзӣ кишвар заминаи мусоид мегузорад.
Дар паст намудани хавфҳои низоми молиявӣ	Низоми молиявӣ дорои субъектоне зиёд мебошад, ки яке аз чунин субъектонро ТМХ ташкил медиҳанд. Ин аст, ки маблағгузории хурд ба ҳайси яке аз омилҳои асосӣ дар ҷодаи пастнамоии сатҳи хавфҳои низоми молиявӣ амал менамояд.
Дар ихтисори бозори ғайриқонунии қарзӣ	Таҳқиқотҳо гувоҳи он мебошанд, ки бо рушди бозори маблағгузории хурд дар қаламрави кишвар талаботи тамоми кишрҳои аҳоли (аз қабилӣ: аҳолии эҳтиёҷманд) бо маблағҳои қарзӣ қонеъ мегарданд. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолат, зарурати аз ҷониби аҳолии эҳтиёҷманд истифода намудан аз бозорҳои ғайриқонунии қарзӣ аз байн рафта, дар натиҷа, он ба ихтисор гардидани бозори мазкур оварда мерасонад.
Дар рушди тичорати хурду миёна	Дар иқтисодиёти ҳар як кишвар, тичорати хурду миёна мақоми махсусро касб намуда, рушди он ҳамчун қувваи пешбарандаи иқтисодиёт арзёбӣ мегардад. Метавон қайд кард, ки имрӯзҳо яке аз шартҳои зарурии рушди тичорати хурду миёнаро баланд бардоштани дастрасии захираҳои молиявӣ тавассути ташаккули инфрасохтори молиявии пешрафта ташкил медиҳад.
Дар баландбардории шаффофияти сегменти хурди қарздиҳии истеъмоли	Маълум аст, ки қарзҳои бонкӣ ва умуман қарзҳои, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба иқтисодиёт пешниҳод мегарданд, дар рушди иқтисоди кишвар аҳаммияти калон доранд. Дар ин раванд қарзҳои хурд боз ҳам аҳаммияти бештар касб намудаанд ва дастрасии аҳолиро боз ҳам сода мегардонанд.
Дар таъмини фоидаи назарраси иқтисодӣ	Дар шароити муосир дар ҷамоатҳои хурд ва эҳтиёҷманди қаламрави кишвар бояд манфиатҳо аз иштирок дар барномаҳои маблағгузории хурд, аз ҷумла дастрасӣ ба ғизои бехтарин, таъмин кардани сатҳи баланди истеъмоли ва ниҳоятан таъмин намудани иқтисодиёти рушдбанда дар кишвар риоя гардад.
Дар таъмин намудани андозҳо ва пардохтҳои ҳатмии давлатӣ аз ҷониби ТМХ ба бучети давлат бо мақсади зиёд намудани даромадҳои бучетӣ	Чӣ қадаре ки шумораи ТМХ-и амалкунанда дар қаламрави кишвар зиёд шуда, доираи амалиёту хизматрасониҳои онҳо зиёд гарданд, пас он ҳамон қадар ба афзун гардидани сарчашмаҳои воридоти воситаҳо ба даромади бучетӣ мегардад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

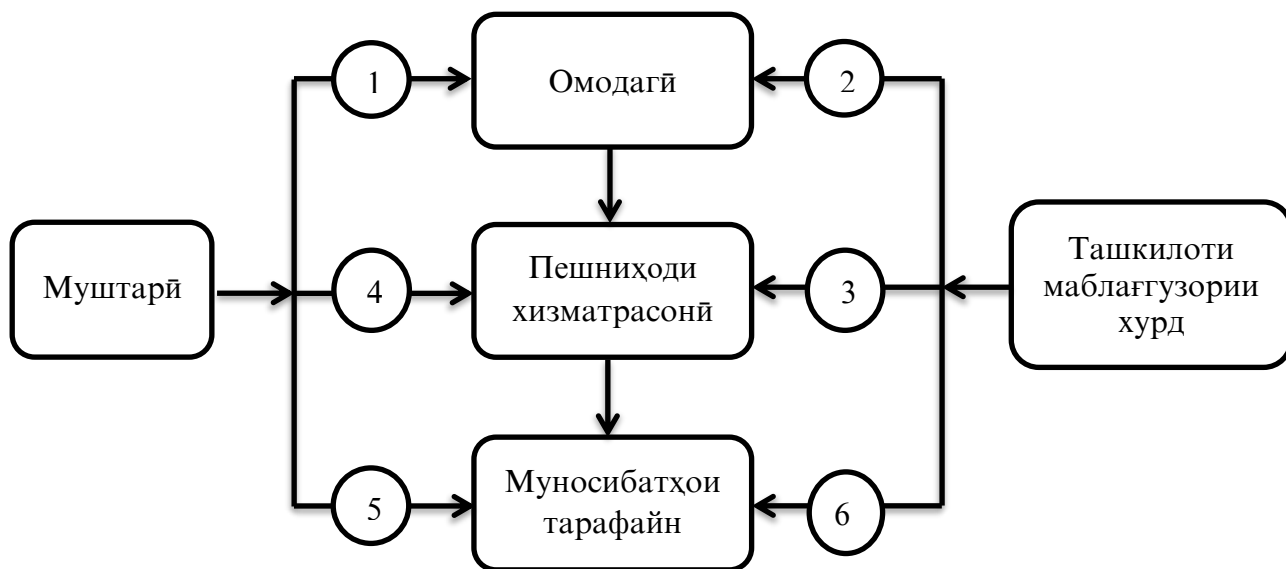
Натиҷаи таҳқиқоти анҷомёфта нишон дод, ки ба ҳайси яке аз шаклҳои хизматрасониҳои бонкӣ маблағгузориҳои хурд баромад намуда, аҳаммияти он дар ташаккули вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар, зиёд мебошад. Зеро, бо роҳи осон намудани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ, маблағгузориҳои хурд талаботи молиявии онҳоро қонеъ месозад. Ба назари мо, чунин ҳолат имкон медиҳад, то сатҳи некуаҳволии аҳоли ва вазъи бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ҳам тақвият ёбад.

1.2. Хусусиятҳо ва принципҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар шароити муосир

Фарогирии аҳолиро бо хизматрасониҳои бонкӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳим арзёбӣ намудан мумкин аст. Таъмини аҳоли бо хизматрасониҳои бонкӣ вазифаи аввалиндараҷаи ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, ҳар як ташкилоти қарзӣ (аз ҷумла: ТМХ)-ро водор месозад, то ба муштариён хизматрасониҳои баландсифати бонкиро пешниҳод созад.

Чунин ҳолат, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ байни ташкилотҳои қарзӣ рақобатпазирии шадидро ба миён меорад ва барои тоб овардан, ташкилотҳои қарзиро зарур аст, то фаъолиятшонро бо ҳисоби шартҳои зерин, ба монанди: коҳишдиҳии арзиши хизматрасониҳои таҳияшавандаи бонкӣ, беҳдошти сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва ғайраҳо роҳандозӣ намоянд.

Илова ба ин, қобили қайд аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои муҳим дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ баҳри тоб овардани ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ба рақобатпазирии шадид ин тартиби аз ҷониби ташкилотҳои марбута ба муштариён пешниҳод намудани хизматрасониҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад. Тартиби пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ аз марҳилаҳои расонидани хизматрасониҳо вобастагӣ дорад (нигаред ба расми 1.3.):

Расми 1.3.—Марҳилаҳои расонидани хизматрасониҳо

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб дода шудааст: [124, с.26].

Чуноне ки аз расми 1.3. дида мешавад, чараёни расонидани хизматрасониҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд аз 3 марҳила иборат аст. «Дар доираи марҳилаҳои мазкур муштарӣ аз аввал то ба охир бо ташкилотҳои қарзӣ дар муносибати тарафайн қарор гирифта, ҳамзамон, дар байни онҳо чунин амалҳо иҷро мегарданд:

1. Дархост барои бадастории хизматрасонии бонкӣ.
2. Омӯзиши талаботи муштарӣ ва коркарди меъёрҳо (стандартҳо)-и махсуси сифати хизматрасониҳо.
3. Пешниҳоди хизматрасониҳои дархостнамудаи муштарӣ.
4. Истифодаи хизматрасониҳои пешниҳодгардида.
5. Пешниҳоди арзу шикоятҳо, дар ҳолати паст будани сифати хизматрасониҳо.
6. Қабул ва амали намудани чораҳои зарурӣ барои бартарафнамоии норасоии ҷойдошта» [124, с.26].

Бо таҳлили бозори хизматрасониҳои бонкии ватанию хориҷӣ қайд намудан мумкин аст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, аз ҷониби ташкилотҳои маблағгузории хурд ба муштариён доираи васеи хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод гардида истодааст, вале гузашта аз ин, то ҳол дар адабиёти соҳавӣ тартиби ягонаи гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ дида намешавад. Чунки он муҳаққиқони ватанию хориҷие, ки дар ин

бахш таҳқиқот бурдаанд, хизматрасониҳои бонкиро ба таври гуногун гурӯҳбандӣ намудаанд.

Аз ин хотир, зарур аст, ки бо омӯзиши хизматрасониҳои бонкӣ онҳоро дар як шакли муайян гурӯҳбандӣ намоем. Қобили зикр аст, ки гуногунии моделҳое, ки дар адабиёти муосири иқтисодӣ баҳри гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ оварда шудаанд, дорои як қатор норасоиҳо мебошанд. Дар натиҷа, чунин норасоиҳо барои дуруст муайян намудани ин ё он навъи хизматрасониҳои бонкӣ ва барои коркарди роҳҳои такмили минбаъдаи он мушкилиҳои назаррасро эҷод менамоянд. Ба сифати яке аз чунин норасоиҳо қой доштани танҳо як меъёр (ҷузъиёт)-и гурӯҳбандӣ баромад менамояд.

Вобаста ба ин, қобили қайд аст, ки дар баҳши хизматрасониҳои бонкӣ таҳқиқоти олимон ва муҳаққиқони рус мақоми хоссаеро ишғол менамоянд. Ин аст, ки мо тартиби гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкиро аз нигоҳи олимони рус дар назар гирифтаем.

«Масалан, О.И. Лаврушин хизматрасониҳои бонкиро дар умум чунин гурӯҳбандӣ менамояд:

- 1) воситаҳои ҷалбшуда;
- 2) воситаҳои қойгиркардашуда;
- 3) хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунию хазинавӣ» [114, с.400].

Дар баробари ин, хизматрасониҳои бонкиро муҳаққиқон-Б.С. Моргоев, Е.Б. Герасимова, А.Н. Иванов ва дигарон ба 2 гурӯҳ чудо намудаанд [107, с.39-40]:

1. Хизматрасониҳои бонкие, ки вобаста ба гуногунии сатҳи қонеъгардии талаботҳои муштариён ба 3 қисми асосӣ гурӯҳбандӣ мешаванд:

➤ хизматрасониҳои мустақим, ки фарогирандаи хизматрасониҳои пардохтӣ, тижоратӣ ва сармоягузорӣ мебошад;

➤ хизматрасониҳои ғайримустақим, ки инъикосгари хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, хизматрасониҳои машваратӣ ва ғайраҳо мебошад;

➤ хизматрасониҳои иловагии бонкӣ, ки ба ин гурӯҳи хизматрасониҳо чараёни дар шакли пасандозҳои якҷӯза ҷойгирсозии воситаҳои дар суратҳисобҳои ҷории муштариён ҷойдошта шомил гардидааст.

2. Хизматрасониҳои бонкие, ки вобаста ба тартиби гурӯҳбандии муштариён ба чунин навъҳо ҷудо мегарданд:

- маҷмуи хизматрасониҳои бонкӣ, ба монанди: хизматрасониҳои интиқоли, клирингӣ, хизматрасониҳо дар самти кушодан ва идора сохтани суратҳисобҳои бонкӣ ва ғайраҳо (хизматрасониҳои оммавии бонкӣ);

- хизматрасониҳое, ки аз идораи дурусти дороиҳо, хавфҳо, сарчашмаҳои сармоягузорӣ ва ғайраҳо иборат мебошанд (хизматрасониҳои махсуси бонкӣ);

- маҷмуи хизматрасониҳое, ки асосан 2 самтро дар бар гирифта, тартиби истифодаи хизматрасониҳо ва донишҳои заруриро дар ин самтҳо тақозо месозанд. «Агар дар самти аввал барои истифодаи хизматрасониҳо донишҳои касбӣ зарур бошад, пас дар самти баъдӣ зарурати истифодаи хизматрасониҳои иловагии (аз қабилӣ: банақшагирии молиявӣ ва инжиниринги молиявӣ)-е ба миён меоянд, ки истифодаи онҳо бе донишҳои махсус ғайримумкин мебошад (хизматрасониҳои маҳдуди бонкӣ)» [107, с.40].

Чунин шакли гурӯҳбандиро Б.С. Моргоев нопурра шуморида, ниҳоятан, анҷоми таҳқиқоти иловагиро дар самти мазкур зарур донистааст. Дар ин асос, ӯ ин самтро мавриди омӯзиш қарор дода, дар натиҷа ба хулосае омадааст, ки вобаста ба омилҳои муосири таъсиррасон ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ имконияти коркарди гурӯҳи сеюми хизматрасониҳои бонкӣ ба миён меояд, ки ба сифати хизматрасониҳои бонкии гурӯҳи сеюм, Б.С. Моргоев дохил намудааст:

- хизматрасониҳои бонкие, ки тавассути техникаю таҷҳизоти муосир, пешниҳод мегарданд. «Ин аст, ки Б.С. Моргоев истифодаи хизматрасониҳои мазкурро муҳим шуморида, қайд намудааст, ки бо афзоиши ҳиссаи пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ, бо ёрии воситаҳои

муосир, дараҷаи эътимоднокии аҳоли ба низоми бонкӣ бо роҳи ташаккулёбии дастрасии саривактии онҳо ва беҳтаргардии сатҳи амнияти маълумотҳои муштариён меафзояд» [131, с.16-20].

Ғайр аз ин, як қатор олимони рус, ба монанди, Л.И. Юзвович, Н.Н. Мокеева, Ю.Э. Слепухина, Т.В. Бакунова ва дигарон баъди таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба хулосае меоянд, ки хизматрасониҳои анъанавии бонкие, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳод мегарданд, аз чунин навиҳо иборатанд (нигаред ба ҷадвали 1.5.):

Ҷадвали 1.5.–Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи Л.И. Юзвович, Н.Н. Мокеева, Ю.Э. Слепухина, Т.В. Бакунова

Шаклҳои хизматрасонӣ	Шарҳи хизматрасонӣ
Амалиётҳои кафолатӣ	амалиётҳои мебошанд, ки дар рафти онҳо ташкилоти қарзӣ барои муштарии худ ҳамчун кофил ё зомин баромад мекунад.
Факторинг ва форфейтинг	намудҳои нави хизматрасониҳо дар бахши маблағгузорӣ буда, барои корхонаҳои нави хурду миёна бахшида шудаанд.
Амалиётҳои лизингӣ	аз нигоҳи ҳуқуқӣ он дар худ нави иҷораи дарозмуддати дороиҳои сармоягузорӣ ва аз нигоҳи иқтисодӣ бошад он дар худ қарзро, ки барои хариди таҷҳизот пешниҳод карда мешавад, мефаҳмонад.
Амалиётҳои бо боварӣ асосёфта (трастӣ)	амалиёт барои идоракунии боэътимоди дороиҳои муштарӣ, ки дар ин ҳолат ба сифати яке аз чунин дороиҳо коғазҳои қиматнок дохил мешаванд.
Амалиётҳои депозитарӣ	амалиёте, ки ба нигоҳдории коғазҳои қиматнок ва баҳисобгирии ҳуқуқ ба онҳо алоқаманд мебошад
Амалиётҳои бонкҳои тиҷоратӣ (Private banking)	амалиёти мазкур ба хизматрасониҳои машваратӣ-сармоягузори ТМХ асос меёбад. Он ба муносибатҳои боэътимод байни ташкилоти қарзӣ ва муштарӣ ва ҳатти маҳсулоти шахсии муштарӣ асос ёфтааст.
Хизматрасониҳои иттилоотию машваратӣ	нави хизматрасонии бонкие мебошад, ки муштарӣ тавассути он маълумотҳои заруриро дар шакли шифохӣ ва ё ҳатти ба даст меорад

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [115, с.191].

С.А. Гурянов барои гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ, роҳи дигарро истифода намуда, ниҳоятан, хизматрасониҳои мазкурро дар асоси аломатҳои зерин ба гурӯҳҳо ҷудо намудааст:

✓ Муҳлати қабули қарори муштарӣён баҳри интиҳоб ва истифодаи хизматрасониҳои бонкӣ;

✓ Муҳлати ба муштарӣён пешниҳод сохтани хизматрасонии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ [147, с.4].

Гузашта аз ин, муҳаққиқи ватанӣ Ғаниев Р.Ғ. хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба аломатҳои гуногун ба 8 гурӯҳ ҷудо менамояд, ки ҳар яке аз онҳо дар таркиби худ боз аз як қатор хизматрасониҳои бонкии дигар иборат мебошад (нигаред ба расми 1.4.) [145, с.33].

Расми 1.4.–Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи Ғаниев Р.Ғ.

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [145, с.33].

Баъд аз шиносӣ бо тартиби гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ, метавон қайд намуд, ки тартиби гурӯҳбандии баррасигардида, пеш аз ҳама, ба гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии бонкҳо алоқамандӣ дорад. Зеро тартиботи марбута ба таври васеъ роҳандозӣ гардидаанд, дар ҳоле ки доираи фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд нисбат ба бонкҳо маҳдудтар мебошад. Вобаста ба ин, зарурати омӯзишу баррасии таҳқиқоти як қатор муҳаққиқони ватанӣ, ки маҳз ба гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд нигаронида шудаанд, ба миён омад.

Баъди таҳлили бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шарипов Б.М. доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкии ТМХ-ро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудааст (нигаред ба расми 1.5):

Расми 1.5.–Тартиби гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби Шарипов Б.М.

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия намудааст: [143, с.136-138].

Илова бар ин, муҳаққиқи дигар Ҳикматов У.С. зимни таҳлили низоми маблағгузории хурди кишвар қайд менамояд, ки ТМХ дар қатори бонкҳо чунин хизматрасониҳои бонкиро ба муштариён пешниҳод менамоянд:

- хизматрасониҳо оид ба ҷалби амонату пасандозҳои шахсони воқеию ҳуқуқӣ;
- хизматрасониҳо оид ба пешниҳоди қарзҳои хурд;
- хизматрасониҳо оид ба кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ;
- хизматрасониҳои ҳазинавӣ;
- хизматрасониҳои интиқолий;
- хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунию мубодилавӣ;
- хизматрасониҳо оид ба додани кафолат;
- хизматрасониҳо оид ба бастани қарордодҳои форвардӣ ва своп;
- хизматрасониҳо бо ёрии картҳои пардохтии бонкӣ [120, с.110-126].

«Бо омӯзиши нақши ташкилотҳои маблағгузории хурд (институтҳои микромолиякунонӣ) дар ташаккули вазъи иҷтимоии кишвар Тағоев Ҷ.Х.

хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои марбутаро ба чунин навъҳо гурӯҳбандӣ намудааст:

- ❖ хизматрасониҳои қарзӣ;
- ❖ хизматрасониҳо оид ба нигоҳдории пасандозҳо;
- ❖ хизматрасониҳои суғуртавӣ;
- ❖ хизматрасониҳои иҷоравӣ;
- ❖ хизматрасониҳои кафолатӣ;
- ❖ хизматрасониҳо оид ба интиқоли маблағҳо;
- ❖ хизматрасониҳои мубодилавӣ» [118, с.31].

«Гузашта аз ин, бо назардошти муаммоҳои муосир муҳаққиқи ватанӣ Вазирзода Д.Р. вазъи ҷорӣ бозори маблағгузорӣ хурдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ намуда, ташкилотҳои маблағгузорӣ хурдро ҳамчун унсури муҳими бозори хизматрасониҳои бонкӣ бо таҳияи хизматрасониҳои зерин асоснок намудааст:

- 1) пешниҳоди микроқрзҳо;
- 2) хизматрасониҳои микропасандозӣ;
- 3) хизматрасониҳои микросуғурта;
- 4) хизматрасониҳои микролизинг;
- 5) интиқоли воситаҳои пулӣ;
- 6) хизматрасониҳои ғайримолиявӣ» [144, с.77-78].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки вобаста ба ҷой доштани тамоюли рушди бозори технологияҳои муосир (ба монанди: бозори технологияҳои рақамӣ)-и бонкӣ давра ба давра хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузорӣ хурд майл ба афзоиш ниҳодааст. Зеро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дараҷаи истифодаи навоариҳои муосир, ба мисли: терминалҳои пардохтӣ, замима-барномаҳои мобилии бонкӣ, низоми пардохтҳои бесим (масалан, QR–пардохтҳо), аз ҷониби ташкилотҳои маблағгузорӣ хурд, афзудааст. Бо назардошти таҳлили ақидаҳо ва андешаҳои олимони ватаниву хориҷӣ, дар умум метавонем, ки

хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурдро чунин гурӯҳбандӣ намоем (расми 1.6.).

Расми 1.6.–Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар расми 1.6. тартиби гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ТМХ инъикос гардида, мувофиқи он хизматрасониҳои мазкур дар шакли 2 гурӯҳ тавсиф ёфтаанд, ки яке хизматрасониҳои шабакавӣ ва дигаре хизматрасониҳои берун аз шабака (анъанавӣ) мебошад. Агар гурӯҳи аввал фарогирандаи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва хизматрасониҳо тавассути низомҳои пардохти бесим бошад, пас ба гурӯҳи дуюм, хизматрасониҳои асосӣ ва иловагии бонкӣ шомил карда шудаанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ дорои хусусиятҳои мушаххас буда, ин шакли хизматрасониҳоро аз бонкҳои тиҷоратӣ фарқ мекунонад (ҷадвали 1.6.).

Чадвали 1.6.–Хусусиятҳои фарқкунандаи бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд (ТМХ) аз бонкҳо

Бонкҳо	ТМХ
Аз рӯйи доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ	
Бонкҳо дорои иҷозатномаи универсалӣ мебошанд, ки ин ба онҳо ҳуқуқи гузаронидани доираи васеи хизматрасониҳои бонкиро таъмин менамояд [119, с.8-9]. Аз ин рӯ, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бонкҳо дар як вақт метавонанд дар самтҳои гуногун фаъолият намоянд.	ТМХ дорои иҷозатномаи махсус буда, мувофиқи он ТМХ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҳуқуқи гузаронидани доираи маҳдуди хизматрасониҳои бонкиро доро мебошанд.
Вобаста ба меъёри фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда	
Дар бонкҳо меъёри фоизи қарз метавонад то ба 30%-и солона баробар шавад.	Дар ТМХ меъёри фоизи қарзӣ баландтар мебошад. «Масалан, ҳоло дар ҶДММ ТАҚХ «Фурӯз» меъёри фоизи қарзи истеъмоли барои шахсони воқеӣ 40,8%-и солонро ташкил медиҳад» [93].
Вобаста ба сохтори муштарӣ	
Ба муштарӣ бонкҳо шахсони воқеӣ, соҳибкорони хурд миёна ва инчунин ташкилотҳои бузург шомил мешаванд.	Муштарӣ ТМХ-ро шахсони воқеӣ ҳуқуқӣ, соҳибкорони хурд миёна ва инфиродӣ ташкил медиҳанд.
Вобаста ба дараҷаи назорат	
Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақоми назоратӣ нисбат ба бонкҳо талаботҳои гуногунро муайян карда, аз рӯйи риояи онҳо назорат менамояд. Ин аст ки дар қаламрави кишвар назорат аз рӯйи фаъолияти бонкҳо хеле ҷиддӣ мебошад.	Фаъолияти ТМХ низ дар қаламрави кишвар аз ҷониби БМТ назорат карда мешавад. Аммо аз сабаби маҳдуд будани фаъолияти ТМХ, назорат аз рӯйи фаъолияти ТМХ нисбат ба бонкҳо хеле сода мебошад.
Аз рӯйи гузаронидани давраҳо (марҳилаҳо)-и пешниҳоди қарз	
Дар бонкҳо марҳилаи қарзӣ метавонад то 3 моҳ давом ёбад.	Дар ТМХ давомнокии гузаронидани марҳилаҳои қарзӣ хеле кӯтоҳ буда, он то як моҳ давом меёбад [5, с.7].
Вобаста ба ҳаҷми маблағи қарзӣ	
Дар бонкҳо ҳаҷми ниҳии маблағи қарзӣ метавонад зиёд бошад. «Масалан, дар ҶСП «Спитамен бонк» ҳаҷми ниҳии маблағи қарз дар маҳсулоти қарзии «қарз барои тичорати калон» оварда шудааст, ки он зиёда аз 300 001 доллари ИМА мебошад» [46].	Дар ТМХ ҳаҷми ниҳии маблағи қарзӣ метавонад нисбат ба бонкҳо камтар бошад. «Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андозаи ниҳии қарзи хурд барои шахсони воқеӣ то 250 000 сомонӣ ва барои шахсони ҳуқуқӣ то 400 000 сомонӣ мебошад» [4, с.1].
Вобаста ба муҳлати тасдиқи дархости қарзӣ	
Муҳлати тасдиқи дархости қарзӣ дар бонкҳо дарозтар мебошад. «Масалан, дар ҶСП «Спитамен бонк», муҳлати тасдиқи дархости қарзӣ аз рӯйи «қарзи истеъмоли» аз 24 соат (1 рӯз) то 72 соат (3 рӯз) давом менамояд» [76].	Дар ТМХ нисбат ба бонкҳо муҳлати тасдиқи дархости қарзӣ камтар идома меёбад («агар дар Ҷумҳурии Лахистон он то 15 дақиқа давом ёбад» [98] пас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, «масалан, дар ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» вобаста ба мавриди истифода қарор додани скоринги онлайнии қарзӣ, давомнокии муҳлати тасдиқи дархости қарзӣ ба 30 дақиқа баробар шудааст» [72]).

Бонкҳо	ТМХ
Аз рӯи асъори қарз	
Бонкҳо ҳукуки пешниҳоди қарзро бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ доро мебошанд.	Барои ТМХ маҳдудиятҳо дар баҳши асъори қарзӣ мавҷуд аст («агар дар Федератсияи Русия ТМХ ҳукуки пешниҳоди қарзро танҳо бо асъори миллӣ (рубли русӣ) дошта бошанд» [11, с.36], пас «дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истиснои ТАҚХ ба ТҚХ ва ФҚХ додани қарз бо асъори хориҷӣ манъ карда шудааст» [10, с.12])
Вобаста ба ҳаҷми ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ	
Дар бонкҳо ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ зиёд мебошад («ҳаҷми ҳадди ақалли сармояи оинномавии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то санаи 31.12.2022, бо маблағи 50 млн. сомонӣ ва аз санаи 01.01.2023 бо маблағи 60 млн. сомонӣ, муқаррар карда шудааст» [3, с.4]).	Ҳаҷми ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ барои ТМХ камтар мебошад («дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ барои ТАҚХ, то санаи 31.12.2022, бо маблағи 6 млн. сомонӣ ва аз санаи 01.01.2023 бо маблағи 8 млн. сомонӣ муқаррар карда шудааст» [3, с.4]).
Вобаста ба заминаҳои меъёрию ҳукуқӣ	
Бонкҳо дорои доираи васеи фаъолият буда, дар баҳши танзими он, заминаҳои меъёрию ҳукуқии мушаххас истифода мегарданд («Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт чунин заминаҳои қонунгузорӣ истифода мешаванд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳҳомӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», Дастурамали №211 «Дар бораи тартиби анҷомдиҳии амалиёти мубодилавӣ бо асъори хориҷӣ», Дастурамали №150 «Дар бораи тартиби гузаронидани амалиёти сейфӣ аз ҷониби бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайраҳо» [48]).	Вобаста ба маҳдуд будани доираи фаъолияти ТМХ, дар самти танзими он заминаҳои меъёрию ҳукуқӣ нисбатан маҳдуд истифода мешаванд («Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд», Дастурамали №199 «Дар бораи тартиби додани қарзи хурд дар ташкилотҳои маблағгузории хурд», Дастурамали № 197 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд», Дастурамали № 198 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти фондҳои қарзии хурд» ва ғайраҳо» [48]).

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таҳлили чадвали 1.6. нишон медиҳад, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ нисбат ба бонкҳо, доираи фаъолияти ТМХ маҳдуд буда, он вобаста ба аломатҳои махсус, аз қабили: доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ, меъёри фоизи қарзҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ, дараҷаи танзим ва назорат ва ғайраҳо фарқ менамояд.

Илова ба хусусиятҳои таҳқиқшуда ва тартиби мушаххасгардидаи гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ТМХ, инчунин дар фаъолияти ТМХ принципҳои махсусе дида мешаванд, ки онҳо чунинанд:

- таъмини субъектони соҳибкории хурду миёна ва аҳолии эҳтиёҷманд бо намудҳои мушаххаси хизматрасониҳои молиявӣ (алалхусус: бо қарзҳои хурд);

- аз нигоҳи молиявӣ дастгирӣ намудани соҳибкорони хурду миёна дар худуди сармояи ҷалбгардида ва дарихтиёрдоштаи ТМХ;

- дар баробари ташаккулёбии тичорати муштарӣ, зиёд намудани ҳаҷми қарзҳои хурд ба онҳо ва дар асоси он таъмини давомнокии муносибат бо муштарӣ;

- аз ҷониби ТМХ дуруст муайяннамоии сарбории қарзӣ бо роҳи муқаррар кардани тартиби ба таври ҳиссавӣ баргардони қарзҳо аз ҷониби муштарӣ;

- омили асосии боздорандаи рушди фаъолияти ТМХ норасоии технологияи ташкилӣ ва қобилияти кадрӣ ба ҳисоб меравад;

- зарурати ҷой доштани шаффофияти молиявӣ ва иттилоотӣ дар фаъолияти ТМХ;

- маблағгузори хурд дар ташкили ташкилотҳои молиявии доимӣ дар ҷойҳои муайян ҳавасманд аст;

- мутобиқнамоии фаъолият ТМХ ба тағйироти бозорӣ.

Натиҷаи таҳқиқот муайян сохт, ки ҳоло муҳаққиқони ватанию хориҷӣ дар бобати гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд, ақидаи ягонае надоранд. Зеро дар шароити муосир бо рақамигардии иқтисодиёт ва тақвияти бахши илму техника талаботи муштарӣ ба хизматрасониҳои муосири бонкӣ низ афзун гардидааст. Чунин ҳолат ташкилотҳои маблағгузори хурдро водор месозад, то ба омӯзиши талаботи дақиқи муштарӣ он хизматрасониҳои бонкиеро коркард ва таҳия намоянд, ки тавассути онҳо на танҳо муштарӣ доимии худро нигоҳ даранд, балки барои ҷалби муштарӣ наваз заминаи

муҳим гузоранд. Омили мазкур гувоҳи он аст, ки доираи хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд чи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чи дар кишварҳои хориҷӣ майл ба зиёдшавӣ дорад.

Гузашта аз ин, аз сабаби ҷой доштани рақобати шадид дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ, баррасӣ ва мушаххассозии хусусиятҳо ва принципҳои муқоисавии хизматрасониҳои бонкии ТМХ нисбат ба бонкҳо зарур ҳисобида шуд. Дар рафти таҳқиқот мушаххас гардид, ки агар ба сифати хусусиятҳои фарқкунандаи хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд нисбат ба бонкҳо: ҳаҷми маблағҳои қарзии пешниҳодшаванда, сохтори муштариён, дараҷаи танзим ва назорат, арзиши хизматрасониҳои бонкии пешниҳодшаванда ва ғайраҳо баромад намоянд, пас дастраснамоии захираҳои молиявӣ ба аҳолии эҳтиёҷманд ва субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна яке аз принципҳои муҳими фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор меравад.

1.3. Асосҳои институтсионалии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд: таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ

Дар шароити муосир асосҳои институтсионалӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Зеро асосҳои институтсионалӣ на танҳо заминаҳои қонунгузорӣ, балки доираи хеле васеи фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурдро фаро мегирад.

Мавриди қайд аст, ки баҳри тақвияти низоми маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд», балки заминаҳои меъёрию ҳуқуқии дигар низ лозим меояд. Аз ин лиҳоз, ҳоло боз як қатор қонунҳо ва зерқонунҳо (санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, амрҳо ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо) мавҷуданд, ки онҳо ба танзими фаъолияти ТМХ аз рӯйи амалиётҳо ва хизматрасониҳои алоҳидаи бонкии онҳо бахшида шудааст. Ба сифати заминаҳои асосии ҳуқуқии

танзимкунандаи фаъолияти ТМХ инҳо баромад менамоянд (нигаред ба чадвали 1.7.):

Чадвали 1.7.– Заминаҳои ҳукукии танзими фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Заминаҳои олии қонунгузорӣ	Қонуно	Санадҳои меъёрии ҳукукӣ
Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон»	Дастурамали №255 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб қардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ»
Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд»	Дастурамали №243 «Оид ба иҷозатномадиҳии ташкилотҳои қарзӣ»
Кодекси муҳофизати гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»	Дастурамали №227 «Оид ба қарзҳои ҳазинавӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ»
Кодекси Андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд»	Дастурамали №201 «Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ»
Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсонӣ воқеӣ»	Дастурамали №198 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти фондҳои қарзии хурд»
Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таърихи қарз (кредит)»	Дастурамали №197 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд»

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [48].

Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди низомии маблағгузори хурд дар санаи 1-уми январи соли 2004-ум Ассотсиатсия (Иттиҳодия)-и ташкилотҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон (АТМХТ) ба қайд гирифта шуда, фаъолияти он аз соли 2005-ум оғоз ёфтааст [66].

Мақсади асосии АТМХТ ин ташаккул ва рушди бозори маблағгузори хурди кишвар бо роҳи осон намудани дастрасии аҳолии Тоҷикистон ба маблағгузориҳои хурд мебошад.

«Барои расидан ба ин мақсад, АТМХТ дар назди худ вазифаҳои зеринро гузоштааст:

- ноил гардидан ба сатҳи рушди бахши маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- баланд бардоштани дараҷаи самаранокӣ ва маҳсулнокии бахши маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин асос, ҳамоҳанг сохтани фаъолияти ТМХ-и ватанӣ;

- такмилӣ заминаҳои қонунгузории кишвар дар бахши фаъолияти иштирокдорони низоми маблағгузории хурд ва ғайраҳо» [66].

Барои расидан ба ҳадафи асосӣ ва иҷрои вазифаҳои худ АТМХТ бо як қатор созмонҳои байналмилалӣ, ба мисли: IFC, ACTED, ADB, SECO, Фонди Оғохон, Фонди Сорос ва ғайраҳо бо роҳи бастанӣ лоиҳаҳои дуҷониба ҳамкорӣ карда истодааст [42].

Таҷрибаи ватанӣ гувоҳи он мебошад, ки вобаста ба чунин ҳамкориҳо низоми маблағгузории хурди кишвар низ рӯз то рӯз рушд ёфта истодааст.

Дар баробари ин, барои таъмини шаффофият дар бахши риояи қонунҳо ва меъёрҳои муайяншуда БМТ имконияти истифодаи механизмҳои маҷбуркунамандаро нисбат ба ТМХ-и ватанӣ доро мебошад, ки чунин механизмҳо, асосан, дар асоси як қатор кодексҳо муайян карда мешаванд. Ба ҳайси чунин кодексҳо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси муҳофизати граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамоянд.

Масалан, дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон фасли махсусе (яъне, фасли 11-и он, ки «Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт» ном дорад) мавҷуд аст, ки он маҳз ба бахши мазкур равона гардидааст.

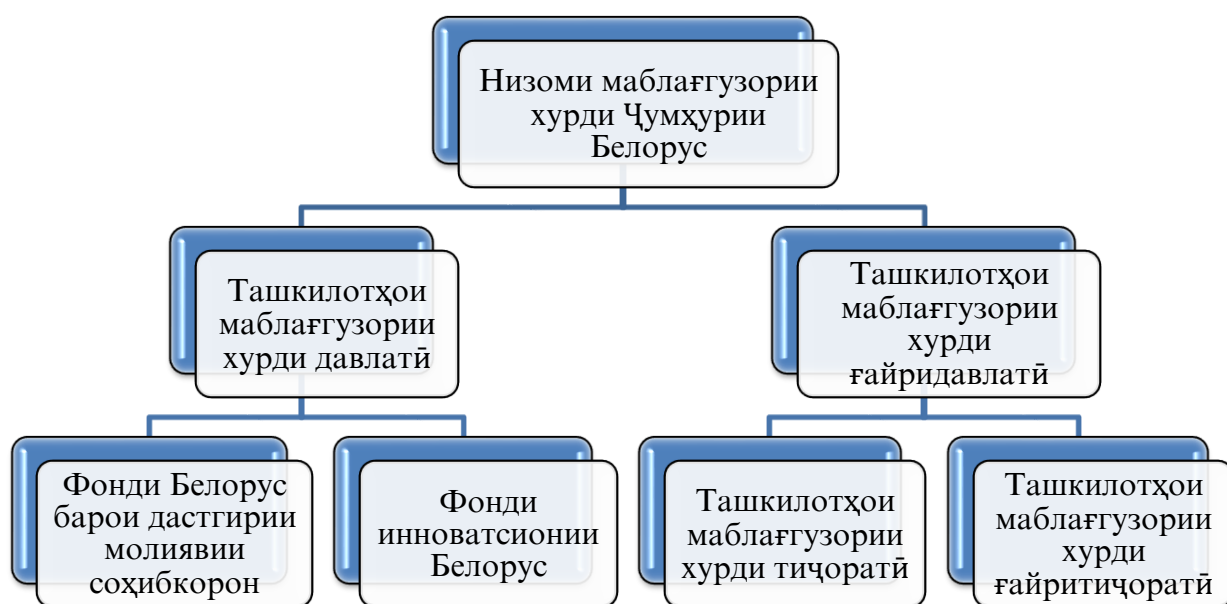
Ҷиҳати таҳқиқи амиқи асосҳои институтсионалии хизматрасониҳои бонкии ТМХ, мо омӯзишу баррасии вазъи муосири низоми маблағгузории хурди як қатор давлатҳои хориҷиро аз қабилӣ, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Гурҷистон ва Ҷумҳурии Лаҳистон зарур шуморидем.

Ба сифати яке аз давлатҳои таҳқиқшаванда Ҷумҳурии Беларус баромад намуда, дар он рушди бахши маблағгузории хурд яке аз масъалаҳои муҳим

ва марказӣ арзёбӣ мегардад. Таҷрибаи Ҷумҳурии Беларус нишон медиҳад, ки он дар ин самт бештар аз таҷрибаи бойи Федератсияи Русия истифода менамояд. Зеро қисми зиёди ТМХ-и Ҷумҳурии Беларус бо муштариёнашон тарзе ҳамкорӣ менамоянд, ки шароити ҳамкории онҳо ба шароити ҳамкории ТМХ-и Федератсияи Русия монанд мебошад.

Сараввал, тартиби фаъолияти ТМХ дар Ҷумҳурии Беларус танҳо дар асоси моддаи 760-и Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Беларус, ки «Шартномаи қарзӣ» ном дошт, муқаррар карда мешуд. Аммо таҷрибаи Ҷумҳурии Беларус нишон дод, ки Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Беларус ба сифати муқарраркунанда ва танзимкунандаи фаъолияти ТМХ басанда нест. Ин аст, ки дар нимсолаи аввали соли 2014, дар Ҷумҳурии Беларус 2 заминаи қонунгузорӣ, ки яке Низомнома «Дар бораи қарздиҳии мутақобилаи Ҷумҳурии Беларус» ва дигаре Фармони Президенти Ҷумҳурии Беларус аз 30-юми июни соли 2014, № 325 «Дар бораи ҷалб ва пешниҳоди қарзҳо, фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд» қабул гардид, ки онҳо маҳз ба танзими низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Беларус бахшида шудаанд [71].

Имрӯз сохтори низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Беларус дар чунин шакл фаъолият менамояд (нигаред ба расми 1.7.).

Расми 1.7.–Сохтори низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Беларус

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Асоси фаъолияти ТМХ-и давлатиро амалисозии сиёсати давлатӣ дар бахши дастгирии соҳибкорони хурду миёна дар бар мегирад [9, с.10-11]. Вобаста ба ин, ҳоло дар таркиби ТМХ-и давлатӣ асосан 2 Фонд, ба мисли: Фонди Беларус барои дастгирии молиявии соҳибкорон ва Фонди инноватсионии Беларус дохил мешаванд.

Қобили қайд аст, ки агар аз ҳисоби Фонди Беларус барои дастгирии молиявии соҳибкорон бо роҳи гузаронидани озмун лоиҳаҳои хурду миёнаи истехсолӣ ва фурӯши маҳсулотҳои содиротию воридотивазкунанда сармоягузорӣ гарданд, пас фаъолияти Фонди инноватсионии Беларус, асосан, ба маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ равона карда мешаванд.

Гурӯҳи дуҷуми ТМХ-ро, ТМХ-и ғайридавлатӣ ташкил медиҳад, ки он аз ТМХ-и тичоратӣ ва ТМХ-и ғайритичоратӣ иборат мебошад.

Ташкилотҳои маблағгузории хурди тичоратӣ – ломбардҳо мебошанд, ки дар шакли субъекти хоҷагидорӣ ва ё ин ки дар шакли ташкилоти унитарӣ ташкил гардида, асоси фаъолияти онҳо аз пешниҳоди қарзҳои хурд ба шахсони воқеӣ вобаста ба қабули гарав иборат мебошад [35].

«Гурӯҳи дигарро ташкилотҳое дар бар мегиранд, ки дар шакли кооперативҳои истеъмоли таъсис ёфта, ба маблағгузории шаҳрвандони кишвар ва соҳибкорони хурду миёнаи он машғул мегарданд» [80]. Аз ин рӯ, онҳоро ТМХ-и ғайритичоратӣ номгузорӣ менамоянд.

Дар солҳои охир бо мақсади бартарафнамоии таъсири пандемияи Covid-19, мукамалгардонии тартиби танзими фаъолияти ТМХ ва баландбардории дараҷаи ҳимояи ҳуқуқҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои ТМХ дар Ҷумҳурии Беларус санаи 23-юми октябри соли 2019, Фармони Президенти Ҷумҳурии Беларус №394 «Дар бораи пешниҳод ва ҷалби қарзҳо» тасдиқ гардида, он аз санаи 17-уми апрели соли 2020 мавриди истифода гирифт. Фармони мазкур ивазкунандаи Фармони Президенти Ҷумҳурии Беларус №325 «Дар бораи ҷалб ва пешниҳоди қарзҳо, фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд» буд.

Дар Фармони №394 як қатор меъёрҳое оварда шудааст, ки онҳо метавонанд шароити хубро барои рушди бозори муосири маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус таъмин намоянд.

Вобаста ба меъёрҳои мазкур дар солҳои охир фаъолияти ТМХ дар Ҷумҳурии Белорус беҳтар гардида истодааст (нигаред ба ҷадвали 1.8.):

Ҷадвали 1.8.–Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ТМХ-и Ҷумҳурии Белорус

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Шумораи ТМХ (бо адад)	115	121	104	94	84	82	80	81	70,4
Ҳаҷми дороиҳои ТМХ (млн. рубли белорусӣ)	23,5	28,0	30,1	34,7	40,8	49,6	59,2	71,8	305,5
Қурби расмӣ миёнаи рубли белорусӣ нисбат ба доллари ИМА	1,99	1,93	2,04	2,09	2,43	2,54	2,64	2,99	150,3
Ҳаҷми дороиҳои ТМХ (млн. доллари ИМА)	11,81	14,51	14,75	16,60	16,79	19,53	22,42	24,01	203,3
ММД (млрд. доллари ИМА)	47,72	54,44	59,66	63,08	60,26	68,21	72,79	71,86	150,6
Таносуби дороиҳои ТМХ нисбат ба ММД (бо фоиз)	0,02	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,01 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: [28; 31].

Мувофиқи ҷадвали 1.8. дар низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус тамоюли зиёдшавии ТМХ то соли 2017 ба назар расида, шумораи онҳо дар соли 2017 нисбат ба соли 2016, 6 адад зиёд гардидааст. Сипас, дар давоми солҳои 2017-2023 дар низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус тамоюли камшавии ТМХ ба вучуд омадааст, зеро шумораи онҳо аз 121 адад дар соли 2017 ба 81 адад дар соли 2023 баробар шудааст. Новобаста аз ин, ҳаҷми дороиҳои ТМХ-и Ҷумҳурии Белорус сол то сол зиёд шуда, он дар соли 2023 ба 71,8 млн. рубли белорусӣ (ё 24,01 млн. доллари ИМА) баробар гардидааст, ки он нисбат ба соли 2016 то андозаи

305,5% зиёд гардидааст. Барои пурра таҳқиқ намудани ҳолати низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус, мо таносуби ҳаҷми дороиҳои ТМХ-ро нисбат ба ММД-и кишвар дар давоми солҳои 2016-2023 дида баромадем, ки он дар давраи мазкур, то андозаи 0,01 банди фоизӣ зиёд шуда, дар натиҷа ҳаҷми он дар соли 2023, ба 0,03% баробар гардидааст.

Вобаста ба ин, метавон қайд кард, ки бартарии асосии ТМХ-и Ҷумҳурии Белорус дар он мебошад, ки ҳатто ҳангоми бад будани таърихи қарзии муштарӣ, ки дар чунин ҳолат ҳама гуна бонкҳо дархости муштариро оид ба пешниҳоди қарз рад менамоянд, онҳо имконияти ҳамкориҳо бо чунин муштариён фароҳам меоранд. Зеро дар чунин ҳолат, муштарӣ метавонад ба маблағи то 20 000 рубли белорусӣ қарз гирад. Барои сода гардидани сатҳи дастрасии хизматрасониҳо ТМХ-и Ҷумҳурии Белорус хизматрасониҳои бонкии худро дар шакли онлайнӣ бо речаи 24/7 ба шахсони воқеӣ ва соҳибкорони хурду миёна пешниҳод намуда истодаанд [37].

Гузашта аз ин, ҳоло дар Ҷумҳурии Белорус 2 ассотсиатсия, ба мисли: Ассотсиатсияи ҷумҳуриявии ташкилотҳои маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус (АҶТМХ ЧБ) ва Маркази ҷумҳуриявии маблағгузории хурди Ҷумҳурии Белорус (МҶМХ ЧБ), ба сифати мушовирони асосии ТМХ-и кишвар баромад менамоянд. Аз ин хотир, мо хусусиятҳои муқоисавии фаъолияти онҳоро дар мувофиқат бо АТМХТ дар шакли ҷадвал пешниҳод намудаем (ҷадвали 1.9.).

Ҷадвали 1.9.–Хусусиятҳои муқоисавии фаъолияти АҶТМХ ЧБ ва МҶМХ ЧБ нисбат ба АТМХТ

Нишондиханда	АҶТМХ ЧБ	МҶМХ ЧБ	АТМХТ
Мақсади ташкилот	Фаъолияти аъзои ассотсиатсияро ҳамроҳанг сохтан ва ҳуқуқи манфиатҳои онҳоро бо роҳи фароҳам овардани шароити зарурӣ дар Ҷумҳурии Белорус хифз намудан.	Мусоидат ба рушди соҳаҳои маблағгузории хурд ва худ-маблағгузории хурд баҳри беҳтар сохтани дастрасии муштарӣ (аз ҷумла: аҳолии эҳтиёҷманд) ба захираҳои молиявӣ қарзӣ.	Тақвияти бозори маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи дастрасаномии хизматрасониҳои қарзии хурд ба аҳолии кишвар.

Нишондиҳанда	АЧТМХ ЧБ	МЧМХ ЧБ	АТМХТ
Намудҳои фаъолият	Таъмини чузъҳои ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, илмӣ, методӣ ва таълимӣ дар фаъолияти ТМХ. Ҳамчунин дар раванди баррасии дурнамои рушди бозори маблағгузори хурд ба ҳайси платформаи асосӣ баромад намудан. Ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои аъзоён (ТМХ) дар сатҳи миллӣ (ба монанди: мақомотҳои давлатӣ) ва байналмилалӣ.	Бо захираҳои молиявӣ таъмин сохтани ТМХ ва мусоидат ба ташаккулдиҳии инфрасохтори бозори маблағгузори хурди Ҷумҳурии Беларус; Мукамалгардонии заминаҳои қонунгузорӣ дар бахши маблағгузори хурд; Таъмини чараҳои мубодилаи иттилоот байни ҳамаи иштирокдорони бозор ва дохил кардани он ба низомҳои байналмилалӣ.	Таҳлили бахши маблағгузори хурди кишвар ва тартибдиҳии бюллетени оморӣ; гузаронидани промо-тренингҳо бо намоёндагони ТМХ-и кишвар; ҳимояи манфиатҳои бахши маблағгузори хурд дар назди БМТ, Кумитаи андоз, Парлумон ва ғайраҳо; додани машваратҳои ҳуқуқӣ; муайян кардани дараҷаи боварии аҳоли ба бахши маблағгузори хурд (Индекси боварии аҳоли ба бахши маблағгузори хурд).
Институтҳои молиявӣ	Кооперативҳои истеъмоли оид ба кумакҳои байниҳамдигарии молиявӣ; ТМХ-и тижоратӣ.	Кооперативҳои қарзӣ, фондҳои дастгирии соҳибкорон, ТМХ-и хусусӣ ва ғайраҳо.	ТАҚХ, ТҚХ, ФҚХ.
Лоиҳаҳо	Такмили низоми маблағгузори хурд ҳамчун воситаи дастгирии соҳибкорӣ (соли 2011).	Бехтар намудани дастрасии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Беларус ба захираҳои молиявӣ (соли 2014).	Лоиҳаҳои дучониба бо IFC, EBRD, SECO, IDB, ADB, USAID, Фонди Оғохон, Фонди Сорос ва дигарон.
Самтҳои рушд	Ноил гардидан ба рушди бахши пешниҳоди хизматрасониҳои маблағгузори хурд, гузаронидани ҳар гуна барномаҳои омӯзиши дар шакли тренингҳо, ҳимояи манфиатҳои ТМХ дар назди мақомотҳои қонунгузор ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ғайраҳо.	Зиёднамоии хатти филиалҳои худ, мусоидат намудан ба таъсисдиҳии иштирокчиёни нави бозори маблағгузори хурди кишвар, рушд додани як қатор барномаҳо, ба мисли барномаи «Рейтингҳои ТМХ-и Ҷумҳурии Беларус» ва ғайраҳо.	Зиёднамоии ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ, мукамалгардонии низоми идоракунии кооперативӣ дар Ассотсиатсия, дар ҳамкорӣ бо БМТ ва созмонҳои байналмилалӣ таҳия ва татбиқи барномаҳо барои баландбардории маърифати молиявии аҳоли, қарздорӣ ва қарзӣ намудани усулҳои нави қарздиҳии хурд бо мақсади васеъгардонии дастрасии аҳоли ба онҳо ва ғайраҳо.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб дода шудааст: [128, с.41; 42; 51; 59].

Бо мақсади аз ҷониби ТМХ риоя гардидани конунгузориҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ Бонки марказии Ҷумҳурии Белорус вобаста ба боби 25-уми Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Белорус, боби 18-уми Кодекси муҳофизаии ҷиноятии Ҷумҳурии Белорус, дар асоси бо моддаҳои 497 ва 529-и Кодекси муҳофизаии гражданин Ҷумҳурии Белорус «Тартиби амалинамҳои ҷараёни ситонидани воситаҳои пулии қарздор бо асъори хориҷӣ ҳангоми ҳисоб намудани қарз бо рубл» ва «Тартиби амалинамҳои ҷараёни ситонидан аз воситаҳои пулии шахси ҳуқуқӣ, ки дар суратҳисобҳо дар бонкҳо ва ё ин ки ташкилотҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ қарор доранд» ва инчунин дар асоси боби 11-уми Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Белорус як қатор механизмҳои маҷбуркунамдари муқаррар намудааст [16, с.115-131; 18, с.72-74; 2, с.117-126; 7, с.38-39].

Давлати дигаре, ки низомии маблағгузориҳои хурдаш омӯзанда аст, Ҷумҳурии Гурҷистон ба шумор меравад. Низомии маблағгузориҳои хурд дар Ҷумҳурии Гурҷистон ба таври намуна таҳия гардида, ТМХ-и он бошад дар иқтисодиёти кишвар мавқеи махсусро касб намудаанд.

«Бо назардошти ин, ҳоло баҳри таъмини шаффофият ва самаранокии фаъолияти ТМХ-и гурҷӣ, дар Ҷумҳурии Гурҷистон низомии мукаммали институтсионалие амал менамояд, ки яке аз унсурҳои муҳимми таркибии онро заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ташкил дода, ба сифати муҳимтаринашон: Конститутсияи Ҷумҳурии Гурҷистон, Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Гурҷистон, Қонуни Ҷумҳурии Гурҷистон «Дар бораи Бонки марказии Гурҷистон», Қонуни Ҷумҳурии Гурҷистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд» ва ғайраҳо баромад менамоянд» [156].

Бо мақсади аз ҷониби ТМХ-и гурҷӣ риоя гардидани чунин заминаҳои конунгузорӣ ҳамагӯза дар ин самт Бонки марказии Гурҷистон назорат мебарад. Дар ҳолати риоя нагардидани онҳо аз ҷониби Бонки марказии Гурҷистон вобаста ба моддаҳои 208 «Қарзгирии ғайриқонунӣ», 210 «Тайёркунӣ, фурӯш ва ё истифодаи қортҳои кредитӣ ё дебити қалбакӣ», 211 «Истифодаи нодурусти чек ва ё қортҳои кредитӣ», 213 «Вайронкунии

қоидаҳои бозори қоғазҳои қиматнок» ва 219 «Фиреб додани истеъмолкунандагон»-и Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Гурҷистон нисбат ба чунин ТМХ мучозотҳо муайян карда мешавад [17, с.238-248].

Таҷрибаи низоми бонкии Гурҷистон аз он шаҳодат медиҳад, ки дар солҳои охир аз сабаби суст будани назорат аз рӯи фаъолияти ТМХ-и кишвар ва вобаста ба пайдоиши пандемияи Covid-19 дар низоми бонкии Гурҷистон ҳаҷми қарзҳои батаъхиррафта хеле зиёд гардида, дар натиҷа, чунин ҳолат ба фаъолияти ТМХ-и гурҷӣ таъсири манфӣ расонидааст. Барои бартарафнамоии ҳолати мазкур, зарурати аз ҷониби Бонки марказии Гурҷистон андешидани як қатор чораҳо (муқаррарсозии талаботҳои гуногун) нисбат ба ҳама гуна ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла ТМХ ба миён омад.

Қисми зиёди ТМХ, ба чунин талаботҳои Бонки марказии Гурҷистон тоб оварда натавонистанд, ки дар натиҷа, чунин ҳолат ба муфлисшавии шумораи зиёди ТМХ-и гурҷӣ мусоидат намуд. Ин аст, ки шумораи ТМХ-и гурҷӣ дар соли 2023 ба 34 адад баробар гардид, дар ҳоле, ки шумораи онҳо дар соли 2016, 81 ададро ташкил медод. Ҷиҳати пурра муайян намудани ҳолати низоми маблағгузори хурди Гурҷистон, мо тағйирёбии баъзе аз нишондиҳандаҳои асосии онро дар давоми солҳои 2016-2023 мавриди таҳқиқ қарор додем (нигаред ба ҷадвали 1.10.).

Ҷадвали 1.10.–Тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии низоми маблағгузори хурди Гурҷистон дар давоми солҳои 2016-2023

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Шумораи ТМХ (бо адад)	81	75	67	48	40	38	36	34	42,0
Ҳаҷми дороиҳои ТМХ (млрд. лари гурҷӣ)	2,02	1,52	1,45	1,38	1,48	1,64	1,88	2,02	100,0
Ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ (млрд. лари гурҷӣ)	1,40	1,07	1,10	1,13	1,18	1,36	1,57	1,70	121,4

Идомаи ҷадвали 1.10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Қурби лари гурҷӣ нисбат ба доллари ИМА	0,41	0,37	0,38	0,37	0,35	0,30	0,33	0,39	95,1
Ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ (млн. доллари ИМА)	574	395,9	418	418,1	413	408	518,1	663	115,5
ММД (бо млрд. доллари ИМА)	15,14	16,24	17,60	17,47	15,84	18,63	24,78	30,54	201,7
Таносуби ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ нисбат ба ММД (бо фоиз)	3,79	2,44	2,38	2,39	2,61	2,19	2,09	2,17	1,62 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [95; 36; 32].

Мувофиқи ҷадвали 1.10. дар низоми маблағгузори хурди Гурҷистон дар соли 2016, 81 адад ТМХ мавҷуд буда, шумораи он сол то сол коҳиш ёфтааст. Ин аст, ки шумораи ТМХ-и гурҷӣ дар давраи таҳқиқотӣ 47 адад кам гардида, ниҳоятан, дар соли 2023 ба 34 адад баробар шудааст, ки аз он қисми зиёдашро ТМХ-е ташкил меоданд, ки бештар ба пешниҳоди қарзҳои хурди онлайнӣ сару кор доштанд. Қобили қайд аст, ки сабабҳои асосии камшавии шумораи ТМХ-и гурҷӣ, аз барҳамхӯрии қисме аз ТМХ ва ба бонкҳо табдил ёфтани қисми дигари онҳо вобастагӣ дошт. Масалан, дар соли 2023 нисбат ба соли 2022, 2 адад ТМХ-и гурҷӣ барҳам хӯрданд, ки ҳолати мазкур ба нишондиҳандаҳои асосии бозори маблағгузори хурди гурҷӣ таъсири манфие нарасонид. Зеро, новобаста аз камшавии шумораи ТМХ-и гурҷӣ, ҳаҷми дороиҳои онҳо дар давраи таҳқиқотӣ бетағйир (дар ҳудуди 2,02 млрд. лари гурҷӣ) боқӣ мондааст. Ҳамчунин, дар соли 2023 ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ-и гурҷӣ 1,70 млрд. лари гурҷиро ташкил додааст, ки он нисбат ба соли 2016, 121,4% зиёд мебошад. Вобаста ба тақвияти ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ-и гурҷӣ, ҳаҷми ММД-и Гурҷистон низ давра ба давра афзоиш ёфта, дар натиҷа, таносуби ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ-и гурҷӣ нисбат ба ММД-и Гурҷистон дар соли 2023, 2,17%-ро ташкил додааст, ки он нисбат ба соли 2016, 1,62 банди фоизӣ камтар мебошад.

Гуфтан мумкин аст, ки низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Гурҷистон дорои як қатор бартарихо мебошад, ки ба сифати яке аз бартарихои асосии он ин дар шакли онлайн (бо истифода аз интернет-бонкинг ва мобайл бонкинг) пешниҳоди қарз аз ҷониби ТМХ-и гурҷӣ ба муштарӣ, ба шумор меравад. Дар чунин ҳолат, аризаи дархостии муштарӣ дар муддати хеле кӯтоҳ, яъне 15 дақиқа баррасӣ гардида, ҳулоса оид ба пешниҳод намудан ва ё рад кардани қарз аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба почтаи электронии муштарӣ равон карда мешавад. Бартариҳои дигарро метавонем дар муътадил будани меъёри андоз барои ТМХ арзёбӣ намоем. Яке аз намудҳои андозе, ки ТМХ пардохт менамоянд, ин андоз аз ғолида мебошад, ки меъёри он 15%-и солоноро ташкил медиҳад [58].

Кишвари дигаре, ки таҷрибаи онро метавонем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намоем, ин Ҷумҳурии Лаҳистон (Полша) ба шумор меравад. Лаҳистон яке аз давлатҳое аст, ки вобаста ба рушди низоми маблағгузории хурди дар байни давлатҳои Аврупои Шарқӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд. Қонунгузориҳои дар бахши танзими фаъолияти ТМХ дар Ҷумҳурии Лаҳистон аз ҷониби Бонки марказӣ (мардумӣ)-и Лаҳистон таҳия мегардад. Аз ҷумла, қонунҳое, ки бахши низоми маблағгузории хурдро дар Ҷумҳурии Лаҳистон танзим менамоянд, инҳо ба шумор мераванд: Конститутсияи Ҷумҳурии Лаҳистон, Кодекси Гражданинӣ Ҷумҳурии Лаҳистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Лаҳистон «Дар бораи Бонки марказии Лаҳистон», «Дар бораи иттифокҳои қарзӣ», «Дар бораи озодии фаъолияти соҳибдорӣ», «Дар бораи қарзи истеъмоли» ва ғайраҳо [79]. Инчунин, аз сабаби он ки Ҷумҳурии Лаҳистон узви Иттиҳоди Аврупо (ИА) шуморида мешавад, пас дар ин бобат, Бонки марказии Лаҳистонро зарур аст, то ин ки ҳангоми коркард намудани қонунгузориҳои ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар ин бахш, пеш аз ҳама, ба дастурҳои Парлумон ва Шурои ИА назар карда, қўшиш намояд, то ин ки он заминаҳои қонунгузорию, ки аз ҷониби Бонки марказии Лаҳистон коркард мегарданд, ба ин дастурҳо муҳолифат накунанд. «Ба чунин дастурҳо метавон дохил кард: Дастурҳои 97/5/ИА ва

98/26/ИА-и Парлумон ва Шурои ИА «Оид ба қоидаҳои интиқолҳои байналмилалӣ», Дастури 2007/64/ИА-и Парлумон ва Шурои ИА «Оид ба хизматрасониҳои пардохтӣ дар бозори дохилӣ», Дастури 2013/36/ИА-и Парлумон ва Шурои ИА «Оид ба дастрасӣ ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва назорати пруденсиалӣ аз рӯйи ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои сармоягузорӣ» (аз ҷумла: боби 7-уми дастури мазкур, ба назорати пруденсиалии иттифоқҳои қарзӣ ва идораҳои кооперативӣ нигаронида шудааст) ва ғайраҳо [6, с.18-19].

Дар солҳои охир, баҳри беҳтарсозии фаъолияти ТМХ (яъне, иттифоқҳои қарзӣ) дар Ҷумҳурии Лаҳистон дар баробари Бонки марказии Лаҳистон ва Ассотсиатсияи миллии кооперативҳои амонатӣ ва иттифоқҳои қарзии Лаҳистон 2 Фонд (Фонди марказии молиявии Лаҳистон ва Фонди муътадилгардонии Лаҳистон) фаъолият менамояд. Дар робита ба ин, дар шароити муосир тағйироти назаррасе дар низоми маблағгузори хурди Лаҳистон ба вуҷуд омадааст (нигаред ба ҷадвали 1.11.).

Ҷадвали 1.11.–Тамоюли тағйирёбии ҳолати низоми маблағгузори хурди Лаҳистон барои солҳои 2016-2023

Номгӯй	Солҳо								2023/ 2016 (бо %)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Шумораи иттифоқҳои қарзӣ (бо адад)	40	34	29	25	23	22	19	18	45
Ҳаҷми умумии дороиҳои иттифоқҳои қарзӣ (млрд. злотӣ)	11,41	10,96	10,09	9,94	10,05	10,55	10,61	11,03	96,7
Ҳаҷми сандуқи қарзии иттифоқҳои қарзӣ (млрд. злотӣ)	7,18	7,06	6,92	6,98	7,55	8,01	8,17	8,18	113,9
Курби злотии Лаҳистон нисбат ба доллари ИМА	0,24	0,29	0,27	0,25	0,27	0,24	0,22	0,25	104,2
Ҳаҷми сандуқи қарзии иттифоқҳои қарзӣ (млрд. доллари ИМА)	1,72	2,05	1,87	1,74	2,04	1,92	1,80	2,05	119,2

Идомаи ҷадвали 1.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ММД (бо млрд. доллари ИМА)	470,02	524,64	588,78	596,06	599,44	681,35	689,76	811,23	172,6
Таносуби ҳаҷми сандуки қарзии иттифоқҳои қарзӣ нисбат ба ММД (бо фоиз)	0,37	0,39	0,32	0,29	0,34	0,28	0,26	0,25	0,12 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [94; 73; 33].

Нишондиҳандаҳои омории ҷадвали 1.11. гувоҳӣ медиҳанд, ки соли 2023 дар бозори маблағгузории хурди Лаҳистон шумораи иттифоқҳои қарзӣ ба 18 адад расидааст, ки нишондоди мазкур нисбат ба соли 2016, 22 адад кам мебошад. Сабаби камшавии шумораи иттифоқҳои қарзӣ дар муттаҳидшавии онҳо арзёбӣ мегардад. «Масалан, мувофиқи маълумотҳои омории, дар соли 2018 нисбат ба соли 2017, шумораи иттифоқҳои қарзии Лаҳистон 5 адад коҳиш ёфта, аз он 3 ададаш, бо иттифоқҳои қарзии дигар муттаҳид гардидааст» [94]. Дар баробари ин, агар дар давоми солҳои 2016-2023 ҳаҷми дороиҳои иттифоқҳои қарзии Лаҳистон 3,3% коҳиш ёфта бошад, пас дар давраи мазкур, ҳаҷми сандуки қарзии иттифоқҳои қарзии Лаҳистон то ба андозаи 113,9% ва ҳаҷми ММД-и кишвар то андозаи 172,6% афзун гардидаанд. Бояд қайд кард, ки чунин тамоюл таъсири мушаххасеро ба таносуби ҳаҷми сандуки қарзии иттифоқҳои қарзии Лаҳистон нисбат ба ММД-и кишвар расонида, ниҳоятан нишондиҳандаи мазкур аз 0,37% дар соли 2016, ба андозаи 0,25% дар соли 2023 табиқ ёфтааст, ки он дар маҷмӯъ, 0,12 банди фоизӣ кам мебошад.

Бозори маблағгузории хурди Лаҳистон дорои бартариҳои зиёде мебошад, ки онҳоро метавонем дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор диҳем. Аз ҷумла:

- аз ҷониби иттифоқҳои қарзии Лаҳистон қарзҳо ба муҳлати аз 7 то 30 рӯз дода мешаванд;

- одӣ будани қараёни барасмиятдарории қарз (раванди барасмиятдарории қарз дар иттифоқҳои қарзии Лаҳистон, 15 дақиқа давом меёбад);

- дар вақти кабули қарорҳои қарзӣ иттифокҳои қарзӣ нақшаҳои худкор (автоматӣ)-и баҳогузори хавфхоро истифода мебаранд;

- ташкили платформаҳо баҳри қулай сохтани тартиби дастрасноии амалиёту хизматрасониҳои бонкии иттифокҳои қарзӣ ба муштарӣ (Масалан, дар Ҷумҳурии Лаҳистон яке аз платформаҳо, ки аз ҷониби иттифокҳои қарзӣ истифода бурда мешавад, ин платформаи ChwilowkiOnline365 ба ҳисоб меравад) [55].

- ташкил кардани фондҳои махсус барои дастгирии иттифокҳои қарзӣ (Масалан, дар Ҷумҳурии Лаҳистон барои ноил гардидан ба ин ҳадаф, 2 Фонд, аз ҷумла: Фонди марказии молиявии Лаҳистон ва Фонди муътадилгардонии Лаҳистон ташкил гардидааст).

Ба ғайр аз кишварҳои таҳқиқшуда метавон таҷрибаҳои як қатор кишварҳои тараққиёфта, ба мисли: Федератсияи Русия ва ИМА-ро низ истифода намуд.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқоти анҷомдода мушаххас сохт, ки новобаста аз ҳолати ҳуби низоми маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳоло ҳам дар он як қатор норасоиҳо дида мешаванд, ки ин норасоиҳо метавонанд бар рушди минбаъдаи низоми маблағгузори хурди кишвар монеа эҷод намоянд. Аз ин лиҳоз, дар ҷодаи бартарафсозии норасоиҳои ҷойдошта зарурати андешидани тадбирҳои муайян ба миён меояд, ки ба ҳайси яке аз онҳо метавон истифодаи таҷрибаи афзалиятноки кишварҳои таҳқиқшударо, аз қабili: тақвияти механизми дастгириҳои давлатии молиявӣ дар баҳши маблағгузори хурд, ҷорӣ сохтани имтиёзҳои мушаххаси андозӣ барои фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, мукамалгардонии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар ташкилотҳои маблағгузори хурди ватанӣ ва ғайраҳо шомил намуд.

Хулосаи боби якуми диссертатсия

1. Омӯзишу баррасии таҳқиқотҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ дар самтҳои «хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маблағгузори хурд» имкон дод то бахшҳои таҳқиқшуда, аз ҷумла: асосҳои назариявии хизматрасониҳои

бонкӣ, вазъи бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ ва хориҷӣ, муаммоҳои бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва роҳҳои ҳалли он, нақши маблағгузориҳои хурд дар тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ, давраҳои рушди низоми маблағгузориҳои хурди ватанӣ ва ғайраҳо мушаххас карда шаванд. Аммо қобили қайд аст, ки ҳоло вобаста ба ҷой доштани омилҳои гуногуни таъсиррасон (монанди: ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ, сар задани бухронҳои молиявӣ ва ғайраҳо) дар низоми маблағгузориҳои хурд муаммоҳои наво пайдо шудаанд, ки масоили гузаронидани таҳқиқотҳоро дар самти мазкур боз ҳам мубрам гардонидаст. Аз ин лиҳоз, бо гузаронидани таҳқиқот вазъи ҷорӣи низоми маблағгузориҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон дуруст таҳлил шуда, давраҳои рушди он ва нақшу аҳаммияти маблағгузориҳои хурд ба иқтисодиёти кишвар муайян гардид. Ҳамчунин, баҳри таҳқиқи пурраи баҳши мазкур ақидаи муаллиф оид ба истилоҳоти «хизматрасониҳои бонкӣ» ва «маблағгузориҳои хурд» пешниҳод гардидааст.

2. Таҳлили таҳқиқотҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ дар самти гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ТМХ нишон дод, ки дар мувофиқат ба ҷой доштани омилҳои гуногун (аз қабилӣ: ташаккулёбии босуръати бозори технологияҳои бонкӣ, афзоиши шумораи истифодабарандагонӣ шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо) гурӯҳбандии ягонаи хизматрасониҳои мазкур вучуд надорад. Аз ин рӯ, мо ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ-и кишварро таҳлил намуда, принципҳои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкии ТМХ ва хусусиятҳои фарқкунандаи бозори марбутаро нисбат ба бозори хизматрасониҳои бонкҳои тичоратӣ, муайян сохтем. Гузашта аз ин, бо ёрии хусусиятҳо ва принципҳои мазкур хизматрасониҳои бонкии ТМХ аз нигоҳи муаллиф гурӯҳбандӣ карда шуд.

3. Яке аз унсурҳои асосии мусоидат ба рушди хизматрасониҳои бонкии ТМХ-ро асосҳои институтсионалии он ташкил медиҳад. Ин аст, ки баҳри тақмилдиҳии фаъолияти ТМХ-и кишвар, мо низоми институтсионалии хизматрасониҳои бонкии ТМХ-и чунин кишварҳои хориҷиро, ба мисли:

Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Гурҷистон ва Ҷумҳурии Лаҳистон таҳқиқ намуда, самтҳои афзалиятноки таҷрибаи кишварҳои баррасигардида, алалхусус: ташкил намудани ташкилотҳои маблағгузори хурди давлатӣ, мукамалгардонии самтҳои мушаххаси фаъолияти АТМХТ, тақвияти бозори қарзҳои хурди онлайнӣ кишвар, беҳтарсозии дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкии ТМХ бо роҳи зиёднамоии шумораи бозорчойҳо ва ғайраҳоро дар низоми маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудем.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Ҳолати муосири хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд дар кишвар

Таҳлилҳо инъикосгари он мебошанд, ки яке аз омилҳои асосии тақвиятдиҳандаи низоми бонкии кишвар чараёнҳои макроиктисодӣ ба шумор мераванд. Вобаста ба он, ки чараёнҳои макроиктисодӣ аз ҷамъи нишондиҳандаҳои макроиктисодии муайян иборат мебошад, пас дар ин бобат, баҳогузориҳои тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои марбутаро яке аз масоили муҳим ва зарурӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Зеро танҳо баҳогузориҳои нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ дараҷаи самаранокии қарорҳои идоракуниро афзун сохта, ниҳоятан ба устувории низоми бонкии кишвар мусоидат менамояд [151, с.17]. Масалан, тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2016-2023 чунин шаклро доро буд (нигаред ба ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1.–Нишондиҳандаҳои асосии макроиктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар охири давра)

Номгӯӣ	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
ММД (млрд. сомонӣ)	54,47	61,09	68,84	77,35	82,54	98,91	115,73	130,79	240,1
ММД ба сари аҳоли (ҳаз.сомонӣ)	6,23	6,88	7,60	8,36	8,74	10,05	11,55	12,81	205,6
Таваррум (бо фоиз)	6,1	6,7	5,4	8	9,4	8,0	4,2	3,8	2,3 б.ф.
Сатҳи бекорӣ (бо фоиз)	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	2,1	1,8	0,5 б.ф.
Музди меҳнати миёнамоҳонаи номиналӣ (ҳаз. сомонӣ)	0,96	1,31	1,23	1,36	1,55	1,61	1,90	2,13	221,9

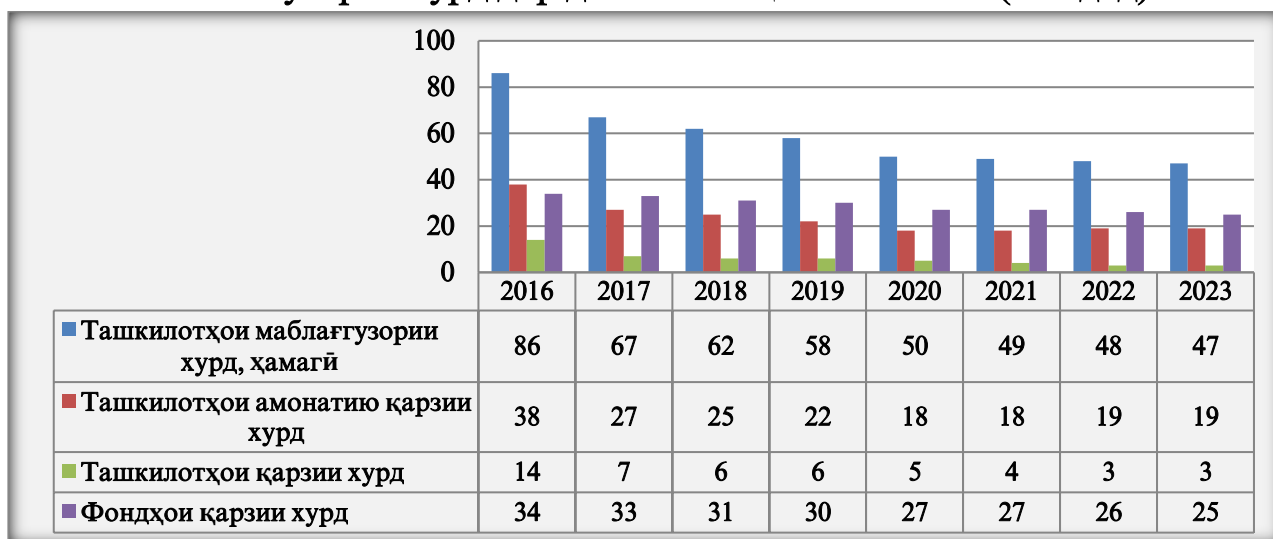
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб дода шудааст: [27; 65; 102].

Аз ҷадвали 2.1., бар меояд, ки дар соли 2023 ҳаҷми ММД-и кишвар, 130,79 млрд. сомони ро ташкил дода, нисбат ба соли 2016, ки 54,47 млрд. сомони ро ташкил медод, ба андозаи 240,1 % зиёд шудааст. Дар баробари ин, ММД ба сари аҳоли низ зиёд шуда, дар соли 2023 он ба 12,81 ҳазор сомони баробар шуд, ки нисбат ба соли 2016, 205,6% зиёд мебошад. Маврид ба ёдоварист, ки сатҳи таваррум дар қаламрави кишвар вобаста ба хуруҷи пандемияи Covid-19 дар соли 2020 ба 9,4 % баробар шуда буд. Сипас, бо ташаббуси БМТ ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххасе ба мисли: ба таври васеъ истифода намудан аз фишанги «амалиёт дар бозори озод»-и сиёсати пулию қарзӣ, баҳри коҳишдиҳии сатҳи таваррум бо роҳи кам намудани ҳаҷми пулҳои захиравӣ, андешида шуд. Дар натиҷа, истифодаи механизми мазкур имкон дод, то дар соли 2023 сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳудуди 3,8% коҳиш ёбад.

Аз маълумоти болозикр бар меояд, ки дар тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ низоми бонкӣ (аз ҷумла: ТМХ) низ нақши калидиро доро мебошад. Масалан, тавассути бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкилотҳои қарзӣ на танҳо эҳтиёҷоти муштариёро бо хизматрасониҳои бонкӣ таъмин месозанд, балки бо ин роҳ онҳо ҳамчунин метавонанд ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ низ мусоидат намоянд. Дар ин бобат, рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳайси яке аз ҳадафҳои муҳим дар ҳар як кишвар баромад менамояд.

Мавқеи муҳимро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ бозори хизматрасониҳои ТМХ ишғол намуда, таҳлили он нишон медиҳад, ки ҳамасола дар бозори мазкур тағйироти назаррасе дар сохтори ТМХ дида мешавад ва чунин ҳолат то ҳол таъсири худро ба рафтори муштариён расонида истодааст (нигаред ба диаграммаи 2.1.).

Диаграммаи 2.1.–Тамоюли тағйирёбии шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурд дар давоми солҳои 2016-2023 (бо адад)

Сарчашма: бо истифода аз маълумотҳои зерин таҳия гардидааст: [27].

Мувофиқи диаграммаи 2.1., шумораи ТМХ сол то сол кам шуда, дар натиҷа, он дар соли 2023 ба 47 адад (аз он ҷумла: 19 адад ТАҚХ, 3 адад ТҚХ ва 25 адад ФҚХ) баробар шудааст, ки он нисбат ба соли 2016, 39 адад (аз он ҷумла: 19 адад ТАҚХ, 11 адад ТҚХ ва 9 адад ФҚХ) камтар мебошад. Сабаби асосии камшавии шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурд ин аз шумора ба сифат гузаштани низоми бонкии кишвар аст. Дар доираи он ТМХ-е, ки ба таъсири давраи дуҷуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ ва пандемияи Covid-19 тоб оварда натавонистанд, иҷозатномаашон аз ҷониби БМТ бозхонд шуда, онҳо муфлис эълон гардиданд. Дар робита ба ҳолати мазкур, муҳаққиқ Ш. Раҳимзода дар таҳқиқоте, ки дар мавзӯи «Қарздиҳии хурд дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд» гузаронида буд, чунин ибрози андеша намудааст: «...баъд аз шадид шудани давраи дуҷуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ дар давоми ду сол яку якбора шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз 103 адади соли 2016 ба 73 адад дар соли 2020 баробар гардид» [135, с.22]. Вобаста ба ин, ба сифати чунин ташкилотҳо метавонем баъзе аз ТМХ-ро мисол орем: «ҚСП ТҚХ «Мададгори Мастҷох» (иҷозатномааш бо қарори Раёсати БМТ аз санаи 09.11.2016, №144 бозхонд гардида, мувофиқи Ҳалномаи Суди иқтисодии вилояти Суғд аз 18.04.2017 муфлис эълон гардид), ҚДММ ТАҚХ

«Ҳамдастӣ» (ичозатномааш бо қарори Раёсати БМТ аз санаи 04.02.2016, №9 бозхонд гардида, мувофиқи Ҳалномаи Суди иқтисодии вилояти Суғд аз 14.03.2016 муфлис эълон гардид), ҚДММ ТАҚХ «Тичорат» (ичозатномааш бо қарори Раёсати БМТ аз санаи 29.10.2020, №145 бозхонд гардида, мувофиқи Ҳалномаи Суди иқтисодии шаҳри Душанбе аз 11.11.2020 муфлис эълон гардид) ва ғайраҳо [90].

Илова ба ин, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба сифати яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми ТМХ ҳаҷми маблағгузориҳои хурд (қарзҳои хурд) баромад менамояд. Вобаста ба он, ки қарзҳои хурд дар тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар нақши калидиро доро мебошанд, пас муқаррарсозии ҳиссаи қарзҳои хурд дар ҳаҷми қарзҳои умумии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрам ҳисобида мешавад (нигаред қадвали 2.2.).

Қадвали 2.2.—Ҳиссаи қарзҳои ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар ҳаҷми қарзҳо дар низоми бонкӣ (бо млрд. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми қарзҳои хурди ТМХ	1,70	1,70	2,07	2,13	2,06	2,50	2,98	3,72	218,8
Ҳаҷми қарзҳо дар низоми бонкӣ	9,82	8,51	8,68	9,70	10,88	11,97	13,58	17,84	181,7
Таносуб (бо фоиз)	17,31	19,98	23,85	21,96	18,93	20,89	21,94	20,85	3,54 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [27].

Қадвали 2.2. нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои хурди ТМХ дар ҳаҷми қарзҳои умумии низоми бонкии кишвар тамоюли гуногунро соҳиб буда, дар натиҷа, он дар баъзе давраҳо афзун ва дар давраҳои дигар коҳиш ёфтааст. Масалан, камшавии ҳиссаи қарзҳои хурди ТМХ дар ҳаҷми қарзҳои умумии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соли 2020 рост омадааст, зеро дар давраи мазкур ин нишондиҳанда ба 18,93% баробар гардидааст. Яке аз сабабҳои асосии чунин тамоюлро камшавии шумораи ТМХ ташкил додааст (дар соли 2020, шумораи ТМХ ба 50 адад расида, он нисбат ба соли 2016, 36 адад кам буд). Вале новобаста аз тамоюли ҷойдошта, дар давоми солҳои 2016-2023 ҳиссаи қарзҳои хурди ТМХ дар

ҳаҷми қарзҳои умумии низомии бонкии кишвар тавонист то ба андозаи 3,54 банди фоизӣ афзун гардад.

Вобаста ба тамоюли ҷойдошта, қобили қайд аст, ки барои муштарӣён (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) гирифтани қарз уҳдадорӣҳои иловагиро ба миён меорад. Ин аст, ки қисми зиёди муштарӣён хоҳиши гирифтани қарзро надоранд, аммо вобаста ба онҳо, ки захираҳои қарзӣ яке аз роҳҳои муҳим дар самти ҳалли баъзе мушкилиҳои муштарӣён, аз қабили: мушкилиҳои муваққатии молиявӣ, норасоии захираҳои молиявӣ дар раванди фаъолияти ҷорӣ ва ташаккули минбаъдаи он ва ғайраҳо маҳсуб меёбанд, пас дар ҳама ҳолат талаботи муштарӣён ба захираҳои қарзӣ боқӣ мемонад. Чунин ҳолат ба ташаккули ҷолибияти маҳсулоти қарзӣ ва ҳамчунин ба афзоиши ҳаҷми сандуқи қарзии ташкилотҳои маблағгузории хурд замина мегузорад.

Илова бар ин, таҳлили бозори маблағгузории хурд мушаххас намуд, ки баҳри тоб овардан ба рақобати шадид дар он ҳамасола аз ҷониби ТМХ маҳсулоти нави қарзӣ коркард гардида истодаанд, ки чунин ҳолат таъсири мушаххасро ба сандуқи қарзии ТМХ гузоштааст. (нигаред ба ҷадвали 2.3.)

Ҷадвали 2.3.– Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда ва пардохтшуда дар ташкилотҳои маблағгузории хурд (млрд. сомонӣ)

Номгӯӣ	Солҳо								2023/2016 (маротиб)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳамаи қарзҳои хурди додашуда дар ТМХ, ҳамагӣ	1,98	2,19	2,78	0,32	2,61	3,47	4,06	4,93	2,49
дар ТАҚХ	1,74	1,97	2,52	0,29	2,30	3,07	3,69	4,52	2,60
дар ТҚХ	0,18	0,16	0,19	0,02	0,24	0,30	0,22	0,24	1,33
дар ФҚХ	0,06	0,06	0,07	0,01	0,07	0,10	0,15	0,17	2,83
Қарзҳои хурди пардохтшудаи ТМХ, ҳамагӣ	2,23	2,13	2,42	0,25	2,57	3,01	3,55	4,17	1,87
дар ТАҚХ	1,96	1,89	2,19	0,22	2,28	2,66	3,23	3,82	1,95
дар ТҚХ	0,20	0,18	0,17	0,02	0,22	0,26	0,21	0,21	1,05
дар ФҚХ	0,07	0,06	0,06	0,01	0,07	0,09	0,11	0,14	2,00

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [27].

Дар асоси ҷадвали 2.3. метавон ба хулосае омад, ки ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар соли 2023, 4,93 млрд. сомонино таъкил дод,

ки он нисбат ба соли 2016, 2,49 маротиб зиёд мебошад. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар соли 2023, танҳо 84,6%-и он бо маблағи 4,17 млрд. сомонӣ пардохт шуда, 15,4%-и дигараш бошад, ҳоло пардохт нашудааст. Новобаста аз ин, бояд қайд кард, ки нишондиҳандаи қарзҳои хурди пардохтшуда дар соли 2023 нисбат ба соли 2016, 1,87 маротиб афзоиш ёфта, дар натиҷа, он дар ҳудуди 4,17 млрд. сомонӣ қарор гирифтааст. Ҳолати мазкур инъикоси он мебошад, ки дар давраи таҳқиқотӣ нишондиҳандаҳои қарзҳои хурди додашуда ва пардохтшудаи ташкилотҳои маблағгузори хурд дар таносуби муайян қарор дошта, дар ҳолати тағйирёбии ҳаҷми онҳо дар назди муштариён ва дар умум, низоми бонкии кишвар муаммоҳои зиёде ба вучуд меоянд. Ба ҳайси яке аз онҳо афзоиши ҳаҷми қарзҳои хурди батаъхирарфта ва вобаста ба он коҳишёбии сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои маблағгузори хурд баромад менамоянд. Аз ин лиҳоз, ташкилотҳои маблағгузори хурдро зарур аст, то ба давраҳои пешниҳоди қарзҳои хурд диққати ҷиддӣ дода, дар самти пойдор сохтани муносибатҳои қарзӣ муштариёни эътимоднокро интиҳоб намоянд.

Ҳамзамон, дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки дар ҳолати ташаккулёбии механизми пешниҳоди қарзҳои хурд аз рӯйи соҳаҳои мухталиф, иқтисодиёти кишвар метавонад боз ҳам тақвият ёбад (нигаред ба ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4.—Тағйирёбии бақияи қарзҳои хурди ТМХ аз рӯйи соҳаҳо (млрд. сомонӣ, дар интиҳои давра)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (маротиб)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳамаи қарзҳои хурд	1,70	1,69	2,05	2,48	2,61	3,47	4,06	4,93	2,9
Кишоварзӣ	0,47	0,43	0,51	0,64	0,84	1,10	1,31	1,44	3,06
Саноат	0,26	0,23	0,25	0,27	0,28	0,38	0,44	0,36	1,38
Хизматрасонӣ	0,21	0,21	0,28	0,35	0,39	0,57	0,62	0,60	2,86
Истеъмолот	0,47	0,55	0,71	0,90	0,84	1,14	1,39	1,97	4,19
Сохтмон	0,06	0,06	0,07	0,08	0,07	0,08	0,09	0,25	4,16
Дигар	0,23	0,21	0,23	0,24	0,19	0,20	0,21	0,31	1,35

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия намудааст: [27].

Мувофиқи ҷадвали 2.4. дар давоми солҳои 2016-2023 ҳаҷми қарзҳои хурди ТМХ аз рӯйи соҳаҳо 2,9 маротиб афзоиш ёфта, ба 4,93 млрд. сомонӣ

баробар шудааст. Инчунин, дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 зиёдшавии ҳаҷми қарзҳои хурд дар соҳаҳои истеъмолот, сохтмон, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ ба назар расида, ниҳоятан афзоиши нишондиҳандаи мазкур дар соҳаи истеъмолот то андозаи 4,19 маротиб, дар соҳаи сохтмон то ҳудуди 4,16 маротиб, дар соҳаи кишоварзӣ то ҳудуди 3,06 маротиб ва дар соҳаи хизматрасонӣ бошад, то ба андозаи 2,86 маротиб баробар шудааст. Вобаста ба он ки ташкилотҳои маблағгузори хурд дар самти расидан ба ҳадафҳои ҷорӣ ва стратегияи кишвар аҳаммияти назаррасро доро мебошанд, пас онҳоро зарур мебояд, то доираи фарогирии маҳсулоти қарзии ҳудро нисбат ба соҳаҳои дигари афзалиятнок, аз қабili соҳаи саноат васеъ намоянд. Зеро ҳоло ба сифати яке аз ҳадафҳои стратегияи кишвар «Саноатикунони босуръати кишвар» баромад намуда, тадбирҳои мазкур метавонанд дар раванди расидан ба ҳадафи мазкур шароити мусоид фароҳам оваранд.

Ин аст, ки баҳри пурра муайян намудани сохтори қарзҳои хурди ТМХ аз рӯи соҳаҳои иқтисодии кишвар таҳлили тамоюли тағйирёбии бақияи қарзҳои хурди ТМХ аз рӯи соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ бо ҳисоби фоизӣ зарур доништа шуд (нигаред ба ҷадвали 2.5.).

Ҷадвали 2.5.–Тағйирёбии сохтори бақияи қарзҳои хурди ТМХ аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ дар давоми солҳои 2016-2023 (бо ҳисоби фоиз)

Номгӯй	Солҳо							
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кишоварзӣ	27,64	25,44	24,88	25,81	32,18	31,70	32,27	29,21
Истеъмолот	27,64	32,54	34,63	36,29	32,18	32,85	34,24	39,96
Саноат	15,29	13,61	12,19	10,89	10,73	10,95	10,84	7,30
Хизматрасонӣ	12,35	12,43	13,66	14,11	14,94	16,43	15,27	12,17
Сохтмон	3,53	3,55	3,41	3,23	2,68	2,31	2,21	5,07
Дигар	13,55	12,43	11,23	9,67	7,29	5,76	5,17	6,29
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ҷадвали 2.5. нишон медиҳад, ки ҳиссаи зиёди қарзҳои хурди ТМХ асосан ба 3-соҳа рост меояд: соҳаи кишоварзӣ, соҳаи истеъмолот ва соҳаи хизматрасонӣ. Агар дар соҳаҳои кишоварзӣ ва хизматрасонӣ зиёдшавии ҳиссаи қарзҳои хурд, асосан, дар солҳои 2020, 2021 ва 2022 (дар соли 2020

дар соҳаи кишоварзӣ 32,18% ва дар соҳаи хизматрасонӣ 14,94%, дар соли 2021 дар соҳаи кишоварзӣ 31,70% ва дар соҳаи хизматрасонӣ 16,43%, дар соли 2022 дар соҳаи кишоварзӣ 32,27% ва дар соҳаи хизматрасонӣ 15,27% баробар шудааст) рост ояд, пас зиёдшавии ҳиссаи қарзҳои хурд дар соҳаи истеъмолот дар солҳои 2018, 2019 ва 2023 (дар соли 2018 ба андозаи 34,63%, дар соли 2019 ба андозаи 36,29% ва дар соли 2023 ба андозаи 39,96%) дида мешавад. Гузашта аз ин, дар давоми солҳои 2016-2023 дар як қатор соҳаҳои дигар, тамоюли камшавии ҳиссаи қарзҳои хурд ба назар мерасад. Масалан, дар соҳаи саноат аз соли 2016 то соли 2023 ҳиссаи қарзҳои хурд аз 15,29% то 7,30% ва дар соҳаи савдои хориҷӣ ҳиссаи он аз 6,05% то 3,04%, кам шудааст. Сабабҳои асосии чунин тамоюл аз сатҳи пасти маблағгузорӣ дар ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, маҳдудиятҳо дар самти иҷрои амалиётҳои асбобӣ, кам будани ҳиссаи муштариёни ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд дар соҳаҳои саноат (мувофиқи таҳлилҳо, дар соҳаи саноат ҳиссаи соҳибкорони хурд миёна нисбатан кам мебошанд) ва ғайраҳо иборат мебошанд.

Маълумотҳои болозикр нишон медиҳанд, ки самти асосии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузориҳои хурдро пешниҳоди қарзҳои хурд ташкил дода, дар ин ҳода ташкилотҳои марбутаро зарур аст, то аз дороиҳои дар ихтиёрдоштаи худ истифода намоянд. Бинобар сабаби он ки сохтори дороиҳои ТМХ аз воситаҳои худӣ ва воситаҳои ҷалбкардашуда иборат мебошад, пас самаранок истифода намудани онҳо яке аз ҳадафҳои стратегии ТМХ ҳисобида мешавад. Вобаста ба ин, барои муайян намудани дараҷаи самаранокии фаъолияти ТМХ зарурати таҳлили тағйирёбии ҳаҷми дороиҳои ТМХ-и кишвар дар давоми солҳои 2016-2023 ба миён меояд (нигаред ба ҷадвали 2.6.).

Чадвали 2.6.–Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми дороиҳои ТМХ дар давоми солҳои 2016-2023 (млрд. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Дороиҳои ТМХ, ҳамагӣ	2,52	2,70	3,13	3,25	3,52	4,20	4,38	5,57	221,0
Дороиҳои низоми бонкӣ	21,19	20,93	21,20	21,98	26,31	22,41	28,08	37,68	177,8
Таносуб (бо фоиз)	11,89	12,90	14,76	14,79	13,38	18,74	15,60	14,78	2,89 б.ф.
ММД	54,47	61,09	68,84	77,35	82,54	98,91	115,73	130,79	240,1
Таносуб (бо фоиз)	4,62	4,41	4,55	4,20	4,26	4,24	3,78	4,26	0,36 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [27].

Вобаста ба таҳлили анҷомёфта метавон қайд кард, ки дар давраи таҳлилӣ дар ҳаҷми дороиҳои ТМХ тамоюли зиёдшавӣ дида шуда, ниҳоятан ҳаҷми он дар давраи мазкур то андозаи 221,0 % афзоиш ёфтааст. Аммо дар баробари ин, новобаста аз он ки дар давраи мазкур ҳаҷми дороиҳои низоми бонкии кишвар низ рӯ ба афзоиш ниҳода, ниҳоятан он дар соли 2023 ба 37,68 млрд. сомонӣ баробар шуда бошад ҳам, вале дар ду давраи таҳлилӣ (аниқтараш: солҳои 2017 ва 2021) нишондиҳандаи мазкур ба камшавӣ майл намудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки агар дар соли 2017 сабаби асосии коҳишёбии нишондиҳандаи мазкур дар камшавии ҳаҷми сандуки қарзии ташкилотҳои қарзӣ ифода ёбад (дар соли 2017 нисбат ба соли 2016 ҳаҷми сандуки қарзии ташкилотҳои қарзӣ 1,31 млрд. сомонӣ ё 13,4 банди фоизӣ кам гардидааст) [29], пас дар соли 2021 ба камшавии ин нишондиҳанда коҳишёбии ҳаҷми воситаҳои асосии ташкилотҳои қарзӣ (дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 ҳаҷми воситаҳои асосии ташкилотҳои қарзӣ 2,59 млрд. сомонӣ ё 58,7 банди фоизӣ кам шудааст) мусоидат намудааст [30]. Дар чунин ҳолат, дар давоми солҳои 2016-2023 саҳми ташкилотҳои маблағгузори хурд дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист аз 11,89% то ба андозаи 14,78% (ё 2,89 б.ф.) афзоиш ёбад.

Дар заминаи таҳлили адабиёти соҳавӣ дараҷаи таъсири дороиҳои ташкилотҳои маблағгузори хурд ба ММД-и кишвар баррасӣ шуда,

мушаххас гардид, ки бо зиёдшавии ҳиссаи дороиҳои ташкилотҳои маблағгузори хурд дар ММД имкониятҳои зерин ба вуҷуд меоянд:

- табақаҳои гуногуни аҳоли бо захираҳои молиявӣ дастрас мегарданд;
- сатҳи некуаҳволии аҳоли беҳтар мегардад;
- бахши тиҷорат дар ҳудуди кишвар ташаккул меёбад;
- тақвияти сатҳи шуғл бо роҳи афзоиши ҷойҳои нави корӣ таъмин мегардад ва ғайраҳо.

Таҳлил ва баррасии ҳиссаи дороиҳои ташкилотҳои маблағгузори хурд дар ҳаҷми ММД-и кишвар нишон дод, ки дар давоми солҳои 2016-2023 нишондиҳандаи зерин ба андозаи 0,36 банди фоизӣ (яъне аз 4,62% дар соли 2016 то ҳудуди 4,26% дар соли 2023) тағйир ёфтааст, ки сабаби асосии онро ташаккули ҳаҷми ММД ташкил дода, он дар давраи таҳлилӣ то ҳудуди 240,1 % афзун гардидааст.

Илова ба ин, дар шароити муосир бо мақсади тоб овардан ба рақобатнокии иштирокчиёни бозор, ТМХ-ро мебояд, то дар раванди коркард ва ба муштариён пешниҳод намудани хизматрасониҳои муосири бонкӣ аз техникаву технологияҳои навин истифода намоянд. Барои расидан ба ҳадафи мазкур, ба ТМХ сармояи зиёд лозим мешавад. Ин аст, ки ТМХ ба ҷалби сармояи муваққатан озоди аҳоли машғул мешаванд, ки дар маҷмӯъ, сармояи ҷалбшуда ва қарзии ТМХ дар ҳаҷми уҳдадориҳои тавозунии ТМХ-ро инъикос менамоянд (нигаред ба ҷадвали 2.7.).

Ҷадвали 2.7.—Тағйирёбии сохтори уҳдадориҳои ТМХ дар давоми солҳои 2016-2023 (млрд. сомонӣ)

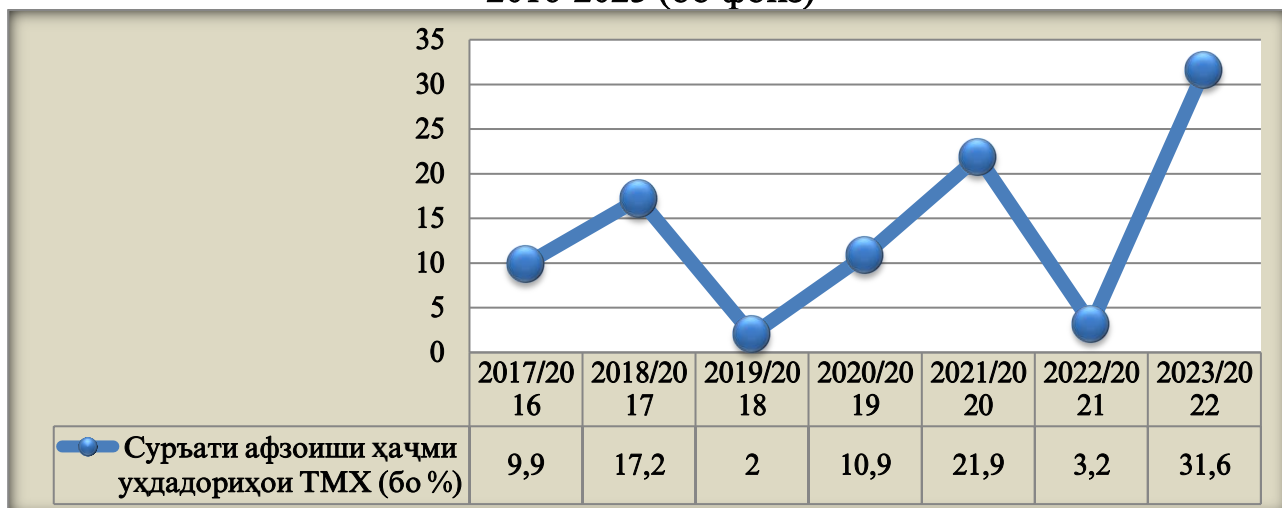
Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Уҳдадориҳои ТМХ, ҳамагӣ	1,68	1,85	2,16	2,21	2,45	2,98	3,08	4,05	241,1
Уҳдадориҳои низоми бонкӣ	15,69	15,21	15,29	15,75	19,13	17,34	23,73	30,32	193,2
Таносуб (бо фоиз)	10,71	12,16	14,13	14,03	12,81	17,19	12,98	13,36	2,65 б.ф.
ММД	54,47	61,09	68,84	77,35	82,54	98,91	115,73	130,79	240,1
Таносуб (бо фоиз)	3,08	3,02	3,14	2,85	2,96	3,02	2,66	3,09	0,01 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: [27].

Натиҷаи таҳлил гувоҳӣ медиҳад, ки дар баробари ба вуқӯъ пайвастанӣ давраи дуҷоми бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ ва таъсири пандемияи Covid-19, тамоҷули зиёдшавии ҳаҷми уҳдадорӣҳои ТМХ ба назар расида, дар натиҷа, дар соли 2023 ҳаҷми умумии он дар ҳудуди 4,05 млрд. сомонӣ қарор гирифтааст, ки он нисбат ба соли 2016 241,1% зиёд мебошад. Қобили қайд аст, ки ба зиёдшавии ҳаҷми уҳдадорӣҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд, аз як ҷониб, афзоиши ҳаҷми пасандозҳои ташкилотҳои мазкур (дар давоми солҳои 2016-2023 аз 395 млн. сомонӣ то ба 1,45 млрд. сомонӣ ё ба андозаи 3,67 маротиба зиёд шудааст) ва аз ҷониби дигар, зиёдшавии ҳаҷми қарзҳои байнибонкӣ (ки дар давраи таҳлилӣ 11,9 маротиба афзун гардида, аз 142 млн. сомонӣ дар соли 2016 то ба 1,69 млрд. сомонӣ дар соли 2023 расидааст) мусоидат намудаанд [27]. Аз сабаби он ки афзуншавии ҳаҷми уҳдадорӣҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд рушди иқтисодӣи кишварро бо роҳи тақвияти низоми дастгириҳои тичорати хурду миёна, ташаккулдиҳии сатҳи шуғл дар минтақаҳои кишвар ва ғайраҳо таъмин менамояд, пас ҳиссаи уҳдадорӣҳои ташкилотҳои марбута дар ММД-и кишвар мушаххас гардид. Таҳлилҳо нишон доданд, ки таносуби байни уҳдадорӣҳои ТМХ нисбат ба ММД сол то сол зиёд шуда, дар давоми солҳои 2016-2023 он ба андозаи 0,01 банди фоизӣ ташаккул ёфтааст. Гузашта аз ин, нуқтаи камшавии он ба соли 2022 (дар давраи мазкур дар ҳудуди 2,66%) ва зиёдшавиаш бошад, ба соли 2018 рост меояд, зеро дар ин давра нишондиҳандаи мазкур, ба 3,14% баробар шудааст.

Барои ба таври пурра муайян намудани тағйирёбии сохтори уҳдадорӣҳои ТМХ мо таҳқиқи тағйирёбии суръати афзоиши ҳаҷми уҳдадорӣҳои ТМХ-ро зарур мешуморем (нигаред ба диаграммаи 2.2.).

Диаграммаи 2.2.–Афзоиши ҳаҷми уҳдадориҳои ТМХ дар давоми солҳои 2016-2023 (бо фоиз)

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Мувофиқи диаграммаи 2.2., дар сохтори уҳдадориҳои ТМХ ҳамасола тағйироти назаррас ба вучуд меояд. Вобаста ба ин, агар нишондиҳандаи суръати афзоиши ҳаҷми уҳдадориҳои ТМХ дар солҳои 2018-2019 дар ҳудуди 2% қарор гирифта бошад, пас он дар давраҳои минбаъдаи таҳлилӣ тамоюли зиёдшавиро соҳиб шуда, ниҳоятан дар соли 2023 ба 31,6% баробар шудааст. Яке аз сабабҳои асосии чунин тамоюлро тағйирёбии ҳаҷми пасандозҳои ТМХ ташкил додааст. Масалан, агар ҳаҷми пасандозҳои ТМХ дар соли 2022, 1,17 млрд. сомониرو ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба андозаи 1,45 млрд. сомонӣ баробар шудааст, ки он нисбат ба соли базавӣ 23,9% зиёд мебошад [27].

Баъд аз таҳлили сохтори дороиҳо ва уҳдадориҳои ТМХ чунин хулоса намудан мумкин аст, ки дар солҳои охир дар нишондиҳандаҳои мазкур суръати хуби рушдӣ дида мешавад, ки ҳангоми ҷой доштани чунин тамоюл дар солҳои минбаъда ҳаҷми дороиҳо ва уҳдадориҳои ТМХ метавонанд боз ҳам афзоиш ёбанд.

Нисбат ба солҳои гузашта, ҳоло дар сохтори сармояи худии ТМХ-и низоми бонкии кишвар тағйироти назаррасе дида мешавад (нигаред ба ҷадвали 2.8.).

**Чадвали 2.8.–Тағйирёбии ҳаҷми сармояи худии ТМХ дар давоми солҳои
2016-2023 (млрд. сомонӣ)**

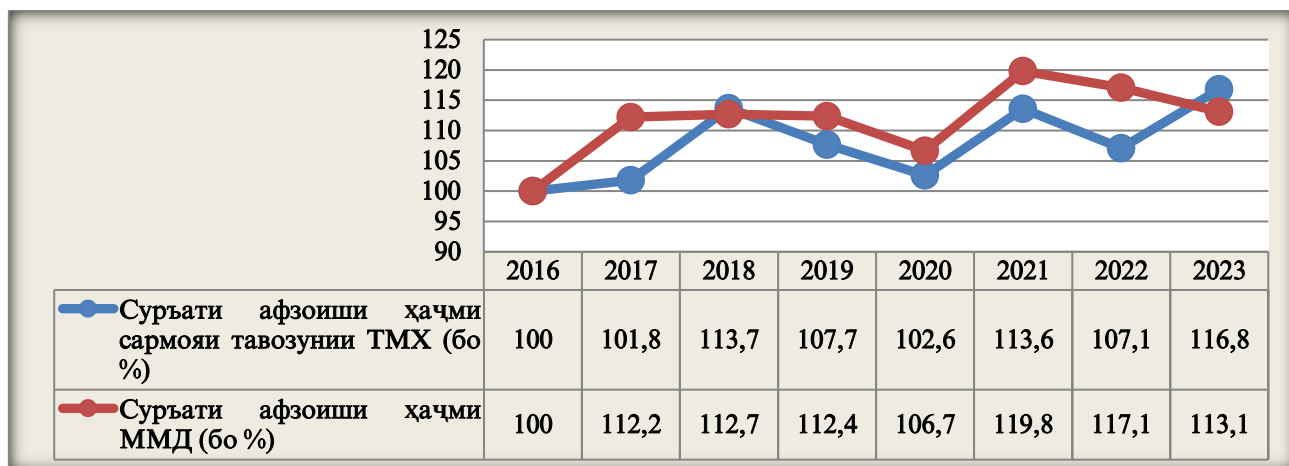
Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Сармояи худии ТМХ, ҳамагӣ	0,84	0,85	0,97	1,04	1,07	1,22	1,30	1,52	180,9
Сармояи низоми бонкӣ	5,50	5,73	5,91	6,23	7,18	5,08	6,30	7,36	133,8
Таносуб (бо фоиз)	15,27	14,83	16,41	16,69	14,90	24,02	20,63	20,65	5,38 б.ф.
ММД	54,47	61,09	68,84	77,35	82,54	98,91	115,73	130,79	240,1
Таносуб (бо фоиз)	1,54	1,39	1,41	1,35	1,30	1,23	1,12	1,16	0,38 б.ф.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо ёрии маълумотҳои [27] пешниҳод гардидааст.

Мувофиқи чадвали 2.8., дар давоми солҳои мавриди таҳлил, тамоюли тағйирёбии ҳаҷми сармояи худии ТМХ мусбат буда, дар натиҷа, дар давраи мазкур зиёдшавӣ дар ҳаҷми он дида мешавад. Масалан, агар дар соли 2016 ҳаҷми сармояи худии ТМХ ба 0,84 млрд. сомонӣ баробар шуда бошад, пас он дар соли 2023, 1,52 млрд. сомони ро ташкил додааст, ки чунин ҳолат, пеш аз ҳама, аз беҳтар гардидани дараҷаи эътимодноки ва устувории молиявии ТМХ дар бозори молиявии кишвар далолат мекунад. Дар баробари зиёд шудани ҳаҷми сармояи худии ТМХ, ҳиссаи он дар ҳаҷми сармояи низоми бонкии кишвар низ тамоюли зиёдшавиро доро буда, ниҳоятан дар давоми давраи таҳқиқотӣ ҳаҷми он то ҳудуди 5,38 банди фоизӣ афзун гардида, дар соли 2023 ҳиссаи он ба 20,65% баробар шудааст. Маврид ба ёдоварист, ки бо зиёдшавии сармояи худии ташкилотҳои маблағгузори хурд на танҳо устувории низоми бонкӣ, ҳамчунин имкониятҳои молиявии онҳо дар самти пешниҳоди қарзҳои хурд низ беҳтар мегардад ва чунин ҳолат вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро боз ҳам тақвият медиҳад. Ин аст, ки баҳри мушаххассозии саҳми сармояи худии ТМХ дар ММД-и кишвар таҳқиқот анҷом дода шуда, мушаххас гардид, ки дар тӯли давраи мавриди таҳлил таносуби мазкур ба коҳиш ёбӣ майл намуда, дар натиҷа он аз 1,54% то ба андозаи 1,16% (яъне, 0,38 банди фоизӣ) коҳиш ёфтааст.

Вобаста ба ин, бо мақсади таҳлили пурраи ҳаҷми сармояи худии ТМХ метавонем суръати афзоиши онро нисбат ба ММД баррасӣ намоем (диаграммаи 2.3.).

Диаграммаи 2.3.–Тағйирёбии суръати афзоиши ҳаҷми сармояи худии ТМХ дар давоми солҳои 2016-2023 (бо Ҷоиз)

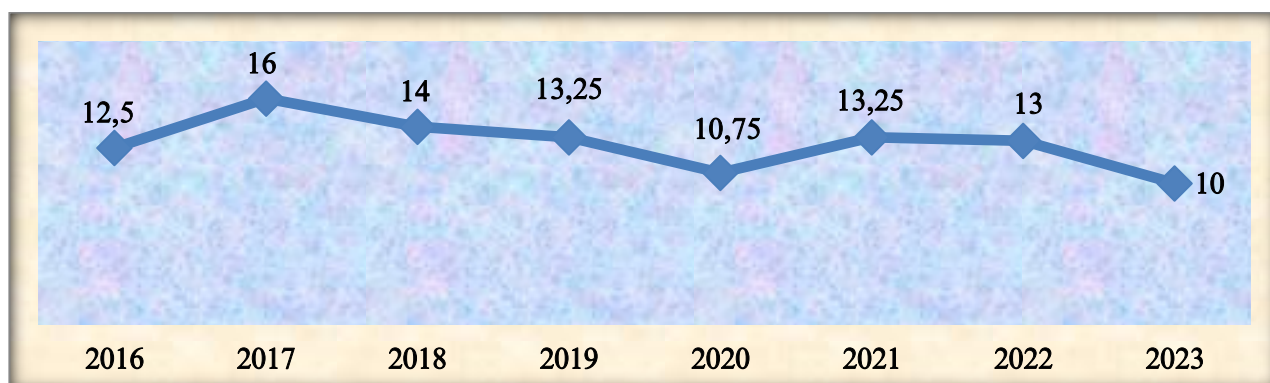

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Мувофиқи диаграммаи 2.3., дараҷаи афзоиши ҳаҷми сармояи худии ТМХ аз дараҷаи афзоиши ҳаҷми ММД-и кишвар ба қулли фарқ менамояд. Яъне агар камшавии ҳаҷми сармояи худии ТМХ ба соли 2017 рост ояд, пас зиёдшавии он бошад, ба соли 2023, ки дар ин сол нишондиҳандаи мазкур 116,8%-ро ташкил дода буд, рост меояд. Бо мақсади муайян намудани алоқамандии сармояи худии ТМХ бо ММД-и кишвар зарурати анҷом додани таҳлили регрессионӣ ба пеш омад. Дар рафти таҳлил мушаххас гардид, ки байни нишондиҳандаҳои мазкур алоқамандии зич ҷой дошта, дар ҳолати ба андозаи 1 млн. сомонӣ афзоиш ёфтани сармояи худии ТМХ, ҳаҷми ММД-и кишвар метавонад дар ҳаҷми 91,1 млн. сомонӣ зиёд шавад, агар дар чунин ҳолат ҳаҷми дороиҳои ТМХ бетағйир қарор гирад.

Дар баробари дигар омилҳо, ба камшавии ҳаҷми қарзҳои хурди ТМХ меъёри бозтамвили БМТ низ таъсир расонида метавонад. Зеро тағйирёбии меъёри бозтамвил таъсири худро ба сандуқи қарзии ТМХ расонида, ниҳоятан ба тағйирёбии вазъи низоми бонкии кишвар мусоидат менамояд (нигаред ба диаграммаи 2.4.):

Диаграммаи 2.4.–Тамоюли тағйирёбии меъёри бозтамвили БМТ дар давоми солҳои 2016-2023 (бо фоиз)

Сарчашма: таҳияи муаллиф бо ҳисоби: [27].

Баъди таҳқиқи диаграммаи 2.4. метавон хулоса кард, ки вобаста ба тағйироти назаррас дар меъёри бозтамвили БМТ меъёри мазкур дар соли 2023 ба 10% баробар гардида, дар натиҷа, он нисбат ба соли 2016, 2,5 банди фоизӣ кам мебошад. Яке аз сабабҳои асосии коҳиши меъёри бозтамвили БМТ-ро камшавии сатҳи монетизатсия ташкил меод. Масалан, дар соли 2023 нисбат ба соли 2022, сатҳи монетизатсия 4,3 банди фоизӣ коҳиш ёфта, ба 30,2 % баробар гардидааст [101].

Ҳамзамон, баҳри муайян намудани алоқамандии ММД аз нишондиҳандаҳои асосии ТМХ метавонем аз матритсаи зарифҳои коррелятсияи ҷуфт истифода барем (нигаред ба ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9.–Матритсаи зарифҳои коррелятсияи ҷуфт

	Дороиҳои ТМХ, ҳамагӣ	Ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ	Уҳдадорҳои ТМХ, ҳамагӣ	Сармояи худии ТМХ, ҳамагӣ
Ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ	0,9494			
Уҳдадорҳои ТМХ, ҳамагӣ	0,9970	0,9523		
Сармояи худии ТМХ, ҳамагӣ	0,9816	0,9176	0,9639	
ММД	0,9585	0,9090	0,9433	0,9713

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз матритсаи зарифҳои коррелятсияи ҷуфт дида мешавад, ки ММД ба тамоми нишондиҳандаҳои асосии ТМХ алоқамандии зич дошта, дар ин асос модели регрессияи маҷмуиро сохтан мумкин аст. Ҳамаи зарифҳо ба 1 бениҳоят наздик аст ва ин маънои алоқамандии зич доштани

нишондиҳандаҳоро дорад. Вале аз сабаби ҷой доштани алоқамандӣ байни омилҳои новобаста, зарурати таҳияи модели регрессияи дуомила бо роҳи дар модели регрессияи маҷмӯӣ дохил накардани ду нишондиҳандаи новобаста (ба монанди: ҳаҷми сандуқи қарзии ТМХ ва уҳдадорихои ТМХ) ба миён меояд. Барои тартиб додани муодилаи регрессия аз усулҳои рӯйзӣ ва ё аз технологияи иттилоотии муосир истифода мебарем ва модели намуди зеринро тартиб медиҳем:

$$Y=a+b_1x_1+b_2x_2 \quad (2.1) \text{-- ро}$$

дар ин ҷо:

x_1 - дороиҳои ТМХ; x_2 -сармояи худии ТМХ.

Пас аз иҷрои алгоритми муайян натиҷаҳои ниҳони таҳлили регрессиониро ҳосил менамоем (нигаред ба ҷадвали 2.10):

Ҷадвали 2.10.–Натиҷаҳои ниҳони таҳлили регрессионӣ

Натиҷаҳои ниҳонӣ				
<i>Омори регрессионӣ</i>				
Зариби коррелятсияи маҷмӯӣ	0,971659352			
Зариби детерминатсия	0,944121897			
Зариби детерминатсияи меъёришуда	0,928156724			
Ҳатои стандартӣ	6557,786378			
Миқдори мушоҳидаҳо	10			
Таҳлили дисерсионӣ				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Регрессиявӣ	2	5086265012	2543132506	59,13634221
Бақиявӣ	7	301031935,3	43004562,18	
Ҳамагӣ	9	5387296947		
	<i>Зариб (коэффитсиент)</i>	Ҳатои стандартӣ	<i>t-омор</i>	<i>P- аҳамиятнокӣ</i>
Аъзои озод	-30109,23213	9500,179485	-3,169332977	0,015722452
Дороиҳои ТМХ	4,436375887	14,79833501	0,299788854	0,773044536
Сармояи худии ТМХ	91,10226715	51,06760817	1,783954064	0,117613067

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз маълумотҳои ҳосилшудаи таҳлили регрессионӣ модели регрессияи маҷмуиро чунин тартиб медиҳем:

$$Y = -30109,23 + 4,44x_1 + 91,1x_2 \quad (2.2)$$

Моделҳои регрессияи маҷмӯӣ тавсифҳои ҳуҷи омӯрӣ дошта, барои таҳлил ва дурнамо тавсия дода мешавад.

Нишондиҳандаи аъзои озоди муодила (2.2) бинобар манфӣ буданаш шарҳи иқтисодӣ надорад. Зариби назди x_1 ба 4,44 баробар буда, маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 млн. сомонӣ афзудани дороиҳои ТМХ, ММД ба 4,44 млн. сомонӣ афзуданаш мумкин аст, агар омили x_2 бетағйир бошад. Зариби назди x_2 ба 91,1 баробар буда, маънои онро дорад, ки ҳангоми ба 1 млн. сомонӣ афзудани сармояи ҳудии ТМХ, ММД ба 91,1 млн сомонӣ афзуданаш мумкин аст, агар омили x_1 бетағйир бошад.

Натиҷаи таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ нишон дод, ки:

Дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ дар ҳолати ҳуҷи рушд қарор дошта, аз чунин ҳолат, пеш аз ҳама, тағйирёбии нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузори хурди ватанӣ, аз қабили: ҳаҷми дороиҳои ТМХ, ки дар давоми солҳои 2016-2023, 221,0% (ё аз 2,52 млрд. сомонӣ то 5,57 млрд. сомонӣ), ҳаҷми уҳдадорӣҳои ТМХ дар давраи мазкур, 241,1% (ё аз 1,68 млрд. сомонӣ то 4,05 млрд. сомонӣ), ҳаҷми сармояи ҳудии ТМХ дар давраи таҳлилӣ, 180,9% (ё аз 0,84 млрд. сомонӣ то 1,52 млрд. сомонӣ) ва ғайраҳо афзоиш ёфтаанд. Яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти ТМХ пешниҳоди қарзҳои хурд ҳисоб ёфта, дар давоми солҳои 2016-2023 ҳаҷми он то ба андозаи 218,8% (ё аз 1,70 млрд. сомонӣ то ба 3,72 млрд. сомонӣ) афзун гардидааст. Илова бар ин, таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳиссаи қарзҳои хурди ТМХ дар ҳаҷми қарзҳои низоми бонкии кишвар низ рӯ ба афзоиш ниҳода, ниҳоятан аз 17,31% дар соли 2016 то ба андозаи 20,85% дар соли 2023 (яъне, 3,54 банди фоизӣ) расидааст. Ҳамчунин, бо баррасии сохтори таркибии сандуқи қарзии ТМХ муайян гардид, ки қисми зиёди сандуқи қарзии ТМХ, асосан, ба 3 соҳаи асосӣ: соҳаи кишоварзӣ (дар соли 2023 29,21%-и қарзҳои ТМХ) соҳаи истеъмолот (дар соли 2023 39,96%-

и қарзҳои ТМХ) ва соҳаи хизматрасонӣ (дар соли 2023 12,17%-и қарзҳои ТМХ) рост меояд.

Баҳри мушаххас намудани алоқамандии нишондиҳандаҳои молиявии ТМХ ба ММД-и кишвар аз усулҳои риёзӣ-математикӣ истифода шуд, ки дар натиҷаи он маълум гардид, ки ба ММД омилҳои x_1 - дороиҳои ТМХ ва x_2 -сармояи худии ТМХ таъсири бевосита дошта, бо тағйирёбии онҳо дар ҳаҷми ММД-и кишвар низ тағйироти назаррас ба вуҷуд меояд.

2.2. Баҳодиҳии фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар низоми маблағгузори хурд

Яке аз масоили мубрам дар раванди ташаккулёбии маблағгузориҳои хурд фаъолияти пурсамари ТМХ дар алоҳидагӣ арзёбӣ мегардад. Ташкилотҳои маблағгузори хурд ҳамчун ҷузъи комилҳуқуқи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯбаи қонунгузори амалкунанда фаъолияти худро роҳандозӣ намуда истодаанд. Бояд қайд кард, ки нақши ТМХ дар сармоягузори соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ назаррас буда, пешрафти хоҷагии халқро таъмин менамояд. Масалан, дар соли 2023 ҳиссаи қарзҳои ТМХ, ки ба иқтисодиёт равона гардидаанд, 4,93 млрд. сомони ро ташкил дода, нисбат ба соли 2020, 88,73% зиёд мебошад.

Дар ин асос, таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти яке аз ТМХ-и низомсози эҳтимоли (яъне, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»), ки дорои мавқеи устувор дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ буда, дар самти коркард ва таҳияи хизматрасониҳои муосири бонкӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонида истодааст, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аввалин маротиба соли 1999 бо ташаббуси Ассотсиатсияи миллии занҳои соҳибкори Тоҷикистон ва ҳайати байналмилалӣ «Шавқат» дар шакли барномаи «Қарзҳои хурд дар Тоҷикистон» ташкил шудааст. Сипас, фаъолияти он давра ба давра вобаста ба афзудани шумораи муштариёнаш ташаккул ёфта, дар натиҷа, дар охири соли 2006 ба Фонди байналмилалӣ

қарзии хурди «Имон» ва дар соли 2012 ба ТАҚХ «Имон интернешнл» таъдил ёфтааст [52].

Ҷаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аз ҷониби як қатор таъкилотҳои байналмилалӣ рейтингӣ баҳогузори гардидааст. Масалан, соли 2009 ширкати байналмилалӣ рейтингӣ Microfinanza rating, ба ҷаъолияти амалиёти Фонди байналмилалӣ қарзии хурди «Имон» баҳои олии «А» гузоштааст. Дар соли 2010 бошад, ширкати мазкур алақай ҷаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро баҳогузори намуда, ниҳоятан ба он баҳои олии «А+» гузоштааст [52].

ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» вобаста ба ҷаъолияти худ дар бозори маблағгузори хурди кишвар ба як қатор ҷоизаҳо сарфароз гардидааст. Масалан, соли 2012 ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба ҷоизаи олии ширкати байналмилалӣ рейтингӣ Mix Market, яъне ҷоизаи платинӣ барои нуфузи иҷтимоӣ сазовор гардидааст [52].

Айни замон, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар бозори маблағгузори хурди кишвар ҳамчун яке аз иштирокдорони ҷаъоли он баромад намуда, давра ба давра ҷаъолияти худро бо роҳи қорқарди номгуӣ зиёди амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ васеъ намуда истодааст.

Илова ба ин, баҳри таҳияи амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» филиалу марказҳои хизматрасонии маблағгузори хурд (МХМХ)-и худро дар баробари марказҳои шаҳру ноҳияҳо, ҳамчунин дар шаҳру ноҳияҳои дурдасти кишвар низ қушода, таваъсути онҳо амалиёту хизматрасониҳои бонкии худро ба аҳолии минтақаҳои мазкур дастрас намуда истодааст.

Шумораи филиалу МХМХ-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» давра ба давра зиёд шуда, дар натиҷа, соли 2023 он ба 27 филиал ва 100 МХМХ баробар шудааст [86].

Вобаста ба ин, давра ба давра нақши воситаҳои портативӣ (телефонҳои мобилӣ, планшетҳо, қомпютерҳо ва ғайраҳо), шабақаҳои иҷтимоӣ ва мессенчерҳо низ афзун гардида истодааст. Ифодақунандаи

ҳолати мазкур, пеш аз ҳама, зиёдшавии шумораи истифодабарандагони Интернет (ин нишондиҳанда дар интиҳои соли 2023 ба 4,10 млн. нафар ва ё ин ки 40,8%-и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар шудааст) ва шабакаҳои иҷтимоӣ (дар соли 2023 шумораи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ба 1,10 млн. нафар ё 10,9%-и аҳолии кишвар расидааст) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [38].

Бо дарназардошти ин, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ҳамарӯза барои беҳтарсозии сатҳи дастрасии онлайнии хизматрасониҳои худ ба муштариён амалҳои зиёдеро анҷом дода истодааст, ки дар ин самт, ба ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» шароити техникии ӯ, яъне ширкати R-Style Softlab ёрӣ мерасонад.

Яке аз нахустин лоиҳаҳои ширкати мазкурро ҳамроҳсозии низоми худкори бонкии RS Bank V.6 бо марказҳои протсессингии «Рукард» ва «Корти милли» ва дар ин асос худкорсозии раванди барориши қортҳои пардохтии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ташкил меод [43].

Дере нагузашта, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти маркази протсессингии «Рукард» манъ гардид (дар санаи 01.04.2021). Дар чунин ҳолат ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба ширкати R-Style Softlab ҷиҳати ба маркази нави протсессингӣ гузаронидани қортҳои пардохтиаш дархост намуд. Ширкати R-Style Softlab маркази протсессингии навро сохта, барои қор бо ин марказ 30 000 қортҳои бонкии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро гузаронид [43].

Дар натиҷа, чунин ҳолат ба зиёдшавии ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ дар доираи фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» мусоидат намуда, ҳаҷми он дар соли 2021 дар муқоиса ба соли 2020, 2 маротиба зиёд шуд, ки 30%-и онро пардохтҳо дар шакли онлайнӣ ташкил меод [72].

Рушди хизматрасониҳои мустақим ва ғайримустақим (фосилавӣ) ба ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» имконияти ба муштариён дар шакли мустақим ва ғайримустақим пешниҳод кардани як қатор амалиёту хизматрасониҳои бонкиро дод. Яке аз чунин амалиёт ва ё хизматрасониҳои

бонкиро пешниҳоди қарзҳои хурд дар бар мегирифт. Қобили зикр аст, ки аз ибтидои пайдоиши худ дар шакли барномаи «Қарзҳои хурд дар Тоҷикистон» то ҳол асоси фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро пешниҳоди қарзҳои хурд ташкил медиҳад.

Бо мақсади тезонидани баррасии дархостҳои қарзии муштариён ва дар асоси он кам кардани шумораи қарзҳои батаъхирафтода аз моҳи сентябри соли 2022 инҷониб, ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» бо ширкати *zypl.ai*, оид ба ҷорисозии скоринги қарзӣ (*zypl.score*) шартнома баст. Аз скоринги қарзии ширкати *zypl.ai* на танҳо ташкилотҳои қарзии ватанӣ, ҳамчунин ташкилотҳои қарзии як қатор кишварҳои хориҷӣ (Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон ва ғайра) низ истифода намуда истодаанд. Аз ин рӯ, бо ҷоринамоии скоринги қарзии *zypl.score* дар ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» давомнокии қабули қарорҳо оид ба пешниҳоди қарз аз 1 соат то ба 30 дақиқа кам гардида, ҳаҷми маблағи пешниҳодшаванда аз 1000 сомонӣ то ба андозаи 15 000 сомонӣ зиёд карда шуд [72].

Бо истифода аз наовариҳои мазкур дар солҳои охир ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар байни ТМХ-и ватанӣ вобаста ба ҳаҷми қарзҳои пешниҳоднамуда ҷойи аввалро ишғол намуд.

Ҳиссаи қарзҳои пешниҳоднамудаи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ-и кишвар аз 35,4% дар соли 2016, то ба 40,3% дар соли 2023 расидааст (нигаред ба ҷадвали 2.11.).

Ҷадвали 2.11. – Таносуби ҳаҷми сандуки қарзии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ (бо млрд. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/ 2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми сандуки қарзии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	0,60	0,69	0,79	0,89	0,87	1,07	1,25	1,50	250,0
Ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ, ҳамагӣ	1,70	1,69	2,07	2,13	2,06	2,50	2,98	3,72	218,8
Таносуб (бо фоиз)	35,4	40,8	38,9	42,1	42,2	42,8	42,0	40,3	4,9 б.ф.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маълумотҳои зерин таҳия гардидааст: [96; 27].

Чадвали 2.11. нишон медиҳад, ки дар сандуки қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давоми солҳои 2016-2023 тағйироти чиддӣ ба вуҷуд омадааст, зеро ҳаҷми он дар давраи мазкур 250% афзоиш ёфта, ниҳоятан дар соли 2023 он ба 1,50 млрд. сомонӣ баробар шудааст. Маҳз зиёдшавии нишондиҳандаи мазкур яке аз омилҳое ба ҳисоб меравад, ки ба афзоиши ҳиссаи сандуки қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар ҳаҷми сандуки қарзии ТМХ (дар давоми солҳои 2016-2023, 4,9 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст) замина гузоштааст.

Ҳамчунин, метавон қайд кард, ки дар самти пешниҳоди қарз нақши муҳимро сармояи қарзӣ доро буда, заминаи асосиро ҷиҳати зиёдшавии он дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ мегузоранд, ки истифода ва идораи дурусти он самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро таъмин менамояд (нигаред ба чадвали 2.12.).

Чадвали 2.12.–Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба ҳаҷми дороиҳои ТМХ (бо млрд. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/ 2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	0,86	1,06	1,09	1,16	1,19	1,36	1,48	1,86	216,3
Ҳаҷми дороиҳои ТМХ, ҳамагӣ	2,52	2,70	3,13	3,25	3,52	4,20	4,38	5,57	221,0
Таносуб (бо фоиз)	34,2	39,5	34,9	35,6	33,9	32,3	33,8	33,3	0,9 б.ф.

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [96; 27].

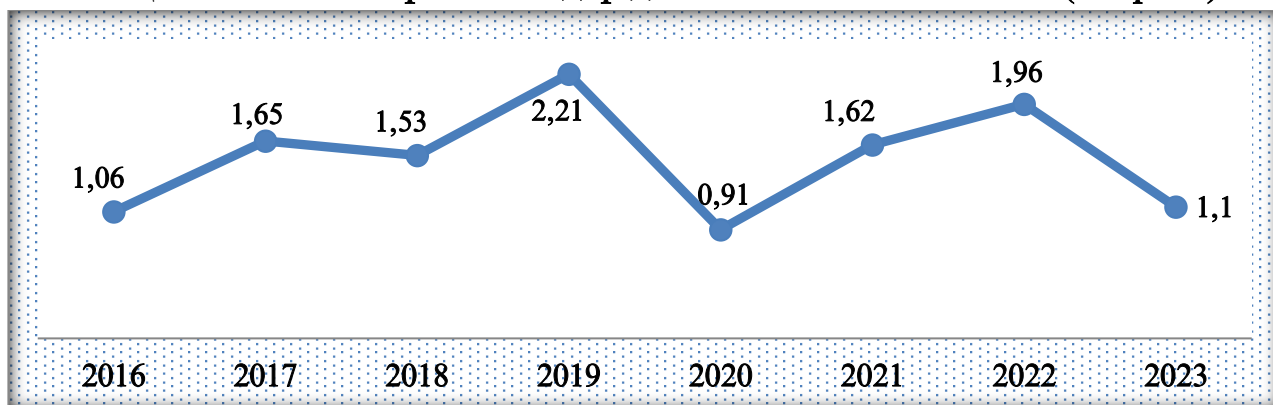
Мувофиқи чадвали 2.12., дар давоми солҳои 2016-2023 сохтори дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар худ тамоюли афзоишро соҳиб гардида, ҳаҷми он аз 0,86 млрд. сомонӣ дар соли 2016 ба 1,86 млрд. сомонӣ дар соли 2023 баробар шудааст, ки он нисбат ба соли 2016, 216,3% зиёд мебошад. Чунин зиёдшавӣ, асосан, дар якҷанд қисмҳои таркибии сохтори дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», ба мисли: воситаҳо дар бонкҳо (аз 28,9 млн. сомонӣ дар соли 2016 то ба 41,2 млн. сомонӣ дар соли 2023 расидааст), қарзҳо ба муштариён (дар соли 2023 дар ҳудуди 1,50 млрд. сомонӣ қарор гирифтааст, дар ҳоле ки он дар соли 2016 ба 0,60 млрд. сомонӣ баробар буд) ва ғайраҳо дида мешуд.

Дар ин асос ташкилотҳои қарзии ватанию хориҷӣ кӯшиш менамоянд, то ин ки дороиҳои дар ихтиёрдоштаи худро самаранок истифода намоянд. Зеро истифодаи ғайрисамараноки он ба кам шудани сатҳи даромаднокӣ ва зиёд шудани ҳаҷми хароҷоти ташкилотҳои қарзӣ оварда мерасонад. Аз ин ҷост, ки бо мақсади муайян намудани тартиби истифодаи самаранокии дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», таҳлили ғоиданокии дороиҳо (бо роҳи муайян намудани зариби ғоиданокии дороиҳо (ROA) ва зариби ғоиданокии дороиҳои соф (RONA))-и он зарур ҳисобида мешавад.

Зариби ғоиданокии дороиҳо (ROA) вобаста ба таносуби байни ғоидои софи ташкилот нисбат ба арзиши дороиҳои он муайян мегардад.

Аз ин лиҳоз, мо зариби ғоиданокии дороиҳо (ROA)-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро дида мебароем (нигаред ба диаграммаи 2.5.).

Диаграммаи 2.5.–Тағйирёбии зариби ғоиданокии дороиҳо (ROA)-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давоми солҳои 2016-2023 (бо ғоиз)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: [96].

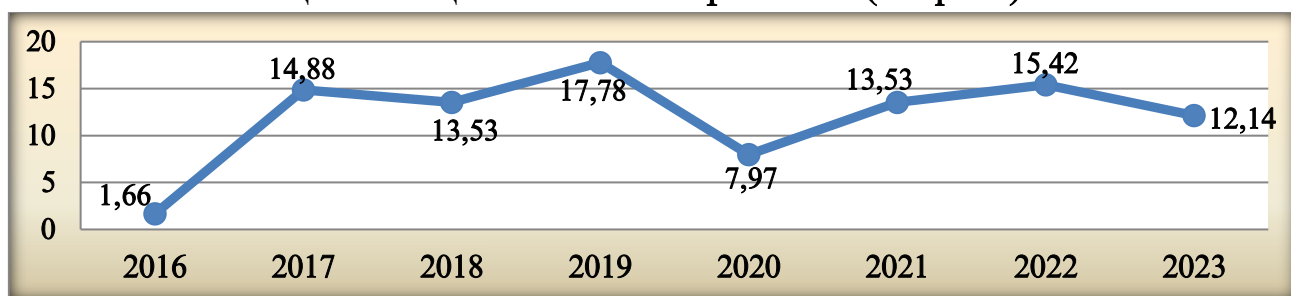
Вобаста ба нишондодҳои диаграммаи 2.5., дар давоми солҳои 2016-2023 дар зариби ғоиданокии дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» тамоюли ягонае дида намешавад, яъне агар дар яке аз солҳо нишондиҳандаи мазкур зиёд шуда бошад, пас дар солҳои баъдӣ он ба камшавӣ майл намудааст. Аммо, новобаста аз ин, дар мувофиқат бо диаграммаи 2.5., ҳолати нисбатан зиёдшавии зариби ғоиданокии дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба соли 2019 рост омада, он дар ин давра 2,21%-ро ташкил додааст. Дар ин асос, муайян карда шуд, ки сабабҳои афзоиши ин нишондод, агар аз як тараф, дар афзоиши ҳаҷми ғоидои софи

ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (дар охири соли 2019, ба 25,57 млн.сомонӣ расидааст) зоҳир гардад, пас аз тарафи дигар, ба чунин тамоюл, зиёдшавии ҳаҷми дороиҳои ин ташкилот (дар соли 2019, он ба андозаи 5,70% афзоиш ёфта, ба 1,16 млрд. сомонӣ баробар шудааст) мусоидат намудааст. Дар баробари ин, ҳолати нисбатан камшавии ин зариб ба соли 2020 рост омадааст, ки дар ин давра зариби фоидаҳои дороиҳо ба 0,91% расидааст. Ба камшавии ин нишондод, асосан, пандемияи Covid-19 ва камшавии ҳаҷми фоидаи софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (дар соли 2020 нисбат ба соли 2019, 1,4 маротиба кам шудааст) сабаб шудааст.

Зариби фоидаҳои дороиҳои соф (RONA). Ба воситаи зариби мазкур ташкилотҳо имконияти муайян намудани сатҳи фоидаҳои дороиҳои софи худро доро буда, он бо роҳи таносуби байни фоидаи то андозбандишавандаи ташкилот нисбат ба ҳаҷми дороиҳои софи он муайян карда мешавад.

Тавассути зариби мазкур мо тағйирёбии сатҳи фоидаҳои дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро дар тӯли солҳои 2016-2023 инъикос намудем (нигаред ба диаграммаи 2.6.).

Диаграммаи 2.6.–Ҳолати зариби фоидаҳои дороиҳои соф (RONA)-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (бо фоиз)

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти зерин ҳисоб гардидааст: [96].

Дар диаграммаи 2.6. тағйирёбии зариби фоидаҳои дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давоми солҳои 2016-2023 инъикос гардида, мувофиқи он, зариби мазкур дар давраи таҳқиқотӣ тамоюли зиёдшавиро доро мебошад (яъне, аз 1,66% дар соли 2016 то ба андозаи 12,14% дар соли 2023 афзоиш ёфтааст). Новобаста аз ин, агар ҳолати

камшавии зариби фоиданокии дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар соли 2016 (то андозаи 1,66%) ба назар расад, пас зиёдшавии он ба соли 2019 (то ҳудуди 17,75%) рост омадааст. Ба камшавӣ ва зиёдшавии зариби фоиданокии дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар солҳои 2016 ва 2019 тағйирёбии ҳаҷми фоидаи то андозбандишавандаи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (2,33 млн. сомонӣ дар соли 2016 ва 35,57 млн. сомонӣ дар соли 2019) мусоидат намудааст.

Баъд аз таҳқиқи тамоюли тағйирёбии ҳаҷми сандуқи қарзӣ ва ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» зарурати муайянсозии фаъоли қарзии ташкилоти мазкур ба миён меояд. Вобаста ба ин, мо метавонем ба тағйирёбии зариби фаъоли қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давоми солҳои 2016-2023 дидан намоем (нигаред ба ҷадвали 2.13.).

Ҷадвали 2.13.–Таҳлили зариби фаъоли қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давоми солҳои 2016-2023 (бо млн. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (маротиб)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми сандуқи қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	602,0	691,7	794,8	894,4	869,1	1068,2	1253,8	1499,4	2,49
Дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	140,3	175,3	174,6	200,1	209,4	231,3	251,3	310,2	2,21
Зариби фаъоли қарзӣ (LEa)	4,29	3,95	4,55	4,47	4,15	4,62	4,99	4,83	0,54 б.ф.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [96].

Ҷадвали 2.13. нишон медиҳад, ки дар давраи таҳқиқотӣ зариби фаъоли қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба зиёдшавӣ майл намудааст. Ин аст, ки дар соли 2016 нишондиҳандаи мазкур 4,29%-ро ташкил дода, сипас он дар соли 2023 то ба андозаи 4,83% зиёд гардидааст, ки ба чунин ҳолат, асосан, зиёд гардидани ҳаҷми сандуқи қарзӣ ва ҳаҷми дороиҳои софи ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» мусоидат намудаанд.

Дар баробари дороиҳо, инчунин ташкилотҳои қарзӣ дорои уҳдадориҳо мебошанд. Аз ин рӯ, дар самти муайян намудани ҳаҷми уҳдадориҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» тамоюли тағйирёбии таносуби байни ҳаҷми

ухдадориҳои ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба ҳаҷми ухдадориҳои ТМХ-и кишвар муайян гардидааст (нигаред ба ҷадвали 2.14.).

Ҷадвали 2.14.–Натиҷаи тағйирёбии ухдадориҳои ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (бо млрд. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ухдадориҳои ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	0,72	0,89	0,92	0,96	0,98	1,13	1,23	1,55	215,3
Ухдадориҳои ТМХ, ҳамагӣ	1,68	1,85	2,16	2,21	2,45	2,98	3,08	4,05	241,1
Таносуб (бо фоиз)	42,9	48,2	42,5	43,3	40,2	37,8	40,0	38,3	4,6 б.ф.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин таҳия гардидааст: [96].

Ҷадвали 2.14. ҳаҷми ухдадориҳои умумии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ва тамоюли тағйирёбии онро дар давоми солҳои 2016-2023 нишон дода, мувофиқи он, ҳаҷми ухдадориҳои ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар давраи мавриди таҳлил аз 0,72 млрд. сомонӣ то ба андозаи 1,55 млрд. сомонӣ афзудааст. Аммо дар таносуби ҳаҷми ухдадориҳои ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба ухдадориҳои умумии ТМХ бошад, тамоюли коҳишёрӣ дида шуда, дар маҷмӯъ, он дар давраи таҳқиқотӣ ба андозаи 4,6 банди фоизӣ кам шудааст. Сабаби асосии чунин тамоюлро зиёдшавии ҳаҷми умумии ухдадориҳои ТМХ ташкил додааст (аз соли 2016 то соли 2023 241,1 % афзоиш ёфтааст).

Вобаста ба нишондодҳои таҳқиқшуда, маълум гардид, ки аз нигоҳи барзиёдӣ ҳаҷми сандуқи қарзӣ ҳаҷми дороиҳо ва ҳаҷми ухдадориҳо ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» яке аз ТМХ-и низомсозии кишвар мебошад, ки чунин ҳолат ба тағйирёбии ҳаҷми фоидаи софӣ ташкилоти мазкур низ мусоидат намудааст (нигаред ба ҷадвали 2.15.).

Ҷадвали 2.15.–Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми фоидаи софӣ ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба дигар ТМХ (бо млн. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо					2023/2019 (маротиб)
	2019	2020	2021	2022	2023	
ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	25,7	10,4	22,9	29,0	20,6	0,8
ҶСП ТАҚХ «Ҳумо»	15,4	5,5	12,6	66,1	69,7	4,5
ҶДММ ТАҚХ «Финка»	5,0	-4,6	0,2	3,9	2,2	0,44
ҶДММ ТАҚХ «Фурӯз»	1,1	0,8	0,6	2,1	2,6	2,4
ҶДММ ТАҚХ «Матин»	0,8	0,6	0,4	0,7	1,3	1,6

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [61].

Қобили зикр аст, ки ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аз ҳисоби барзиёдии фоидаи соф дар байни ТМХ-и таҳқиқшаванда дар солҳои 2019-2021 мақоми пешсафро соҳиб буд. Масалан, дар соли 2021 ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (22,9 млн. сомонӣ) нисбат ба яке аз ташкилотҳои фаёли маблағгузори хурди кишвар, яъне ҶСП ТАҚХ «Ҳумо» (12,6 млн. сомонӣ), 1,81 маротиба зиёд шуда буд. Вале дар 2 соли охир (аниқтараш, солҳои 2022-2023) барзиёдии ҳаҷми фоидаи соф ба ҶСП ТАҚХ «Ҳумо» рост меояд, зеро нишондиҳандаи мазкур дар солҳои 2022 ва 2023, 66,1 ва 69,7 млн. сомони ро ташкил додааст.

Дар навбати худ, зиёдшавии ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» метавонад ба афзунгардии ҳаҷми сармояи худии он мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», мо тағйирёбии ҳаҷми сармояи худии онро дар давоми солҳои таҳқиқотӣ дида мебароем (нигаред ба ҷадвали 2.16.).

Ҷадвали 2.16.–Таҳлили тамоюли тағйирёбии ҳаҷми сармояи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (бо млн. сомонӣ)

Номгӯй	Солҳо								2023/2016 (бо фоиз)
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми сармояи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»	140,3	175,2	174,6	200,2	209,4	231,3	251,3	310,2	221,1
Ҳаҷми умумии сармояи ТМХ, ҳамагӣ	836	851	968	1043	1070,1	1215,6	1301,6	1519,8	181,8
Таносуб (бо фоиз)	16,8	20,6	18,1	19,2	19,6	19,0	19,3	20,4	3,6 б.ф.

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [96].

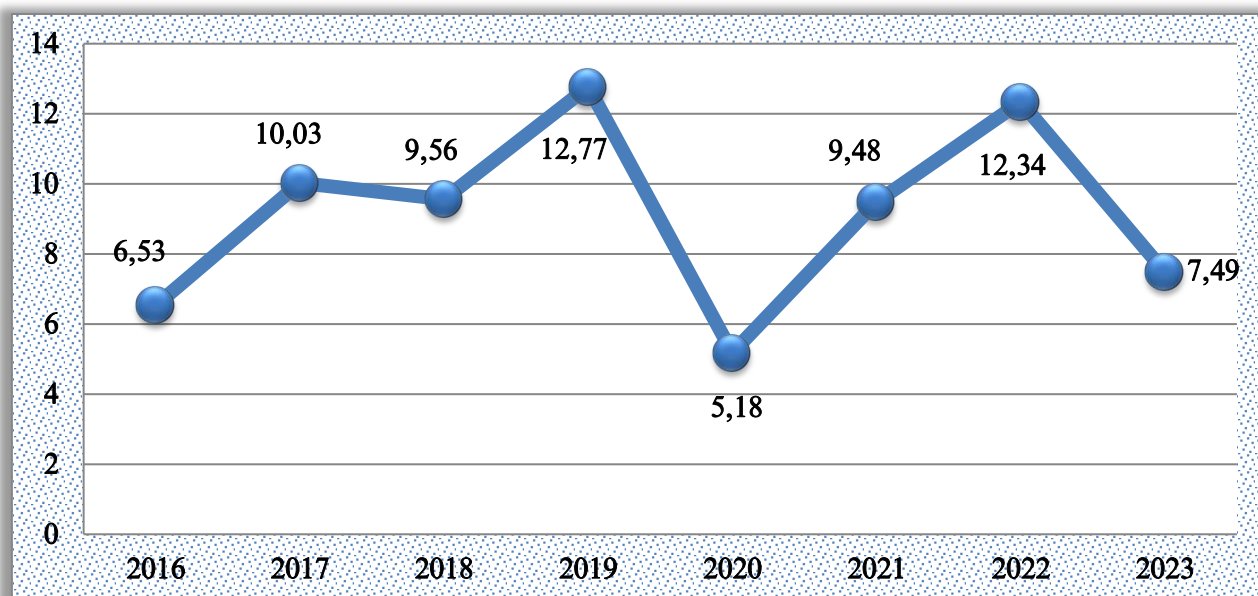
Маълумотҳои ҷадвали 2.16. аз тағйирёбии сохтори сармояи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба сохтори сармояи ТМХ-и кишвар далолат дода, мувофиқи он, ҳаҷми сармояи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аз соли 2016 то соли 2023, 221,1% афзоиш ёфта, 310,2 млн. сомони ро ташкил додааст. Вобаста ба зиёдшавии ҳаҷми сармояи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» таносуби он нисбат ба ҳаҷми сармояи ТМХ-и кишвар дар давраи таҳқиқотӣ то ба андозаи 3,6 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Барои расидан ба ҳадафҳои ниҳии худ ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки сармояи худӣ ва қарзиашонро самаранок истифода намоянд. Дараҷаи самаранок истифода намудани онҳо бо зарибҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

- зароби фойданокии сармояи худӣ (ROE);
- зароби фойданокии сармояи қарзӣ (ROBC).

Бо истифода аз зарибҳои болозикр сатҳи фойданокии сармояи худӣ ва ҷалбшудаи ташкилот муайян карда мешавад (нигаред ба диаграммаҳои 2.7. ва 2.8.).

Диаграммаи 2.7.–Зароби фойданокии сармояи худӣ (ROE)-и ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» барои солҳои 2016-2023 (бо фоиз)

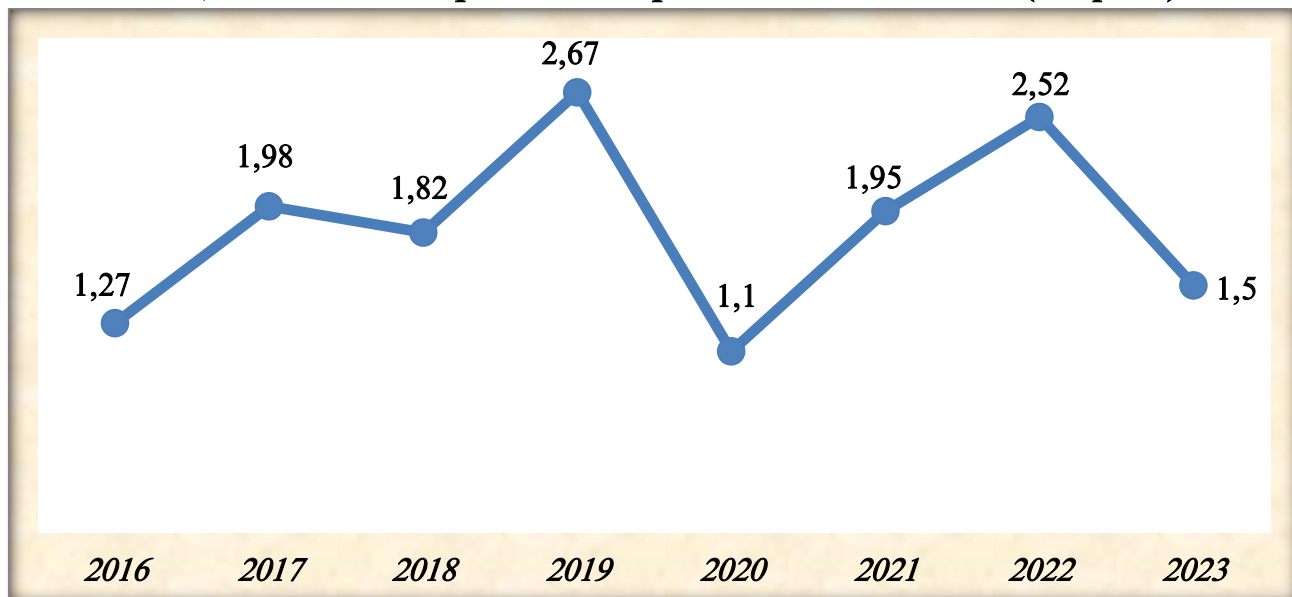

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: [96].

Аз маълумотҳои диаграммаи 2.7. дида мешавад, ки дар соли 2023 дараҷаи фойданокии сармояи худии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» 7,49%-ро ташкил додааст, дар ҳоле, ки он дар соли 2016, ба 6,53% баробар шуда буд. Яъне чунин ҳолат гувоҳи он мебошад, ки дар соли 2023 фойданокии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» зиёд шуда, дар натиҷа, он 7,49 дирамро барои ҳар 1 сомонии сармояи худии ташкилот таъмин намудааст. Ғайр аз ин, аз диаграммаи мазкур дидан мумкин аст, ки нуқтаи ниҳии зиёдшавӣ ва камшавии нишондиҳандаи мазкур ба солҳои 2019 ва 2020 рост омадааст. Он сараввал, дар соли 2019 вобаста ба зиёдшавии

ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (25,7 млн. сомонӣ) ба 12,77% баробар шуда, баъдан, он вобаста ба таъсири пандемияи Covid-19 ва пастшавии ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» 5,18%-ро ташкил додааст.

Диаграммаи 2.8.–Зариби фойданокии сармояи қарзӣ (ROBC)-и ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» барои солҳои 2016-2023 (бо фоиз)

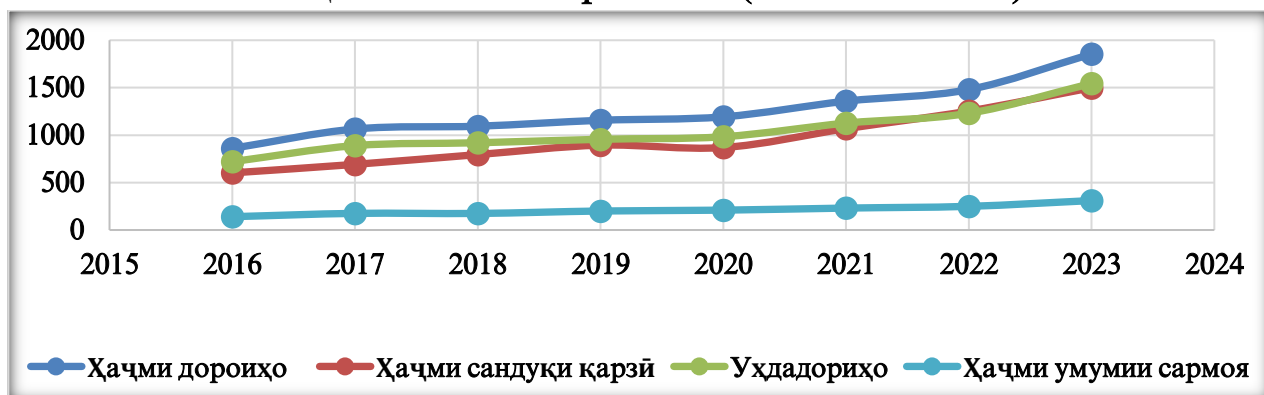
Сарчашма: муаллиф бо ёрии маълумотҳои зерин муайян намудааст: [96].

Ҳангоми азназаргузаронии диаграммаи 2.8. метавон ба хулосае омад, ки дар давраи таҳлилӣ сатҳи фойданокии сармояи қарзии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба тағйирёбии назаррасе ноил нагардидааст. Нишондиҳандаи чунин ҳолат, асосан, ин дар давоми давраи таҳқиқотӣ танҳо дар ҳаҷми 0,23 банди фоизӣ афзоишёбии ҳаҷми зариби фойданокии сармояи қарзии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (аз 1,27% дар соли 2016 то ба андозаи 1,5% дар соли 2023) мебошад. Новобаста аз он ки чунин ҳолат тартиби самаранок истифода гардидани сармояи қарзии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро нишон медиҳад, аммо он нишондиҳандаи на он қадар бузург мебошад.

Гузашта аз ин, мо метавонем дар асоси маълумотҳои омури чамъоваришуда нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро барои солҳои минбаъда ояндабинӣ намоем. Аввалан

муайян менамоям, ки ин нишондиҳандаҳо чӣ гуна таъҷил доранд (нигаред ба диаграммаи 2.9.).

Диаграммаи 2.9.–Таъҷили нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» (бо млн. сомони).

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз диаграммаи 2.9. дида мешавад, ки нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» таъҷили хаттӣ доранд, бинобар ин, аз модели қатори вақтӣ истифода бурда, дурамаи онҳо то соли 2030 муайян менамоям (нигаред ба ҷадвали 2.17.).

Ҷадвали 2.17.–Нишондиҳандаҳои асосии воқеӣ ва дурамаи фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»

Солҳо	Ҳаҷми дораҳо	Ҳаҷми сандуқи қарзӣ	Ҳаҷми умумии сармоя	Ҳаҷми умумии сармоя
2016	860,5	602	720,2	140,3
2017	1064,5	691,7	889,2	175,2
2018	1093,9	794,8	919,3	174,6
2019	1156,3	894,4	956,2	200,2
2020	1192,7	869,1	983,3	209,4
2021	1357,1	1068,2	1126,6	231,3
2022	1482,2	1253,8	1230,9	251,3
2023	1855,5	1499,4	1545,3	310,2
Дурама				
2025	1903,9	1606,6	1578,7	325,2
2026	2021,4	1724,3	1675,5	345,9
2027	2138,8	1842,0	1772,3	366,6
2028	2256,3	1959,7	1869,1	387,3
2029	2373,8	2077,4	1965,9	408,0
2030	2491,3	2195,1	2062,7	428,7

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ҳамин тавр, интизор шудан мумкин аст, ки ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар соли 2030 метавонад ба 2,49 млрд. сомонӣ баробар шавад, агар омилҳои дигари таъсиррасон бетаъйир бошанд.

Баҳодиҳии фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ва ояндабинӣ намудани он барои солҳои минбаъда имкон дод, ки мақоми ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро дар низоми маблағгузориҳои хурди кишвар бо роҳи муқоисаи нишондиҳандаҳои асосии молиявии он нисбат ба дигар ТМХ-и кишвар муайян намоем.

Ин аст, ки бо роҳи баҳодиҳӣ ва дурнамои фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ошкор гардид, ки:

- дар низоми маблағгузориҳои хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба барзиёдии нишондиҳандаҳои молиявӣ (ба монанди: ҳаҷми дороиҳо, сандуқи қарзӣ, уҳдадориҳо ва ғайраҳо) ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар қойи аввал қарор дорад;

- бо истифода аз зариби фойданокии дороиҳо (ROA) ва зариби фаъолияти қарзӣ мушаххас карда шуд, ки ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар бобати истифодаи самаранокии дороиҳои худ яке аз ТМХ-и муваффақ мебошад;

- ҳамчунин, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба масъалаи самаранок истифода намудани сармояи худ (сармояи худӣ ва ҷалбшуда) диққати хос дода, он ҳамарӯза ҳаракат дорад, то ки сармояи худро дар самтҳои афзалиятнок истифода бурда, аз ҳисоби он сатҳи фойданокии худро зиёд намояд. Инъикоскунандаи чунин ҳолат, асосан, натиҷаи зариби фойданокии сармояи худӣ (ROE) ва зариби фойданокии сармояи қарзӣ (ROBC) ба шумор мераванд;

- ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар соли 2030 метавонад ба 2,49 млрд. сомонӣ баробар шавад ва ғайраҳо.

2.3. Нақши рақамикунонии иқтисодиёт дар ташаккулёбии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд

Таъмини фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёт аз рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ вобаста буда, рушди сатҳи рақамикунонӣ дар қаламрави кишвар заминаи мусоидро дар ин самт фароҳам меорад.

Аҳаммияти иқтисодиёти рақамӣ дар он ифода меёбад, ки бо ёрии он усулҳои фаъолияти тичоратӣ тағйир ёфта, дар назди тамоми соҳаи тичорат имкониятҳои нав ба вуҷуд меояд. Дар баробари ин, иқтисоди рақамӣ метавонад рафтори истеъмолкунандагонро тағйир дода, баҳри онҳо шароити заруриро фароҳам оварад. Мавриди қайд аст, ки рақамикунонӣ навоариҳо меоварад, зеро бо рақамикунонии тичорат самтҳои мушаххаси он (истеҳсолот, маркетинг, фурӯш ва ғайраҳо) бо навоариҳои муосир таъмин мегарданд.

Ғайр аз ин, рақамикунонӣ барои фаъолияти ТМХ афзалиятҳо ва норасоҳои мушаххасро таъмин намуда, ҳангоми чорӣ намудани он метавонад дар назди ТМХ имкониятҳо ва таҳдидҳои зиёде ба вуҷуд ояд. Аз ин хотир, мо SWOT-таҳлили дараҷаи таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти ТМХ гузаронида, натиҷаи онро дар ҷадвали 2.18. инъикос намудем.

Ҷадвали 2.18.—SWOT-таҳлили дараҷаи таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти ТМХ

Афзалиятҳои рақамикунонӣ	Норасоҳои рақамикунонӣ
• ташаккулёбии самаранокии фаъолияти ТМХ; • афзоиши сифати маҳсулоту хизматрасониҳои бонкии ТМХ; • қулай гардидани чараёни коркард, ниғаҳдорӣ ва интиқоли доираи васеи маълумотҳо дар ТМХ; • беҳтар гардидани дастрасӣ ба инфрасохторҳои пардохтии ТМХ дар қаламрави кишвар; • ба вуҷуд омадани имконияти фаъолияти фосилавӣ дар назди ТМХ; • аз байн рафтани ҳуччатгузориҳои қоғазӣ вобаста ба истифодаи технологияҳои нав дар фаъолияти ТМХ.	• дастрас набудани хизматрасониҳои фосилавии бонкии ТМХ дар минтақаҳои дурдасти кишвар; • нисбат ба калонсолон мавҷуд будани мушкилӣ дар самти истифода аз маҳсулоти онлайнӣ ва воситаҳои технологияи ТМХ; • норасоии мутахассисон дар самти кор бо технологияҳои иттилоотии ТМХ.

Имкониятҳои рақамикунонӣ	Хатарҳои рақамикунонӣ
1. Суръати баланди рақамикунонӣ ба коркарди доимии маҳсулоти бонкии ТМХ мусоидат менамояд. 2. Сифати маҳсулоти бонкии ТМХ, амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкии таҳияшавандаи онҳо беҳтар мегардад. 3. Рақамикунонӣ барои нигоҳ доштани иттилоот дар низомҳои гуногуни онлайнии ТМХ, ки хавфи талафи онро кам менамояд, мусоидат мекунад. 4. Рақамикунонӣ имконияти мукамал гардонидани қонунгузориҳоро оид ба меъёрҳои истифодаи иттилоот таъмин менамояд. 5. Имконияти паҳн гардидани маҳсулоту хизматрасониҳо на танҳо дар бозорҳои дохилӣ, балки дар бозорҳои берунии ТМХ низ ба вуҷуд меояд. 6. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба фаъолияти ТМХ ва дар асоси он ба зиёд шудани шумораи ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд ва ғайраҳо.	1. Аз байн рафтани доираи мушаххаси мутахассисот дар ТМХ ва дар асоси он ташаккулёбии сатҳи бекорӣ. 2. Дастрасии беиҷозат ба иттилоот ва дигар таҳдидҳои киберамниятӣ (афзоиши ҳамлаҳои ҳакерӣ) дар ТМХ. 3. Эҳтимоли зиёдшавии хатоҳои техникӣ дар самтҳои мушаххаси фаъолияти ТМХ. 4. Сатҳи пасти маърифати аҳоли дар самти кор бо технологияҳои рақамии ТМХ. 5. Мавҷуд набудани инфрасохтори зарурии рақамӣ дар низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон. 6. Норасоии кадрҳои тахассуснок дар ҷодаи кор бо технологияҳои рақамии ТМХ. 7. Ҷой надоштани заминаҳои мукамали қонунгузорӣ ва талаботу меъёрҳои мушаххас дар баҳши ҷамъоварӣ, коркард ва истифодаи маълумот дар ТМХ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Мувофиқи маълумотҳои чадвали мазкур, дар баробари бартариҳо, чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ як қатор мушкилиҳои эҳтимолиро низ доро мебошад, ки ба сифати яке аз онҳо, аз байн рафтани доираи мушаххаси мутахассисот дар ТМХ ва дар асоси он ташаккулёбии сатҳи бекорӣ баромад менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо мурури замон баҳри бартарафсозии мушкилиҳои марбута тадбирҳои гуногун, аз қабили: тақмилдиҳии низоми таълим баҳри омодамоии кадрҳо аз рӯи ихтисосҳои навин ва заурати омӯзиши кормандон ва ғайраҳо андешида шуда истодаанд ва чунин ҳолат дар ташаккули минбаъдаи вазъи рақамикунонии фаъолияти ТМХ метавонад заминаи мусоид гузорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи рақамикунонӣ на танҳо субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ, балки Ҳукумати кишвар низ диққати ҷиддӣ дода, тадбирҳои гуногун андешида истодааст. Ин аст, ки дар санаи 30-юми декабри соли 2019 «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (КИРЧТ)» қабул гардид, ки мақсади асосии онро тартиби

чорисозии навовариҳои рақамӣ баҳри беҳтарсозии вазъи некуаҳволии аҳоли ташкил меод.

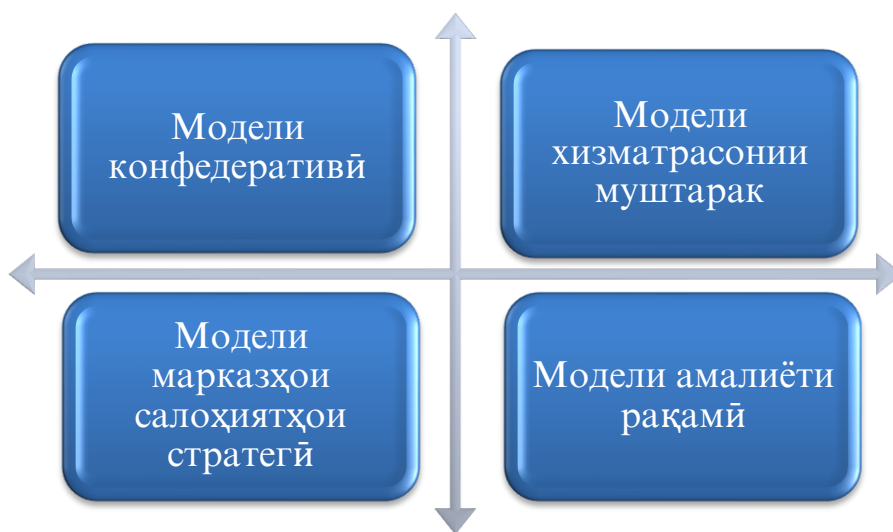
Дар самти татбиқи КИРЧТ нақши муҳимро бозори молиявӣ мебозад, зеро бозори молиявӣ аз ҷиҳати истифодаи навовариҳои технологӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ мақоми пешсафро касб намудааст.

Дар замони муосир ширкатҳои Самсунг (Samsung), Эппл (Apple), Нетфликс (Netflix) ва ғайраҳо ба муштариён тавассути маҳсулотҳои худ навовариҳои рақамии зиёдро пешниҳод намуда истодаанд [150, с.58]. Ин аст, ки ҳоло, қисми зиёди муштариён (аз ҷумла, муштариёни ҷавон) дорои сатҳи баланди саводнокии технологӣ гардида, онҳо аз ТМХ талаб менамоянд, то ки таъминоти барномавии бонкии худро ҷунон қорқард ва таҳия намојанд, ки истифодаи он барои муштариён мусоид бошад ва дар рафти истифода онҳо тавонанд бо суръати баланд аз амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ истифода намојанд.

Чунин ҳолат яке аз заминаҳои асосӣ дар самти рақамикунонии фаъолияти ТМХ гардида, ба сифати заминаи дигар пандемияи Covid-19 баромад мекард. Мувофиқи таҳлилҳо, пандемияи Covid-19 ба фаъолияти унсурҳои таркибии бозори молиявӣ (аз қабилӣ: ТМХ) таъсири муайяне расонидааст. Зеро дар замони пандемияи Covid-19 шумораи зиёди филиалу МХМХ-и ТМХ баста шуда, раванди муоширати муштариён бо қормандони ТМХ пурра тағйир ёфт, ки ҳолати мазкур ТМХ-ро водор сохт то дар фаъолияти худ технологияҳои муосири бонқиро баҳри бо речаи онлайнӣ таҳвил намудани хизматрасониҳои бонқӣ қорӣ сохта, ниҳоятан ба афзоиши дараҷаи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ташкилотҳои маблағгузории хурд замина гузорад. Таҳқиқот нишон дод, ки дар шароити муосир маҳз табаддулоти рақамии баҳши бонқӣ (аз ҷумла: фаъолияти ТМХ), ба рушди баҳши мазкур мусоидат менамојд (Замимаи №1).

Дар асоси таҳлилҳо метавон қайд намуд, ки дар маҷмуъ, 4 модели татбиқи дурнамои рақамикунонии ташкилотҳои қарзӣ (ТМХ) мавҷуд буда, намудҳои мушаххаси онро ташкилотҳои қарзӣ метавонанд вобаста ба як

катор аломатҳо, ба мисли: муҳлати фаъолият, сохтори фаъолият ва номгӯи амалиёту хизматрасониҳои таҳияшавандаи бонкӣ ва ғайраҳо истифода намоянд (нигаред ба расми 2.1.):

Расми 2.1.–Моделҳои татбиқи дурнамои рақамикунонӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [105].

Ҳангоми аз назар гузаронидани моделҳои амалиётии расми 2.1. муайян гардид, ки ҳоло ТМХ-и амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, имконияти истифодаи моделҳои мазкурро доро мебошанд. Дар баробари ин, рӯз то рӯз шумораи зиёди муштарӣён дарк карда истодаанд, ки барои истифода намудан аз амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкии ТМХ, зарурати ташриф овардани онҳо ба филиалу МХМХ-и ТМХ вучуд надорад, зеро онҳо дар чунин ҳолат метавонанд аз дастовардҳои технологияҳои рақамӣ истифода баранд.

Қобили зикр аст, ки технологияҳои рақамӣ ба беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои бонкии ТМХ ва ҳамчунин ба беҳтар гардидани раванди қонёсозии талаботҳои муштарӣён мусоидат менамояд.

Ғайр аз ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ҳаҷми як қатор хароҷот дар фаъолияти ТМХ, аз қабili: хароҷоти амалиётӣ, хароҷоти таҳвили хизматрасониҳои бонкӣ ва ғайраҳо метавонанд коҳиш ёбанд. Дар ин чода, ҳамасола дар баробари бонкҳо,

ТМХ низ қисми зиёди сармояи худро барои таҳия ва татбиқи техникаю технологияҳои рақамӣ сафарбар намуда истодаанд.

«Дар кишварҳои хориҷа иваз намудани шахс дар равандҳои тиҷоратӣ бо навоариҳои рақамӣ ба яке аз воқеиятҳои объективӣ табдил ёфта, он боиси кам гардидани хароҷоти ТМХ гардидааст» [103]. Ҳамин тавр, алоқаҳои триггерӣ метавонанд хароҷоти ҷалби муштариёро кам намоянд. Масалан, дар ташкилотҳои қарзии Федератсияи Русия хароҷоти баррасии анъанавии дархости муштариён 7 ҳазор рубли русиро ташкил меод, ки бо рақамигардии ин раванд чунин хароҷот дар ҳудуди 3 ҳазор рубли русӣ қарор гирифтанд (яъне дар чунин ҳолат, 57%-и хароҷоти ташкилотҳои қарзӣ коҳиш ёфтанд) [103].

Ҳамчунин, яке аз самтҳои афзалиятноки таъсири рақамикунонӣ ба хизматрасониҳои бонкии ТМХ, дар рақамигардии пардохтҳо инъикос меёбад. Дар ин асос, бо ҳисоби таҳлили вазъи рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳаққиқи ватанӣ Шариф Раҳимзода таъсири ҳисоббарбаркуниҳои ғайринақди (пардохтҳои рақамӣ)-ро ба фаъолияти бонкҳо ва умуман, кишвар мусбат арзёбӣ намуда, чунин ибрози андеша намудааст: «...гузариш ба ҳисоббарбаркуниҳои ғайринақдӣ хароҷотҳои давлатӣ (аз ҷумла: дар самти эмиссияи пули милли)-ро коҳиш дода, ҳамчунин имкон медиҳад, то андозаи меъёрҳои фоизи қарзӣ низ кам гарданд, зеро дар бонкҳо пулҳои ғайринақдӣ зиёд шуда, онҳоро бонкҳо метавонанд дар самти пешниҳоди қарзҳо истифода баранд» [41]. Илова бар ин, натиҷаи таҳқиқоти ширкати KPMG дар соли 2015 нишон дод, ки интиқоли хизматрасониҳои пардохтӣ ба каналҳои рақамии мобилӣ, хароҷотҳои транзаксионии ташкилотҳои қарзиро нисбат ба истифодаи инфрасохтори анъанавии офлайнӣ 43 маротиба ва нисбат ба амалиётҳои ки бо истифода аз терминалҳои электронӣ ва бонкинги телефонӣ анҷом дода мешаванд, 13 маротиба коҳиш додаанд [139, с.18-19].

Самти дигари таъсиррасонро шаклгирии раванди истифодаи барномаҳои мобилии ТМХ ташкил медиҳад. Баҳри пурра мушаххас

сохтани раванди мазкур зарурати баррасии натиҷаҳои таҳқиқоти яке аз муҳаққиқони ватанӣ – Ҳикматов У.С. ба пеш меояд. Таҳқиқоте, ки муҳаққиқи мазкур дар мавзӯи «Арзёбии ҳолати муосири хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаронид, дар он мушаххас сохт, ки: «...барномаҳои мобилии бонкӣ бахри ба муштариён муяссар намудани дастрасӣ ва идоракунии суратҳисобҳои худ тавассути дастгоҳҳои мобилӣ хизмат намуда, ҳамчунин нархи коркарди амалиётҳо тариқи телефони мобилӣ метавонад 10 маротиба нисбат ба коркарди ҳамин амалиёт тавассути банкомат ва 50 маротиба аз коркарди ин амалиёт дар филиали бонк пасттар бошад» [140, с.20]. Вобаста ба ин, қобили қайд аст, ки истифодаи барномаҳои мобилии бонкӣ барои ТМХ қулай буда, он на танҳо сифати хизматрасониҳоро беҳтар менамояд, ҳамчунин ба коҳиш ёфтани ҳаҷми хароҷоти амалиётҳои ташкилотҳои мазкур меоварад.

«Дар баробари ин, дар солҳои охир раванди тақвияти бозори қарзҳои хурди онлайнӣ дар кишварҳои хориҷа ташаккул ёфта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши мазкур дар ҳолати рушд қарор дорад» [146, с.186]. Ҳоло дар низоми маблағгузориҳои хурди ватанӣ 3 адад ТМХ, аз қабили: ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», ҚСП ТАҚХ «Ҳумо» ва ҚДММ ТАҚХ «Пайванд Групп» ба таҳияи қарзҳои хурди онлайнӣ машғул мебошанд [146, с.172-179]. Илова ба ин, яке аз бонкҳои хориҷӣ-Scotiabank мувофиқи маълумотҳо дар асоси рақамикунонии раванди гирифтани қарзҳои ипотекаӣ 30%-и хароҷотҳояш кам гардида, дар натиҷа, самараи солонаи он тақрибан 30 млн. евроро ташкил додааст [25]. Вобаста ба бартариҳои марбута, ТМХ-ро зарур аст, то дар доираи фаъолияти худ ба масоили ҷорисозии қарзҳои хурди онлайнӣ диққати ҷиддӣ диҳанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар шароити муосир маҳз инқилоби рақамӣ ба ТМХ имконият медиҳад, то ки хизматрасониҳои бонкии ҳудро боз ҳам ба таври суръатнок ва арзиши пасттар ба аҳолии дорои сатҳи камтарини даромад пешниҳод намоянд. Дар ин самт, онҳо бояд бо истифода аз платформаҳо ва технологияҳои махсуси рақамии ташкилотҳои

финтех (масалан, ширкати zypl.ai) ва ширкатҳои алоқаи мобилӣ хизматрасониҳои рақамии худро пешниҳод намоянд.

Масалан, барои бартараф сохтани мушкилиҳои дастрасии муштарӣ ба маҳсулоти қарзии бонкҳо ва ТМХ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати скорингии zypl.ai платформаеро бо номи aion.tj коркард намудааст, ки он ба муштарӣ имконияти гирифтани қарз, то ҳаҷми 10 000 сомонино, таъмин менамояд.

Бартарии платформи aion.tj дар он аст, ки он ҳамчун ҷойгузини усулҳои анъанавии қарзгирӣ буда, вақти қарзгирро сарфа ва ҷараёни дастрасиро осон мегардонад. Ғайр аз ин, ба воситаи платформи мазкур муштарӣ имконияти дар як вақт баррасии пешниҳоди якчанд ташкилотҳои қарзӣ (аз ҷумла, ТМХ)-ро оид ба маҳсулоти қарзӣ ба даст меорад.

Мувофиқи маълумоти ширкати zypl.ai, ҳоло платформи aion.tj дар марҳилаи «бета-сантиш» қарор дошта, он танҳо барои сокинони шаҳри Душанбе ва Ҳуҷанд дастрас мебошад. Айни замон дар платформи мазкур 2 ташкилоти қарзӣ (ҶСП «Спитамен бонк» ва ҶСК «Имон Интернешнл») аъзо ҳастанд [34].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки платформи aion.tj зиёда аз 1 сол фаъолият карда, он алақай дар ин муддат, ба зиёда аз 12 ҳазор муштарӣ дар ҳаҷми зиёда аз 100 млн. сомонӣ қарз пешниҳод кардааст [34].

Таҷрибаи ТМХ-и кишварҳои хориҷа аз он далелат медиҳанд, ки ҳамаи он ТМХ-е, ки бештар ба рақамикунонӣ рӯй меорад, онҳо ташкилотҳои қарзии ояндадор ба ҳисоб мераванд. Рақамикунонии тамоми фаъолияти ТМХ боварии муштарӣро ба онҳо боз ҳам афзоиш дода, он на танҳо ба самтҳои мушаххаси фаъолияти ТМХ, балки ба дигар равандҳои фаъолияти тижоратии онҳо низ таъсири мусбат мерасонад.

Ҳоло вобаста ба татбиқи КИРҚТ дар фаъолияти кулли ташкилотҳои ватанӣ навоариҳои рақамӣ ҷорӣ гардида, чунин ҳолат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ рақобатро байни ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ:

TMX) ва ташкилотҳои ғайрибонкӣ ба вучуд овардааст. Ба сифати ташкилотҳои ғайрибонкӣ ширкатҳои алоқаи мобилӣ, таъминкунадагони таҷҳизоти мобилӣ (ба мисли: ширкатҳои Эйпл (Apple) ва Самсунг (Samsung)) ва ғайраҳо баромад менамоянд. Аммо аз байни ташкилотҳои ғайрибонкӣ ба ҳайси яке аз рақибони эҳтимолии TMX ширкатҳои алоқаи мобилӣ баромад менамоянд.

Аз нигоҳи аввал, байни ширкатҳои алоқаи мобилӣ ва ташкилотҳои қарзӣ ягон нишондиҳандаи умумие вучуд надорад. Аммо бо вучуди паҳншавии босуръати телефонҳои мобилӣ (Масалан, мувофиқи маълумотҳои Иттиҳоди байналмилалӣ алоқа, дар охири соли 2022, қариб 3/4 тамоми аҳолии ҷаҳон (аз синни 10 сола боло), дорой телефони мобилӣ мебошанд [57]), дар саросари ҷаҳон нақши ширкатҳои алоқаи мобилӣ хеле афзоиш ёфт. Маҳз бо ёрии ширкатҳои мазкур муштариён на танҳо имконияти муоширатро бо наздикон, балки имконияти дастрасиро ба маҳсулоту хизматрасониҳои гуногун пайдо намуданд.

Илова ба ин, имрӯзҳо як қатор омилҳои ҷой доранд, ки онҳо ширкатҳои алоқаи мобилиро барои коркард ва пешниҳоди намудҳои муайяни хизматрасониҳои бонкӣ ҳавасманд менамоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳар як ширкати алоқаи мобилӣ барои таъмини муътадили фаъолияти худ инфрасохтори кории худро ташкил менамояд, ки дар ин ҷода, онҳо ба хароҷоти зиёде рӯ ба рӯ мешаванд. Барои бартарафнамоии хароҷоти бавучудода ва ноил гардидан ба даромадҳои калонҳаҷм ширкатҳои алоқаи мобилӣ маҳсулоти гуногунро коркард намуда, онҳоро мавриди истифодаи муштариён қарор медиҳанд. Вале дар бисёр маврид ба ширкатҳои алоқаи мобилӣ дар самти расидан ба ҳадафҳои мазкур доираи маҳсулоту хизматрасониҳои анъанавиашон басандагӣ намекунад. Пас, онҳо роҳҳои дигари ба даст овардани даромадро ҷустуҷӯ намуда, қисме аз онҳо, ҳатто самти хизматрасониҳои бонкиро интихоб менамоянд. Масалан, Safaricom яке аз ширкатҳои бузурги алоқаи мобилӣ дар Кения буда, он бо роҳи ба муштариён

пешниҳод намудани барномаи мобилии «М-Pesa» дастрасии онҳоро ба хизматрасониҳои пардохтӣ хеле қулай намуд. Ҳоло то 50%-и ММД-и Кения, маҳз бо ёрии хизматрасонии мазкур амалӣ мегардад [24].

Вобаста ба он ки дар самти таъмини фаъолияти ширкатҳои алоқаи мобилӣ, аҳаммияти муҳимро имкониятҳои тичоратии онҳо касб менамоянд, пас дар ҳоли ворид гардидан ба бозорҳои нав, зарурати аз ҷониби ширкатҳои мазкур арзёбии имкониятҳои тичоратӣ ба миён меояд. Дар ин замина, вобаста ба ҷой доштани бартариҳои мушаххас дар фаъолияти ширкатҳои алоқаи мобилӣ, ба мисли: шумораи зиёди нуктаҳо ва шабакаҳои таҳвили хизматрасонӣ, таҷрибаи кор бо маълумотҳои калон ва ғайраҳо, онҳо дар баробари ташкилотҳои қарзӣ дорои қобилияти коркард ва таҳияи хизматрасониҳои бонкӣ мебошанд.

Таҳлилҳо шаҳодати он мебошанд, ки аз нигоҳи қонеъ гардонидани талаботи муштарӣ, хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ба мисли дигар навъи хизматрасониҳо фарогирандаи бозори оммавӣ мебошад. Аз нигоҳи шумораи зиёди муштарӣ, ширкатҳои алоқаи мобилӣ нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ дар самти қонеъ гардонидани дархостҳои амлӣ онҳо беҳтар омодаанд.

Масалан, санаи 2-юми ноябри соли 2017 яке аз ширкатҳои пешбари алоқаи мобилӣ дар Фаронса – ширкати Orange бонки мукаммали мобилии худро бо номи «Orange Bank» ташкил намуд. Дар охири моҳи июни соли 2019 шумораи муштарӣ ин бонк ба 320 000 нафар баробар шуда, аз он 60%-астро муштарӣ фаъоле ташкил медоданд, ки онҳо дар як ҳафта ҳадди ақал 1 маротиба аз амалиёту хизматрасониҳои бонки мазкур истифода мебарданд [24].

Чунин ҳолат дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба назар мерасад. Баъзе аз ширкатҳои алоқаи мобилии ватанӣ доираи муайяни хизматрасониҳои бонкиро бо истифода аз барномаҳои махсуси мобилӣ ва дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои қарзӣ (аз

кабили: ташкилотҳои маблағгузори хурд) пешниҳод менамоянд, ки ба онҳо дохил мешаванд:

1. Ширкати Мегафон Тоҷикистон бо барномаи мобилии «Мегафон Life».
2. Ширкати Вавилон Мобайл бо барномаи мобилии «MyBabilon».
3. Ширкати Tcell бо барномаи мобилии «ТезСУМ».

Ҳолати мазкур шаҳодати он мебошад, ки рӯз то рӯз, дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ ширкатҳои алоқаи мобилӣ ба яке аз рақибони асосии ташкилотҳои маблағгузори хурд табдил ёфта, дар чунин ҳолат ташкилотҳои маблағгузори хурдро зарур аст, ки ҳар чӣ зудтар ба рақамикунонӣ гузаранд, зеро дар ҳолати сари вақт нагузаштан ба табaddулотӣ рақамӣ, ширкатҳои алоқаи мобилӣ метавонанд дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи ташкилотҳои қарзиро касб намоянд.

Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки имрӯзҳо рақамикунонӣ ҳамчун унсури муҳимми фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд буда, давра ба давра ба афзоиши ҳиссаи хизматрасониҳои рақамии бонкии ташкилотҳои марбута мусоидат намуда истодааст. Дар ин асос, бо анҷом додани таҳқиқот дар самти нақши рақамикунонӣ дар ташаккули хизматрасониҳои бонкии ТМХ ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Бо роҳи рақамикунонӣ сифати хизматрасониҳои бонкии ТМХ беҳтар гардида, дастрасии муштариён ба хизматрасониҳои мазкур осон мегардад.

2. Рақамикунонӣ ҳаҷми хароҷоти мушаххаси ТМХ (ба мисли: хароҷоти амалиётӣ ва ғайраҳо)-ро коҳиш дода, доираи хизматрасониҳои бонкии пешниҳодшавандаи онҳоро васеъ мегардонад.

3. Рақамикунонӣ имконият медиҳад, то муносибатҳои тарафайн вобаста ба коркарди хизматрасониҳои фардӣ ба муштариён беҳтар гардад.

4. Рақамикунонӣ суръати расонидани хизматрасониҳои бонкии ТМХ-ро тезонида, эътимодиро ба низоми бонкӣ меафзояд ва ғайраҳо.

Новобаста аз ҷой доштани тамоюли мазкур, ҳоло ҳам дар самти рақамикунонии фаъолияти ТМХ як қатор норасоӣҳое дида мешаванд, ки онҳо метавонанд дар баҳши табодули рақамӣ монеаи бузургеро эҷод намоянд. Ба сифати чунин норасоӣҳо, аз як ҷиҳат норасоии мутахассисони баландихтисос дар баҳши технологияҳои иттилоотӣ ва аз ҷиҳати дигар, душвор будани раванди мутобиқгардии калонсолон ба навоариҳои рақамӣ буда метавонад.

Бояд қайд кард, ки барои бартараф намудани норасоӣҳои ҷойдошта ҷораҳои зиёде андешида шуда истодаанд, ки чунин ҳолат дар оянда метавонад ба пайдоршавии тамоюлҳои зерин мусоидат намояд:

- 1) фаъолиии барномаҳои мобилӣ ва сомонаҳои расмии ТМХ беҳтар гардида, дастрасии муштарӣён ба хизматрасониҳои бонкӣ осон хоҳанд шуд;
- 2) барои муштарӣён зарурати ташриф овардан ба идораи ТМХ пурра аз байн меравад;
- 3) истифодаи васеи технологияҳои зеҳни сунъӣ (аз ҷумла: ёварони овозӣ) ба пурра иваз намудани маркази зангҳо дар ТМХ меоваранд;
- 4) баҳри мушаххассозии муштарӣён, дар низоми маблағгузориҳои хурд низоми ягонаи биометрӣ ташкил ва раванди истифодаи он тақвият меёбад;
- 5) ҳиссаи хизматрасониҳои онлайнӣ аз ҳисоби хизматрасониҳои офлайнӣ афзун мегардад ва ғайраҳо.

Хулосаи боби дуюми диссертатсия

1. Вобаста ба таҳлили ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ ба мо маълум гардид, ки бо гузариши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шумора ба сифат дар бозори мазкур давра ба давра шумораи ТМХ коҳиш ёфтааст. Вале новобаста аз чунин тамоюл, дар давоми давраи таҳқиқотӣ дар ҳаҷми дороиҳо, уҳдадориҳо ва ҳаҷми сармояи ТМХ тамоюли зиёдшавӣ мушоҳида мегардад, ки ин раванд метавонад ба таҳкими муносибатҳои молиявӣ-қарзӣ замина гузорад.

2. Дар рафти таҳлили ҳолати бозори хизматрасониҳои бонкии ТМХ муайян гардид, ки саҳми ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар рушди бозори мазкур хеле зиёд аст. Агар ба чунин ҳолат, аз як нигоҳ истифодаи васеи навовариҳои бонкӣ ва арзишҳои дастрас ба хизматрасониҳои бонкӣ баромад намоянд, пас аз нигоҳи дигар, ифодакунандаи ҳолати мазкур як қатор нишондиҳандаҳои молиявии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», ба мисли: ҳаҷми сандуқи қарзӣ (ҳиссаи ҳаҷми сандуқи қарзии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» нисбат ба ҳаҷми сандуқи қарзии ТМХ дар соли 2023 дар ҳудуди 40,3% қарор гирифтааст), ҳаҷми дороиҳо (масалан, дар соли 2023 ҳаҷми дороиҳои ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар ҳаҷми умумии дороиҳои ТМХ ба 33,3% баробар гардидааст) ва ғайраҳо мебошанд.

3. Дар баробари ҳолати мазкур, ҳоло яке аз масъалаҳои мубраме, ки дар назди ТМХ пайдо шудааст, ин ҳар чӣ зудтар гузариши онҳо ба табодулли рақамӣ мебошад. Зеро пас аз қабул гардидани КИРҚТ кулли ташкилоту муассисаҳо ба ҷорисозии технологияҳои рақамӣ рӯй оварда, дар асоси технологияҳои мазкур фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Ҳамчунин, ҳоло вобаста ба рақамигардонии фаъолияти ташкилоту муассисаҳо, баъзе аз ташкилотҳои ғайрибонкӣ ба коркард ва пешниҳоди номгӯи мушаххаси хизматрасониҳои бонкӣ машғул шудаанд. Ҳолати мазкур, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ рақобатро байни ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои ғайрибонкӣ ба вуҷуд овардааст. Ба сифати яке аз чунин ташкилотҳо ширкатҳои алоқаи мобилӣ баромад менамоянд. Вобаста ба ҷой доштани тамоюли мазкур, дар ҳолати ба табодулли рақамӣ рӯй наовардани ТМХ, мақоми онҳоро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ метавонанд ширкатҳои алоқаи мобилӣ касб намоянд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАҚВИЯТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИИ ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД

3.1. Такмилдиҳии чараёни рақамикунонии ташкилотҳои маблағгузори хурд

Вазъи муосири иқтисодӣ, бо ташаккулёбии муҳити техникаю технологӣ ва ҳамчунин дар баробари зиёдшавии шумораи истифодабарандагони барномаҳои онлайнӣ дар сатҳи миллий ва ҷаҳонӣ шароити заруриро пайдор намудааст, ки он дар ояндаи наздик ба афзоиши ҳиссаи ТМХ-и рақамӣ мусоидат хоҳад кард.

Барои такмилдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ нақши муҳимро инфрасохтори рақамӣ бозида, он аз маҷмуи техникаю технологияҳое иборат мебошад, ки тавассути онҳо на танҳо амалиёту хизматрасониҳои рақамии ТМХ коркард ва пешниҳод мегарданд, балки ба воситаи онҳо, чараёни коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумотҳо хеле осон мегардад. Чунин ҳолат шаҳодати он аст, ки бе ҷой доштани инфрасохтори зарурии рақамӣ эҳтимоли рақамигардии фаъолияти ТМХ хеле паст мешавад.

Вобаста ба ин, рақамикунонӣ дар рушди фаъолияти ТМХ нақши муҳимро иҷро намуда, ба сифати яке аз омилҳои мусоидаткунанда ба ҳолати мазкур ташкили инфрасохтори муосири рақамӣ баромад менамояд. «Таҳлили адабиёти соҳавӣ ва сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ташкили инфрасохтори муосири рақамӣ аз рушди ҷанбаҳои зерин вобастагӣ дорад:

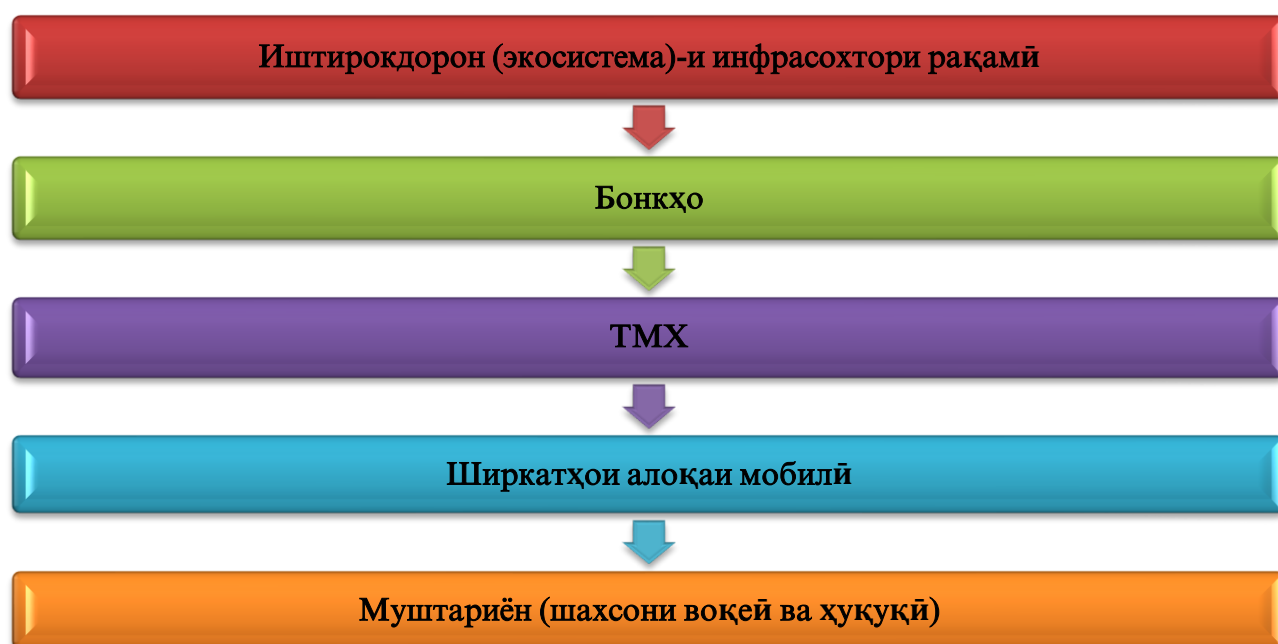
- ҷанбаи технологӣ (аз дастрасӣ ба Интернет ва такмили суръати он, истифодаи коркарди технологияҳои муосир ва ғайраҳо иборат мебошад);

- ҷанбаи инфрасохторӣ (бо роҳи таъминоти иттилоотӣ, таъминоти кадрӣ, таъминоти методӣ ва ғайраҳо асос меёбад);

- ҷанбаи институтсионалӣ (аз маҷмуи меъёрҳо, қонуну қоидаҳо, дастурҳо ва талаботҳои дигар вобастагӣ дорад)» [137, с.108-112].

Чанбаҳои номбурда барои фаъолияти ТМХ зарур буда, маҷмуан ба фаъолияти ТМХ таъсири мусбат мерасонанд. Агар чанбаи технологӣ ба ТМХ имконияти коркард ва пешниҳоди маҳсулоту хизматрасониҳои баландсифати бонкиро осон намояд, пас чанбаи инфрасохторӣ ба нигоҳдорӣ ва таҳкими фаъолияти пурмаҳсули ТМХ шароит фароҳам оварда, чанбаи институтсионалӣ бошад, муносибати ТМХ-ро бо муштарӣ танзим ва ҳуқуқу манфиатҳои онҳоро ҳифз менамояд.

Айни замон, зарурати рушди инфрасохтори рақамӣ ба миён омадааст. Таҳқиқотҳо шаҳодат медиҳанд, ки рушди инфрасохтори муносири рақамӣ маҳз аз самаранокии фаъолияти иштирокдорони он вобастагӣ дорад (нигаред расми 3.1.).

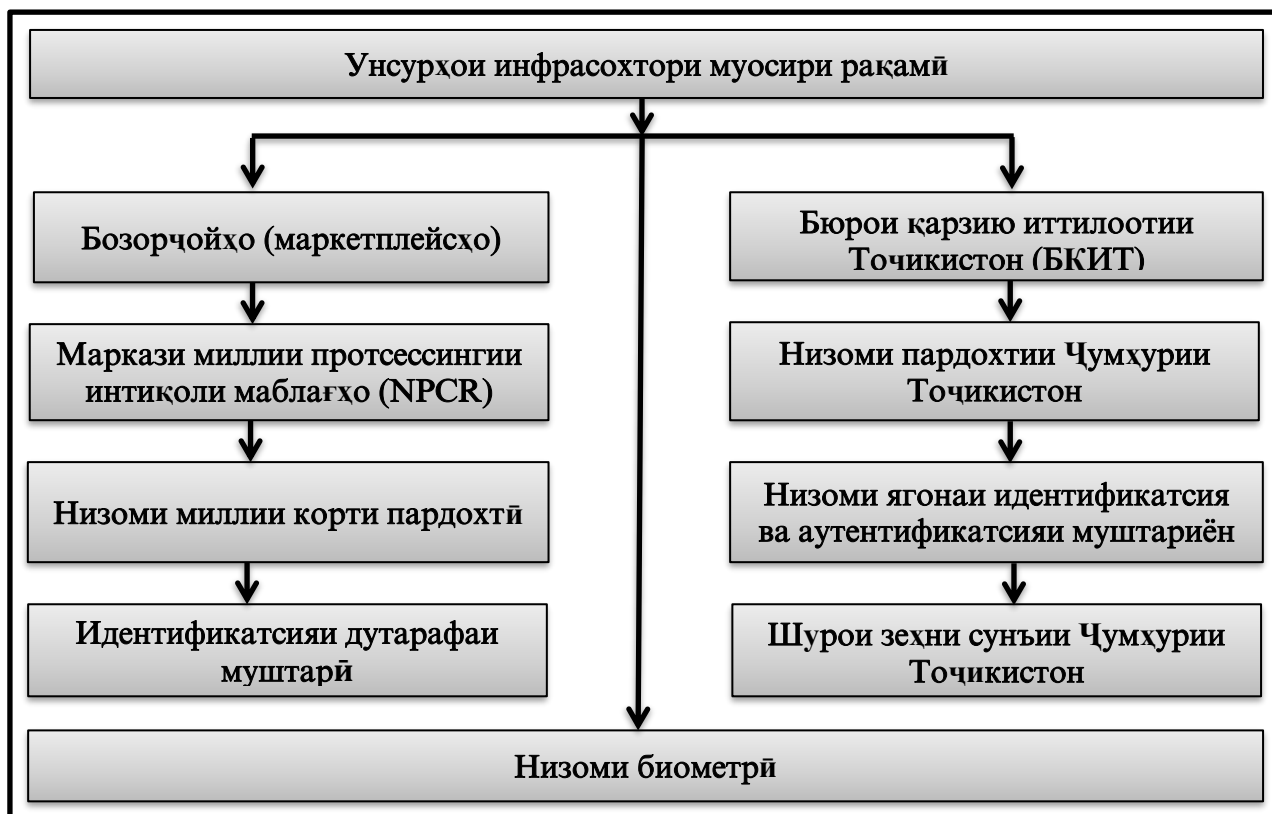
Расми 3.1.–Иштирокдорони инфрасохтори муносири рақамӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Иштирокдорони дар расми 3.1. овардашуда, чиҳати рушди инфрасохтори мазкур саҳми муайяне доранд. Масалан, агар амалиёту хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ бо роҳи истифодаи технологияи муносири бонкӣ аз ҷониби бонкҳо ва ТМХ коркард шаванд, пас масъалаи дастрасии онҳо, аз фаъолияти ширкатҳои алоқаи мобилӣ вобастагӣ доранд, зеро маҳз онҳо бо роҳи таъмини суръати баланди Интернет дар

минтақаҳои кишвар кӯшиш менамоянд, то шабакаи Интернетиро барои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва муштариёни онҳо қулай намоянд.

Бо мақсади беҳтар гардидани фаъолияти иштирокдорони инфрасохтори муосири рақамӣ рӯз то рӯз унсурҳои таркибии он зиёд шуда, доираи фаъолияти онҳо мукаммал мегардад (расми 3.2.).

Расми 3.2.–Унсурҳои инфрасохтори муосири рақамӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Унсурҳои дар расми 3.2. инъикосгардида омилҳои муҳимми ҷараёни татбиқи рушди инфрасохтори рақамӣ арзёбӣ мегардад. Баррасӣ ва таҳқиқи унсурҳои инфрасохтори рақамӣ ҷараёни фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурдро тақвият мебахшад, аз ҷумла:

1. Бозорҷойҳо (маркетплейсҳо). Майдонҳои махсусе мебошанд, ки дар он фурӯши маҳсулоту хизматрасониҳо дар шакли фосилавӣ ба роҳ монда мешаванд. Вобаста ба аҳаммияти онҳо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масоили ташкили бозорҷойҳо баҳри пешниҳоди амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ қарорҳои зиёде ба анҷом расида истодаанд. Масалан, айни замон, дар қаламрави кишвар бозорҷойи aion.tj ташкил

гардидааст, ки тавассути он танҳо қарзҳои хурд (дар ҳаҷми то 15 000 сомонӣ) ба муштарӣ дастрас карда мешавад [22].

2. Бюрои қарзӣ иттилоотии Тоҷикистон (БҚИТ). Ин ташкилот дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба сифати миёнарави молиявӣ баромад намуда, асоси фаъолияти он ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва тақсими маълумотҳо оид ба таърихи қарзии муштарӣ ташкил медиҳад. Бюрои қарзӣ иттилоотии Тоҷикистон (БҚИТ) бо ташаббуси БМТ моҳи декабри соли 2012 таъсис ёфтааст. Мувофиқи маълумотҳои БҚИТ, пойгоҳи маълумотҳои он дар охири соли 2022, ба 6,8 млн. адад шартнома баробар гардидааст [64].

3. Маркази миллии протсессингии интиқоли маблағҳо (NPCR), санаи 18-уми ноябри соли 2019 таъсис ёфт, ки мақсади асосии он, аз таъмини самаранокии фаъолияти низоми интиқоли маблағҳо ва коҳиш додани хавфҳои амалиётӣ бо мақсади мусоидат ба устувории низоми бонкию молиявии кишвар иборат буд [50].

4. Низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун омили муҳим на танҳо ба зиёдшавии ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ, балки ҳамчунин ба рушди вазъи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, бо мақсади ноил шудан ба ташаккулёбии низоми пардохтии кишвар, бо ташаббуси давлат ва субъектҳои ғайридавлатӣ (аз ҷумла: ТМХ, ширкатҳои алоқаи мобилӣ ва ғайраҳо) тадбирҳои гуногун андешида шуда истодааст. Махсусан, дар ин самт, саҳми бузургери Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доро мебошад. Пешвои миллат дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки санаи 23-юми декабри соли 2022 гузаронида шуд, қайд намуданд, ки: «...бо мақсади рушди бахши молиявии кишвар, аз санаи 1-уми июли соли 2023, зарурати пурра ғайринақдӣ гардонидани пардохти ҳамаи андозҳо ва бочҳои давлатӣ, пардохтҳо барои додани иҷозат ва

иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ ба миён меояд» [13].

Чунин тадбир, яке аз заминаҳои асосӣ дар бобати тақмили ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ буда, дар асоси он, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон, санаи 22-юми июни соли 2023, Фармон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» қабул гардид. «Тибқи Фармони мазкур, аз санаи 1-уми августи соли 2023 инҷониб, дар қаламрави кишвар тамоми пардохтҳои давлатӣ (ба монанди: пардохти андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет ва инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳои давлатӣ) бо роҳи ғайринақдӣ амалӣ мегарданд» [97]. «Инчунин, дар Фармони мазкур оварда шудааст, ки Бонки миллии Тоҷикистон, вазорату муассисаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои молиявӣ қарзии кишвар вазифадор мегарданд, то баҳри дар шакли ғайринақдӣ пардохт гардидани хизматрасониҳои давлатӣ тамоми минтақаҳои кишварро бо инфрасохтори зарурӣ таъмин намоянд» [97]. Вобаста ба ин, то қабули Фармони мазкур, дар инфрасохтори пардохтии кишвар тағйироти зерин ба амал омада буд (нигаред ба ҷадвали 3.1.):

Ҷадвали 3.1.–Тамоюли тағйирёбии унсурҳои инфрасохтори пардохтҳои ғайринақдӣ (бо адад)

Номгӯй	Солҳо					2023/2019 (маротиб)
	2019	2020	2021	2022	2023	
Миқдори нуктаҳои пешниҳоди пули нақд	1813	1899	1848	2132	3492	1,92
Шумораи POS-терминалҳо дар нуктаҳои савдо ва хизматрасонӣ	3535	3811	3030	3872	6939	1,96
QR-рамзҳо	2006	5266	11036	17433	12560	6,26
Ҳамёнҳои электронӣ (бо ҳаз. адад)	345,8	1708,6	3534,4	6329,8	8707,6	25,18
Миқдори умумии қортҳои пардохтии бонкӣ (бо ҳаз. адад)	2100,0	2800,0	3479,1	5060,8	6711,2	3,19

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб додааст: [27; 49; 60].

Аз ҷадвали 3.1. дидан мумкин аст, ки давоми панҷ соли охир нишондиҳандаҳои низоми пардохтӣ рӯ ба афзоиш доранд. Дар давраи

таҳқиқотӣ, миқдори нуктаҳои пешниҳоди пули нақд 1,92 маротиб (ё 1679 адад), шумораи POS-терминалҳо 1,96 маротиб (ё 3404 адад), шумораи банкоматҳо 2,55 маротиб (ё 1362 адад), миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ 3,19 маротиб (ё 4,6 млн. адад) афзоиш ёфтаанд. Илова ба ин, таҳлил нишон медиҳад, ки тағйирёбии назаррасе дар шумораи ҳамёнҳои электронӣ дида мешавад. Зеро шумораи он аз 345,8 ҳазор адад дар соли 2019, то ба андозаи 8,7 млн. адад дар соли 2023 (25,2 маротиб), афзоиш ёфтааст. Ба назари мо, яке аз сабабҳои якбора афзоишёбии шумораи ҳамёнҳои электронӣ, ин пандемияи Covid-19 мебошад. Таҷриба нишон дод, ки бо сар задани пандемияи Covid-19, зарурати рӯй овардани аҳолии кишварҳои ҷаҳон ба бозорҷойҳо (яъне, онлайн-мағозаҳо) ва истифодаи ҳамёнҳои электронӣ барои пардохт дар онҳо ба миён омад. Масалан, таҳқиқоте, ки дар шакли пурсиши 1002 нафар муштарӣ аз ҷониби провайдери пардохтҳои байналмилалӣ ва эквайери мустақим ECOMMPAY, дар якҷоягӣ бо агентии таҳқиқотии Censuswide дар моҳи март соли 2021 дар Британияи Кабир гузаронида шуда буд, нишон дод, ки 1/5 ҳисса (20%)-и муштарӣони ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ: ТМХ)-и Британияи Кабир бори аввал аз ҳамёнҳои электронӣ маҳз дар ҳолати ҷой доштани пандемияи Covid-19 истифода намудаанд [70]. Гузшта аз ин, ба ҳайси яке аз унсурҳои дигар дар бобати афзоиши миқдори ҳамёнҳои электронӣ QR-рамзҳо баромад менамоянд. Дар низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон QR-рамзҳо аз соли 2019 инҷониб ба вучуд омадааст, аммо дар панҷ соли охир нишондиҳандаи мазкур 6,26 маротиб зиёд шуда, ниҳоятан он дар соли 2023 ба 12560 адад баробар шудааст. Илова ба ин, шумораи QR-рамзҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2022, 27,9% (ё 4873 адад) коҳиш ёфтааст, ки сабаби асосии коҳишёбии нишондиҳандаи мазкурро гузариши ботадрич ба QR-рамзи ягона арзёбӣ намудан мумкин аст.

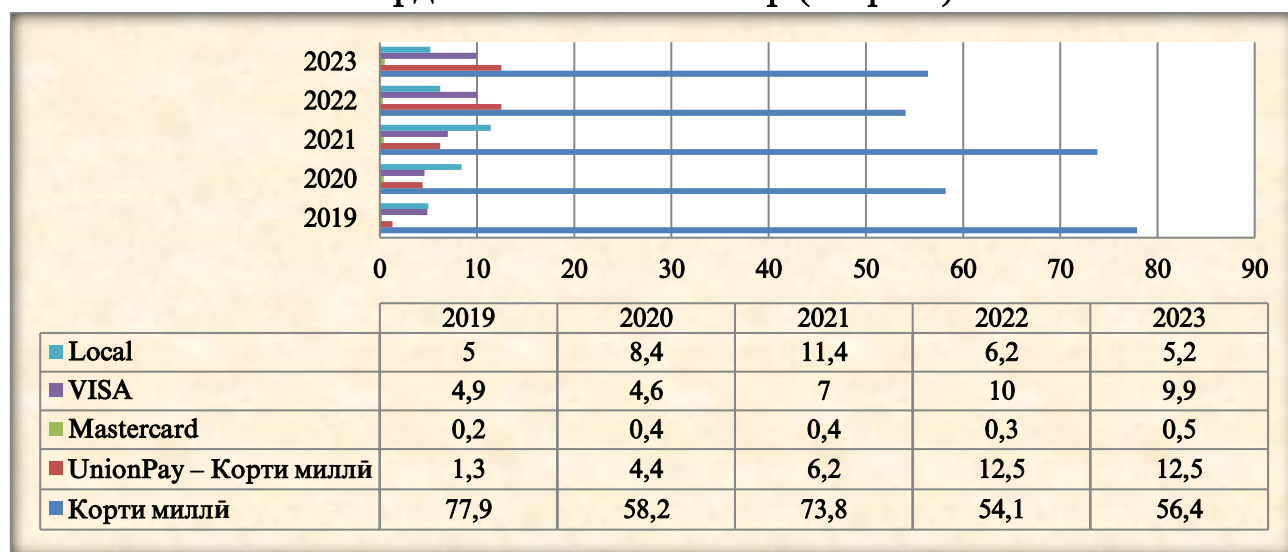
Ҳолати мазкур, низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба яке аз низомҳои афзалиятнок табдил додааст.

5. Низоми миллии корти пардохтӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати низоми мазкур низоми пардохти миллии (НПМ) «Корти миллӣ» баромад менамояд, ки он моҳи январи соли 2012 бо ташаббуси БМТ ташкил гардидааст. «Сипас, дар соли 2017 ба ҳайси оператори НПМ «Корти миллӣ», КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» қабул гардид» [44]. Моҳияти НПМ «Корти миллӣ» дар ташкили шароити мусоид баҳри таъмини пайдарҳамии фаъолияти он, новобаста аз ҳолатҳои геосиёсӣ ва ё таъсири пайдарҳами низомҳои хориҷии пардохтӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин асос, зарурати ташкили НПМ «Корти миллӣ»-ро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зайл шарҳ додан мумкин аст:

- ба муомилот баровардан ва таъмини бехатарии раванди истифодаи кортҳои пардохтии НПМ «Корти миллӣ»;
- таъмин намудани иҷроиши амалиётҳо бо кортҳои байналмилалӣ дар қаламрави кишвар;
- ташкил ва рушди низоми кортҳои пардохтии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар солҳои охир ҳиссаи кортҳои пардохтии «Корти миллӣ» коҳиш ёфтааст (диаграммаи 3.1.).

Диаграммаи 3.1.–Тағйирёбии ҳиссаи кортҳои пардохтӣ дар низоми пардохти миллии кишвар (бо фоиз)

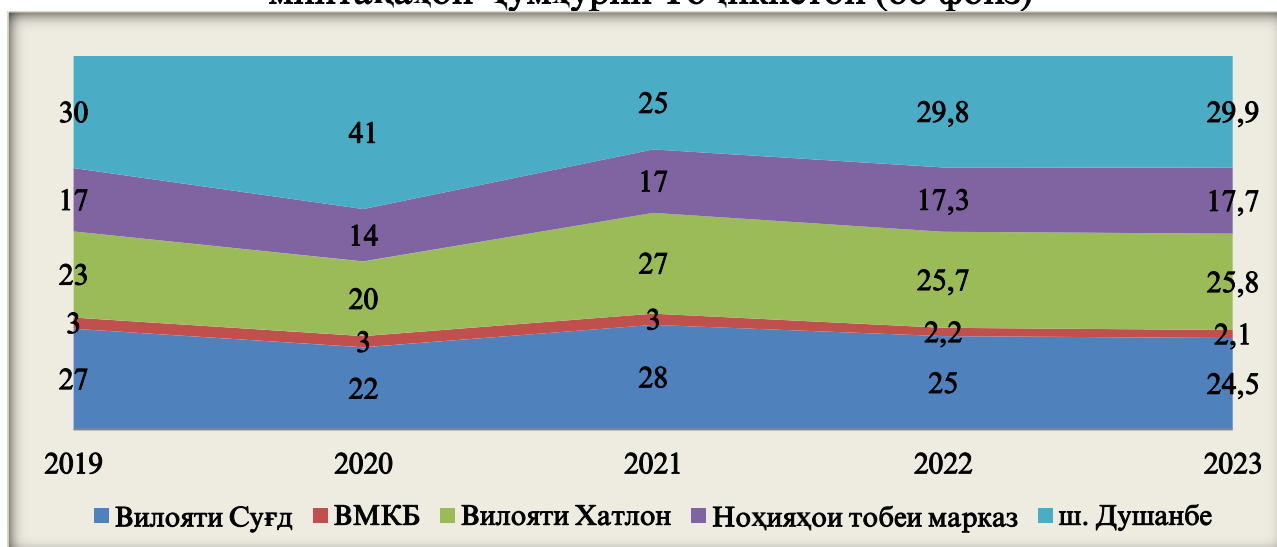

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин тартиб дода шудааст: [60].

Вобаста ба маълумотҳои диаграммаи 3.1. метавон қайд кард, ки дар давраи таҳқиқотӣ ҳиссаи кортҳои пардохтии «Корти милли» коҳиш ёфта, дар маҷмӯъ, он ба андозаи 21,5 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Сабабҳои коҳишёбии он, агар аз як ҷиҳат дар афзоишёбии ҳамёнҳои электронӣ (дар соли 2023 миқдори он ба 8,71 млн. баробар гардидааст, ки он нисбат ба соли 2022, 1,37 маротиба зиёд мебошад [49]) зоҳир гардад, пас аз ҷиҳати дигар, ба коҳишёбии ҳиссаи кортҳои мазкур, бавучудой ва афзоишёбии ҳиссаи кортҳои муштаракӣ «Корти милли» (аз ҷумлаи: UnionPay–Корти милли ва ExpressPay–Корти милли) мусоидат намудааст. Агар дар давраи таҳқиқотӣ, ҳиссаи кортҳои «UnionPay–Корти милли» 11,2 банди фоизӣ афзоиш ёфта бошад, пас дар соли 2022 дар низоми мазкур кортҳои «ExpressPay–Корти милли» пайдо шуд, ки алақай дар охири соли 2023 ҳиссаи он ба 15,2 банди фоизӣ баробар гардид [60].

Дар баробари тамоюли ҷойдошта, ҳиссаи кортҳои пардохтӣ аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тағйир ёфтааст (диаграммаи 3.2.).

Диаграммаи 3.2.–Тамоюли тағйирёбии ҳиссаи кортҳои пардохтӣ аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо фоиз)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [60].

Диаграммаи 3.2. нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлилӣ, вобаста ба минтақаҳои таҳқиқшуда, дар ҳиссаи кортҳои пардохтӣ тамоюли ягона дида намешавад. Аз ин ҷост, ки дар давраи мазкур, ҳиссаи кортҳои пардохтӣ дар вилояти Суғд 2,5% ва дар шаҳри Душанбе 0,1% кам гардида, дар вилояти

Хатлон ва ноҳияҳои тобеи марказ ҳиссаи он дар ҳудуди 2,8% ва 0,7% афзоиш ёфтааст. Таҳқиқот нишон дод, ки ба чунин тамоюл якҷанд омилҳо мусоидат намудааст. Омили якум, дар баланд гардидани мавқеи қортоҳи пардохтии ҚСП «Душанбе Сити Бонк» дар бозори қортоҳи пардохтии кишвар зоҳир мегардад. Новобаста аз он ки ҚСП «Душанбе Сити Бонк» дар соли 2022 иҷозатномаи бонкиро соҳиб гардида бошад ҳам, аммо дар охири соли 2023, ҳиссаи қортоҳи пардохтии бонки мазкур 22,06% (1,48 млн. адад)-и ҳиссаи қортоҳи пардохтии кишварро ташкил додааст [100]. Омили дуюм дар зиёд гардидани ҳиссаи воситаҳои истифодаи қортоҳи пардохтӣ, дар нақлиётҳои умум, ифода ёфтаанд. Аз ин ҳисоб, гардиши воситаҳои пулӣ давра ба давра зиёд шуда, тағйирёбии ҳиссаи барориш ва истифодаи қортоҳи пардохтӣ дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе (дар муқоиса ба соли 2021, дар соли 2023, ҳиссаи нишондиҳандаи мазкур 4,99% афзун гардидааст) нисбат ба минтақаҳои дигар афзоиш ёфтааст.

6. Низоми ягонаи идентификация ва аутентификацияи муштарӣ. Бо истифода аз низоми мазкур, ТМХ метавонанд шахсияти муштарӣро дар раванди таҳияи хизматрасониҳои бонкӣ мушаххас намоянд. Ҳамчунин, низоми мазкур метавонад баҳри пешгирӣ аз ҳолатҳои қаллобӣ заминаи мусоидеро фароҳам оварад.

7. Идентификацияи дутарафаи муштарӣ. Барои мусоидат ба рушди чараҳои рақамикунонии фаъолияти ТМХ, заминаи асосиро идентификацияи дутарафаи муштарӣ ташкил медиҳад. Бо ёрии он роҳҳои идентификацияи фосилавии муштарӣ дар низоми маблағгузориҳои хурд рушд ёфта, раванди бақайдгирии фосилавӣ беҳтар мегардад ва барои аз байн бурдани ҳолатҳои қаллобӣ мусоидат мекунад.

8. Шурои зехни сунъии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зехни сунъӣ чӯзӣи ҷудонашавандаи иқтисоди рақамӣ буда, бо истифода аз он ТМХ метавонанд бо хароҷоти камтарин самаранокии равандҳои алоҳидаи фаъолиятшонро таъмин намоянд. Вобаста ба ин, ҳоло дар бозори

маблағгузории хурди кишвар истифодаи зехни сунъӣ дар шакли ёварони машваратӣ (чат-ботҳо) ва технологияи скоринги қарзӣ ба назар мерасад.

«Масалан, ТМХ-и ватанӣ, аз қабилӣ: ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», ҚСК ТАҚХ «Хумо» ва ғайраҳо аз ёварони машваратӣ (чат-ботҳо) истифода бурда, тавассути онҳо ташкилотҳои мазкур бо речаи 24/7 ба дархостҳои муштариён оид ба маҳсулоту хизматрасониҳои мушаххаси бонкӣ ҷавобҳои ғаврӣ медиҳанд» [21; 83].

Ташаккул ва рушди инфрасохтори рақамии фаъолияти ТМХ метавонад чараёни гузаронидани амалиёти бонкиро таҳрик бахшад ва рушди иқтисоди воқеиро таъмин созад.

Дар ин асос, барои рақамигардии хизматрасониҳои бонкии ТМХ, зарурати ҳалли муаммоҳои дар баҳши инфрасохтори рақамии бонкӣ мавҷуда ва бо ин роҳ такмил додани сохтори он ба вуҷуд меояд.

Инчунин, дар шароити муосир аз ҷониби як қатор ТМХ-и ватанӣ, технологияҳои скоринги қарзӣ истифода мешавад, ки ба сифати чунин технология *zupl.score* баромад менамояд [159].

Дар самти мусоидат ба рушди ояндаи чараёни ҷорисозии технологияҳои зехни сунъӣ дар фаъолияти ТМХ-и ватанӣ чораҳои зиёде қабул гардида истодааст. Масалан, моҳи августи соли 2021 дар назди Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон Шурои зехни сунъӣ таъсис ёфта, фаъолияти он ба самтҳои зерин нигаронида шудааст [89]:

- таҳия ва татбиқи Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таъмини саривақтии маълумот ба аъзоён (ба монанди: ТМХ)-и он оид ба технологияҳои зехни сунъӣ ва роҳҳои афзалиятноки истифодаи онҳо дар самтҳои гуногуни фаъолият;

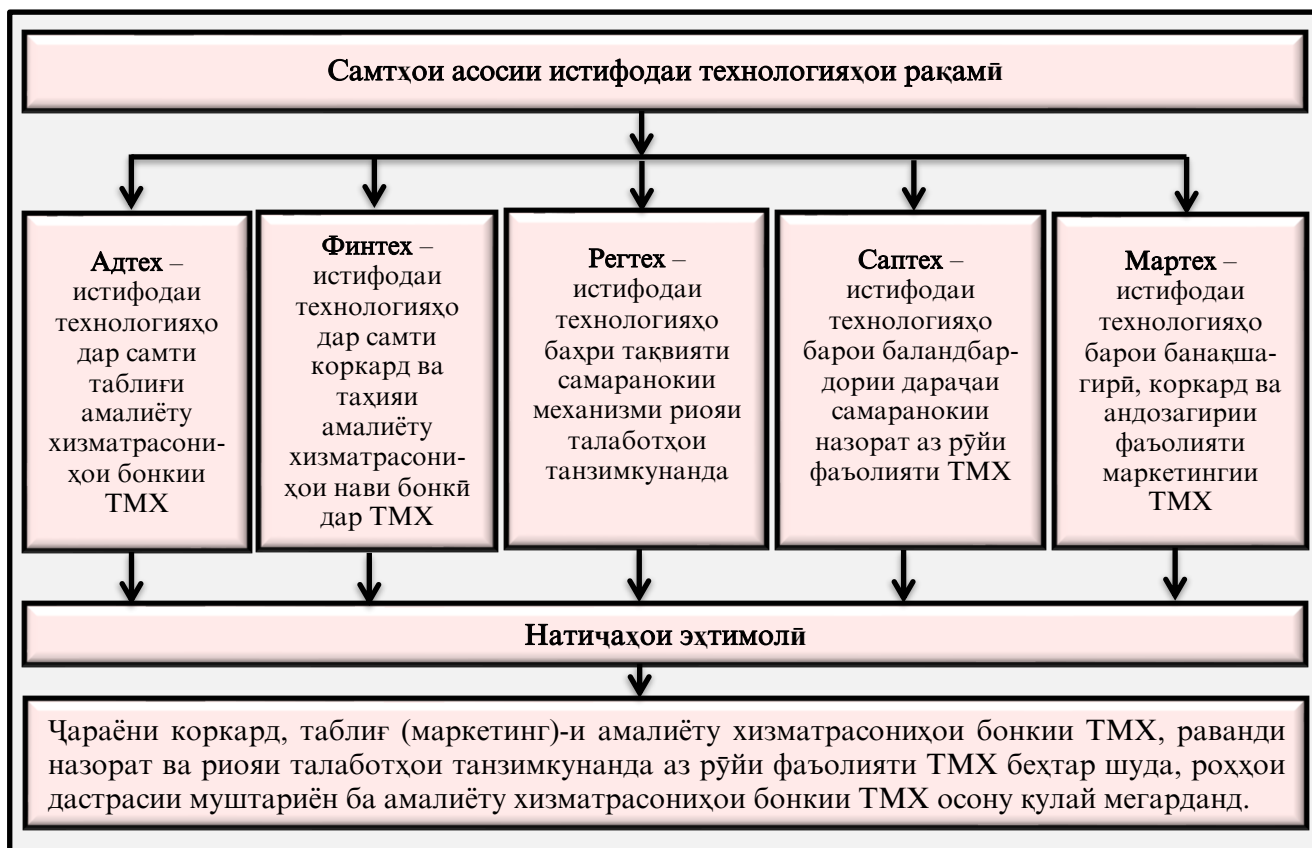
- муттаҳид сохтани муҳаққиқони баҳши зехни сунъӣ бо муассисаву корхонаҳо (аз ҷумла: ТМХ) бо роҳи созмон додани гурӯҳи махсуси корӣ ва ғайраҳо.

9. Низоми биометрӣ низомест, ки барои мушаххаснамоии шахсияти муштариёни ТМХ ба воситаи хусусиятҳои физиологӣ инфиродии онҳо хизмат менамояд. Вобаста ба зиёд шудани дараҷаи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар солҳои охир рамзҳо хусусияти худро ҳамчун асбобҳои муҳим дар самти таъмини амнияти маълумотҳои шахсии муштариён гум карда, ниҳоятан ҳолати мазкур, ба зиёд гардидани киберҳамлаҳо мусоидат намудааст. Дар робита ба ин, ширкати Microsoft чунин хабар додааст, ки «...ҳоло 44 миллион қайдҳои электронии муштариён вобаста ба рамзҳои заифи онҳо шикаста шудаанд» [153].

Барои бартарафсозии мушкилии мазкур ТМХ-и ватаниро зарур аст, то доираи истифодаи технологияҳои муосири Интернет-ашё (ба мисли: унсурҳои биометрӣ)-ро дар хизматрасониҳои бонкии худ васеъ намоянд. Зеро низомҳои биометрӣ яке аз қисмҳои муҳимми бонкинги рақамӣ буда, он ба муштариён имконияти таъмини бехатарии воситаҳо, дастрасии фаврӣ ва қулай ба суратҳисобҳо ва имконияти кам кардани хавфҳои қаллобиро нисбат ба маълумотҳои шахсии муштариён таъмин менамоянд. «Масалан, таҳқиқоте, ки аз ҷониби ширкати VISA гузаронида шуд, нишон дод, ки 65%-и муштариёни ташкилотҳои қарзӣ дар самти таъмини амнияти маълумотҳо нисбат ба усулҳои анъанавӣ (рамзҳо) бештар бо роҳи истифода аз унсурҳои биометрӣ худро бехатар ҳис менамоянд» [78].

Аз ин лиҳоз, ТМХ-и ватаниро зарур аст, то дар солҳои минбаъда истифодаи унсурҳои низоми биометриро дар фаъолияти худ боз ҳам васеъ ва такмил диҳанд.

Ғайр аз инфрасохтори зарурии рақамӣ яке аз пойгоҳҳои муҳимме, ки ба такмилдиҳии фаъолияти рақамӣ сабаб мегардад, технологияҳои рақамӣ доништа мешавад. Дар робита ба ин, ҳоло баҳри ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххаси фаъолият, дар назди ТМХ имконияти ҷорӣ сохтани технологияҳои мушаххаси рақамӣ дар самтҳои алоҳидаи фаъолият ба вучуд омадааст (нигаред ба расми 3.3.).

Расми 3.3.–Самтҳои муосири истифодаи технологияҳои рақамӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Илова ба ин, имрӯзҳо дар сатҳи давлат як қатор концепсияву барнома ва стратегияҳои мушаххасе қабул гардидаанд (ба монанди: Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (КИРҚТ), Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР) ва Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 (СМФМ)), ки онҳо метавонанд дар бобати мукамалгардонии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ кумак расонанд.

Барои мисол, метавон ба КИРҚТ назар кард, ки мувофиқи он, бо роҳи татбиқи ҳадафҳои Концепсияи мазкур масъалаҳои зерин метавонанд ҳалли худро ёбанд [8, с.3-15]:

- инфрасохтори муосири рақамӣ такмил ёбад;
- хизматрасониҳои рақамии бонкӣ бо роҳи таъсиси дата-марказҳо дар ҳудуди кишвар тақвият ёбанд;

▪ сатҳи таъмини амнияти иттилоотӣ, кибер-бехатарӣ ва технологияҳои абрӣ бехтар гардад;

▪ алоқаи фароҳмавҷ дар тамоми минтақаҳои кишвар бо нархҳои дастрас таъмин гардад;

▪ вазъи технологияҳои молиявӣ, интернет-бонкинг, пардохтҳои электронӣ ва таблиғоти интернетӣ ташаккул ёбанд.

Барои расидан ба ҳадафҳои КИРҚТ, зарурати қабул гардидани Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 қабул гардид, ки он ҳоло ҳамчун замимаи КИРҚТ ба иҷрои ҷанбаҳои зерин ниғаронида шудааст [1, с.20-33]:

1. Мусоидат ба рушди инфрасохтори рақамӣ ва экосистемаи табодулоти рақамӣ.

2. Расидан ба сатҳи баланди дастрасии аҳоли ба низоми табодулоти рақамӣ.

3. Баланд бардоштани суръати Интернет дар минтақаҳои кишвар.

4. Такмил додани корҳо дар самти фарогирии аҳоли ба шабакаҳои алоқа ва инфрасохтори зарурии рақамӣ ва ғайраҳо.

Дар баробари ин, айни ҳол, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон СМР ва СМФМ амал менамоянд, ки дар стратегияҳои мазкур ба масъалаи рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд диққати муҳим дода шудааст.

Дар СМР, асосан, чунин самтҳо инъикос гардида аст [14, с.71-75]:

1. Бехтар гардидани дастрасии минтақаҳои дурдаст ба хизматрасониҳои бонкии ТМХ, бо роҳи воридшавии хизматрасониҳои марбута ба барномаҳои мобилӣ.

2. Арзиши шабакаҳои интернетӣ ба муштариён дастрас гардад.

3. Раванди коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкии ТМХ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда шаванд.

4. Тартиби омодасозии кадрҳои тахассуснок дар самти кор бо технологияҳои рақамӣ бехтар гардад.

5. Раванди ба муштариён таҳия гардидани хизматрасониҳои бонкии ТМХ сода мегардад.

6. Дар ҳудуди кишвар, инфрасохтори муосири рақамӣ бо сервери асосии он дар шаҳри Душанбе бунёд карда шавад ва ғайраҳо.

Дар СМФМ самтҳои зерини афзалиятнок чой дода шудааст [15, с.3-10]:

- заминаҳои меъёрию ҳуқуқии бахши хизматрасониҳои рақамии бонкии ТМХ мукамал гардонида шаванд;

- инфрасохтори рақамии ТМХ, бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтори интернету мобилӣ, алоқа ва марказҳои коркарди маълумотҳо ташаққул ёбад;

- роҳҳои таҳвили хизматрасониҳои рақамии бонкии ТМХ беҳтар гардонида шаванд;

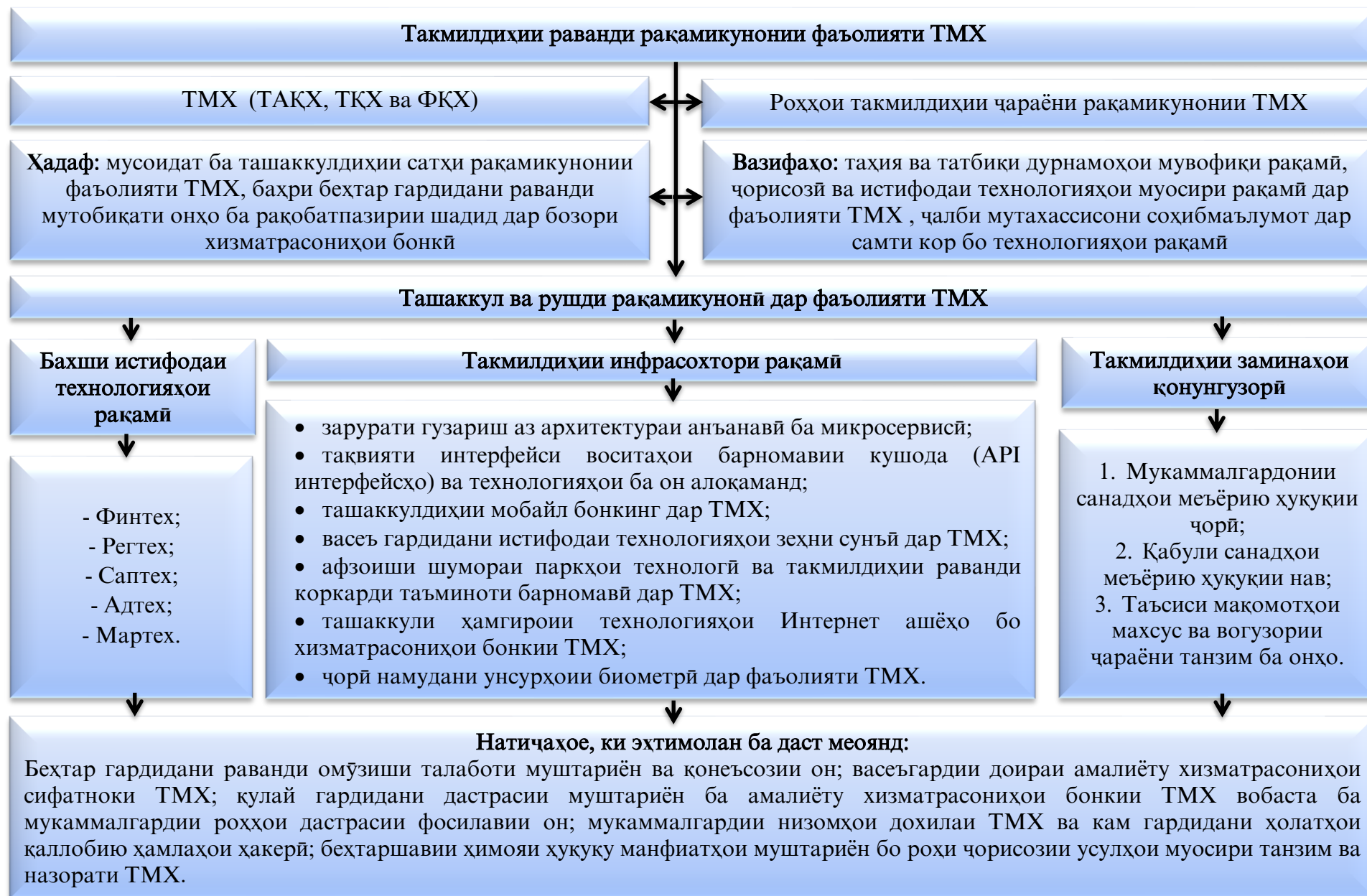
- интерфейси мушаххас баҳри таъмини самаранокии хизматрасониҳои бонкии ТМХ ташкил шавад;

- инфрасохтори муосири рақамӣ дар ҳудуди кишвар боз ҳам тақмил ёбад;

- тақвияти суръати дастрасии Интернет дар минтақаҳои кишвар ва ғайраҳо.

Вобаста ба маълумотҳои болозикр метавон қайд кард, ки амалигардии концепсия ва стратегияҳои мазкур шароити заруриро дар бахши тақмилдиҳии раванди рақамигардии фаъолияти ТМХ фароҳам меоварад ва ТМХ, бо истифода аз имконияти молиявӣ ва ҷалби бештари сармоя метавонанд чараёни фаъолияти молиявии худро рақамӣ гардонида, дар бозор мавқеи рақобатии худро устувор нигоҳ доранд.

Ҷиҳати тақмилдиҳии низомии рақамикунонии чараёни фаъолияти ТМХ зарур аст, ки роҳҳо ва усулҳои он коркард шавад. Дар заминаи адабиёти соҳавии илмӣ, мо механизми мукамалгардонии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ-ро коркард намуда, онро дар расми 3.4. инъикос намудем.

Расми 3.4.—Механизми мукамалгардонии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Мувофиқи расми 3.4 механизми такмилдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ, ба 2 қисми асосӣ чудо гардидааст, ки дар қисми аввали он ҳадафи такмилдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ ва вазифаҳои асосӣ дар самти расидан ба ҳадафи мазкур оварда шудааст.

Вобаста ба он ки дар самти расидан ба вазифаҳои гузашташуда зарурати коркарди роҳҳои ташаккулдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ ба миён меояд, пас он дар қисмати дуюми механизми таҳиягардида бо 3 бахши асосӣ, ба мисли: бахшҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ, такмилдиҳии инфрасохтори рақамӣ ва такмилдиҳии заминаҳои қонунгузорӣ ҷойгир шудааст. Ҳар яке аз бахшҳои мазкур бояд дуруст амалӣ гарданд, зеро танҳо бо амалигардии дурусти онҳо самаранокии механизми такмилдиҳии чараёни рақамикунонӣ дар фаъолияти ТМХ таъмин мегардад.

Бояд қайд намуд, ки ҳоло дар қаламрави кишвар дар бобати мусоидат ба раванди мукамалгардии ҳолати рақамикунонии фаъолияти ТМХ, чораҳои зиёде амалӣ гардида истодааст. Дар мисоли яке аз чунин чораҳо метавон ташкили инфрасохтори муосири рақамиро дар қаламрави кишвар дохил намуд, ки мукамалгардии фаъолияти унсурҳои таркибии он (фаъолияти бозорчойҳо, Шурои зехни сунъӣ, низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо) ба фароҳамовариҳои муҳити мусоид дар самти такмилёбии хизматрасониҳои бонкии ТМХ замина мегузорад.

3.2. Муаммоҳои рушди хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд ва роҳҳои ҳалли он

Аз таҳлилу баррасии вазъи муосири бозори маблағгузории хурд маълум гардид, ки имрӯзҳо ТМХ бо роҳи гузариш ба технологияҳои рақамӣ имкониятҳои худро вобаста ба васеъ намудани доираи фаъолият афзоиш дода, ниҳоятан онҳо ба рақибони афзалиятноки бонкҳо табдил ёфтаанд. Аммо новобаста аз ҷой доштани тамоюли афзоишбӣ ҳоло дар фаъолияти ТМХ баъзе аз муаммоҳое ҷой доранд, ки танҳо ҳалли онҳо ба

рушди фаъолияти ТМХ ва дар умум ба ташаккулёбии низоми маблағгузории хурди кишвар мусоидат менамояд.

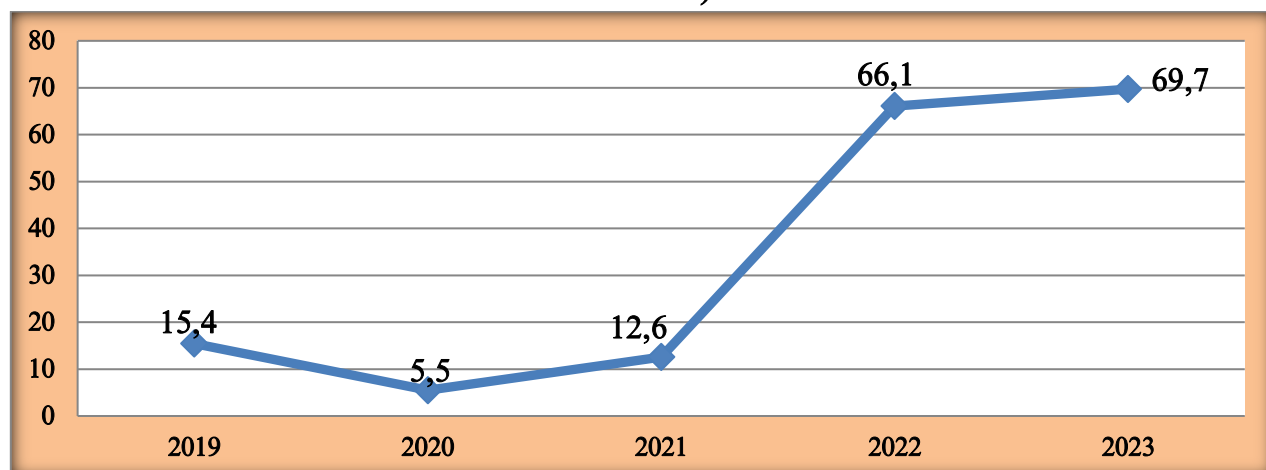
Яке аз масъалаҳои муҳими ин самтро **норасоии захираҳои молиявии ТМХ дар самти васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ** ташкил медиҳад.

Ҳалли муаммои мазкурро метавон ба воситаи афзоиши ҳаҷми маблағгузории ТМХ бартараф намуд. Маблағгузории мусоид ба ТМХ имкон медиҳад, то устувории молиявии худро нигоҳ дошта, ҳукуку манфиатҳои муштариёро ҳифз намоянд. Вале дар солҳои охир мушкилиҳои сатҳи пасти маблағгузорӣ на танҳо дар бозори маблағгузории хурд, балки дар бозори бонкӣ низ мушоҳида мешавад, ки ҳолати мазкур таъсири манфии худро ба низоми маблағгузории хурд (риоя нагардидани талаботҳои БМТ, сари вақт қонеъ нагардидани талаботи муштариён, кошиш ёфтани эътимодият ба низоми бонкӣ ва ғайраҳо) ва вазъи иқтисодияти кишвар (коҳишёбии суръати рушди иқтисодӣ, сар задани бухронҳои қарзӣ ғайриқарзӣ ва ғайраҳо) мерасонад.

Аз ин ҷост, ки нисбат ба нишондиҳандаи меёри кифоятии маблағгузорӣ БМТ ба ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ: ТМХ) ҳудуди махсус муайян намудааст, ки риояи он ба ТМХ имкон медиҳад, ки новобаста аз ҳама гуна таъсирот фаъолияти худро идома дода, хавфу хатарҳое, ки дар рафти он ба миён меоянд, сари вақт бартараф намоянд.

Қобили зикр аст, ки маблағгузории фаъолияти ТМХ метавонад аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун амалӣ гардад. Масалан, ТМХ метавонанд аз ҳисоби фоидаи соф фаъолияти худро маблағгузорӣ намоянд. Дар робита ба ин, тағйирёбии ҳаҷми фоидаи софи яке аз субъектҳои фаъоли низоми маблағгузории хурди кишвар ҚСП ТАҚХ «Хумо» таҳлил гардидааст (нигаред ба диаграммаи 3.3).

Диаграммаи 3.3.–Тағйирёбии фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Ҳумо» (бо млн. сомонӣ)

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [62].

Маълумотҳои диаграммаи 3.3. нишон медиҳад, ки ҳаҷми фоидаи софи ҶСП ТАҚХ «Ҳумо» дар давоми 5 соли охир 4,53 маротиба афзоиш ёфта, он дар соли 2023 ба 69,7 млн. сомонӣ баробар шудааст. «Яке аз сабабҳои ба чунин нишондиҳанда расидани ҶСП ТАҚХ «Ҳумо» ин ҷорисозии технологияҳои муосири рақамӣ баҳри осон гардидани дастрасии муштарӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад» [39]. Ба ин, пеш аз ҳама, дар солҳои охир таҳия ва мукаммалгардии барномаи мобилии Ҳумо Online, пайдоиши терминалҳои худхизматрасон, дар ҳамкорӣ бо ширкати «Мегафон Тоҷикистон» коркард ва пешниҳоди маҳсулоти «Қарзи осон» (ба муштарӣ имкон медиҳад, то бо рӯзаи 24/7 қарзи онлайниро аз барномаи мобилии «Мегафон Лайф» дастрас намуда, онро ба суратҳисоби худ, ҷойгир намоянд) ва ғайраҳо шаҳодат медиҳанд [39].

Барои ТМХ истифодаи танҳо як сарчашмаи маблағгузорӣ (ба мисли: фоидаи соф) басанда нест. Аз ин рӯ, шароити муосир талаб менамояд, то дар чунин ҳолат стратегияҳои гуногун истифода гарданд. Ба мисоли онҳо метавон ҷалби сармоягузорӣ аз сармоягузори манфиатдор, фаъолият дар биржаҳои фондӣ бо роҳи барориши вомбаргҳои худ, мурӯҷиат ба бонкҳо баҳри гирифтани қарзҳо барои тиҷорат ва ғайраҳо дохил намуд.

Ба ҳайси сарчашмаҳои маблағгузори ҷалби сармоягузори аз сармоягузори манфиатдор баромад намуда, онро метавонем, ки ба ду гурӯҳ: ҷалби пасандозҳои шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ҷудо намоем.

Ҷалби пасандоз ҳамчун заминаи зарурии ташаккули захираҳои ТМХ метавонад пешрафти фаъолияти онро таъвият бахшад (нигаред ба ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 3.2.–Сохтори бақияи пасандоз (амонат)-ҳо дар ташкилотҳои маблағгузори хурд (млрд. сомонӣ, дар интиҳои давра)

Номгӯй	Солҳо					2023/2019 (бо фоиз)
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми пасандоз (амонат)-ҳо дар ТМХ	0,77	0,91	1,18	1,17	1,45	188,3
Ҳаҷми пасандоз (амонат)-ҳои низомии бонкӣ	9,74	11,41	10,16	15,51	19,46	199,8
Таносуб (бо фоиз)	7,91	7,98	11,61	7,54	7,45	0,46 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф бо истифода аз маълумоти зерин: [27].

Мувофиқи ҷадвали 3.2. ҳаҷми умумии пасандозҳо аз соли 2019 то соли 2023 то ҳудуди 199,8% афзоиш ёфта, ба 19,46 млрд. сомонӣ баробар шудааст. Вале дар баробари ин, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2021 майл ба камшавӣ намудааст. Сабабҳои коҳишёбии ҳаҷми умумии пасандозҳо дар идораи нодурусти захираҳои ҷалбгардида аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва паст шудани сатҳи боварии мардум ба маҳсулоти пасандозии онҳо зоҳир мегардид. Дар чунин ҳолат, ТМХ тавонистанд, ки диққати муштариёро ба маҳсулоти пасандозии худ ҷалб намоянд ва ниҳоятан ҳаҷми сандуқи пасандозии худро дар давоми солҳои 2019-2023 ба андозаи 188,3% таъвият диҳанд.

Илова ба ин, ҳоло як қатор ТМХ ҳамасола аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ сармоягузори мешаванд, ки ҷалби сармояи мазкур ҳамчун яке аз сарчашмаҳои муҳим дар бобати маблағгузори ТМХ баромад менамояд. Масалан, моҳи сентябри соли 2021 ширкати ҷопонии GOJO & Company, Inc. 76,48%-и саҳмияҳои ҚСП ТАҚХ «Хумо»-ро харидорӣ намуд ва дар моҳи феввали соли 2022 боз дар ҳаҷми 3 млн. доллари ИМА ба сармояи

ҚСП ТАҚХ «Хумо» маблағгузорӣ кард. Ҳолати мазкур ҳиссаи GOJO & Company, Inc.-ро то 83% дар сармояи ҚСП ТАҚХ «Хумо» афзоиш дод [26]. Чунин ҳолат аз зиёд шудани ҳиссаи сармояи хориҷӣ ба фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Хумо» нишон медиҳад.

Қобили қайд аст, ки на ҳамаи ТМХ имконияти ҷалби сармояи хориҷиро доранд. Аз ин хотир, он ТМХ-е, ки ба сарчашмаҳои номбурда дар самти афзоиши маблағгузорӣ дастрасӣ надоранд, пас онҳо метавонанд ба сарчашмаҳои дигари маблағгузорӣ, аз ҷумла: мурочиат ба бонкҳо баҳри ғирфтани қарз рӯй оваранд. Таҳлили сохтори уҳдадориҳои ТМХ-и ватанӣ нишон дод, ки ҳиссаи мушаххаси он ба қарзҳои байнибонкӣ рост меояд (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3.–Тамоюли тағйирёбии ҳиссаи қарзҳои байнибонкӣ дар сохтори уҳдадориҳои ТМХ (млрд. сомонӣ, дар интиҳои давра)

Номгӯй	Солҳо					2023/2019 (бо маротиб)
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми қарзҳои байнибонкии ТМХ	0,09	0,88	1,01	1,13	1,69	18,78
Ҳаҷми уҳдадориҳои ТМХ	2,21	2,45	2,98	3,08	4,05	1,83
Таносуб (бо фоиз)	4,07	35,92	33,89	36,69	41,73	37,66 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф бо истифода аз маълумотҳои зерин: [27].

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.3. нишон дод, ки дар соли 2019 ҳаҷми қарзҳои байнибонкӣ дар сохтори уҳдадориҳои ТМХ-и ватанӣ 88 млн. сомони ро ташкил дода, он дар солҳои наватӣ майл ба афзоиш ниҳодааст. Ҳолати мазкур дар соли 2023 то ба андозаи 1,69 млрд. сомонӣ (ё 18,78 маротиб) афзун гардидани нишондиҳандаи мазкур замина гузоштааст. Омӯзиш ва баррасии маълумотҳои соҳавӣ имкон дод, то сабаби асосии чунин тамоюл, ки ба сар задани пандемияи Covid-19 вобастагӣ дошт, мушаххас карда шавад. Дар чунин ҳолат талаботи ТМХ ба захираҳои иловагӣ зиёд гардида, дар натиҷа дар баробари пасандоз зарурати аз тарафи ТМХ дархости қарзи байнибонкӣ ба вуҷуд омад. Маҳз мутобиқи чунин вазъ, ҳиссаи қарзҳои байнибонкӣ дар сохтори уҳдадориҳои ТМХ аз

4,07% дар соли 2019 то ба андозаи 41,73% дар соли 2023 баробар гардидааст, ки он 37,66 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Аз таҳлили сарчашмаҳои маблағгузорӣ муайян гардид, ки ҳангоми афзун нагардидани ҳаҷми маблағгузориҳо бо истифода аз роҳҳои болозир, фаъолияти ТМХ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳдуд мегардад. Чунин ҳолат ба зиёдшавии арзиши маҳсулотҳои қарзии ТМХ мусоидат менамояд ва он муаммои дигаре мебошад.

Дар ҳолати баланд гардидани меъёрҳои фоизи қарзӣ талаботи муштариён дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба маҳсулоти ТМХ кам шуда, садди роҳи ташаккули фаъолияти минбаъдаи онҳо мегардад.

Таҳлили бозори қарзҳои хурд нишон дод, ки ҳоло меъёри фоизи қарзҳои ТМХ нисбат ба бонкҳо баланд мебошад. Дар мисоли ин, метавон ба бозори қарзҳои истеъмоли назар кард (нигаред ба ҷадвали 3.4).

Ҷадвали 3.4.–Арзиши солонаи қарзи истеъмоли дар бонкҳо ва ТМХ-и ватанӣ (дар ибтидои соли 2024)

Бонкҳо	Арзиши қарз	ТМХ	Арзиши қарз
КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк»	24%	ҚСП ТАҚХ «Ҳумо»	31%-36%
ҚСК «Бонки Эсхата»	29%	ҚСП ТАҚХ «Сандук»	30%
ҚСП «Спитамен Бонк»	24%	ҚДММ ТАҚХ «Фуруз»	40,8%
ҚСК «Ориёнбонк»	27%	ҚДММ ТАҚХ «Шукр Молия»	30%
ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон»	26%	ҚДММ ТҚХ «Рушди Кӯҳистон»	36%
ҚСП «Душанбе Сити Бонк»	26%	ҚДММ ТАҚХ «Эмин Сармоя»	33%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [20; 21; 45; 47; 67; 68; 76; 77; 82; 91; 93].

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.4. метавон қайд кард, ки меъёрҳои фоизи қарзи истеъмоли дар бонкҳои таҳлилгардида аз 24% то 29%-и солонро ташкил дода, меъёрҳои нисбатан пасти фоизӣ (яъне 24%-и солон) ба КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» ва ҚСП «Спитамен Бонк» рост меояд. Дар баробари ин, дар ТМХ-и ватанӣ меъёрҳои фоизи қарзи истеъмоли нисбатан баланд буда, он дар ҳудуди

30%-40,8% қарор гирифтааст. Меъёри нисбатан баланди фоизи қарзӣ дар ЧДММ ТАҚХ «Фурӯз» дида шуда, ниҳоятан он ба 40,8%-и солоне баробар шудааст.

Гузашта аз ин, барои зиёд намудани пойгоҳи муштариёни худ, ҳатто як қатор ТМХ (аз қабилӣ: ЧСП ТАҚХ «Сандук», ЧДММ ТАҚХ «Азизӣ-Молия» ва ғайраҳо) он имтиёзҳо (зиёд намудани ҳиссаи қарзҳои ғайритаъминнок)-еро муайян сохтаанд, ки дар натиҷа, чунин ҳолат на танҳо ба ҷалби шумораи зиёди муштариён, балки ба афзоишёбии ҳаҷми қарзҳои батаъхирарфтаи онҳо сабаб мегардад.

Дар самти мубориза бо қарзҳои батаъхирарфта ТМХ метавонанд аз маҳсулоти ташкилотҳои суғуртавӣ (аз ҷумла: маҳсулоти суғуртаи қарзӣ) истифода намоянд. Таҳқиқот нишон дод, ки ҳоло дар низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулоти ташкилотҳои суғуртавӣ суст истифода гардида, ба сифати сабабҳои асосии он баромад менамоянд:

- кам будани ширкатҳои суғуртавӣ, ки омодаанд бо ТМХ дар самти суғуртаи қарзӣ ҳамкорӣ намоянд. Дар охири соли 2023 аз 16 ширкати суғуртавии дар ҳудуди кишвар амалкунанда, танҳо 3-тои он (ба мисли: ЧДММ «ТС Бима», ЧДММ «ТС Меҳнат», ЧДММ «ТС Эсхата Суғурта») бо ТМХ ҳамкорӣ доранд;

- кам будани шумораи ТМХ-е, ки ҳоло аз маҳсулоти суғуртаи қарзӣ истифода мебаранд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳоло дар низоми маблағгузории хурди ватанӣ танҳо 2 ТМХ (аз қабилӣ: ЧСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ва ЧСП ТАҚХ «Ҳумо») аз маҳсулоти суғуртаи қарзии ташкилотҳои суғуртавӣ истифода намуда истодаанд.

Ба назари мо, муаммои дигаре, ки садди роҳи ташаккулёбии фаъолияти ТМХ мегардад, **норасоии кадрҳои баландихтисос дар самти кор бо хизматрасониҳои маблағгузории хурд ба ҳисоб меравад.**

Баҳри бартарафнамоии норасоии мазкур аз чониби ТМХ дар ҳамкорӣ бо АТМХТ ва БМТ зарурати васеъ намудани роҳу усулҳои зерини роӣгон ба вуҷуд меояд (нигаред ба ҷадвали 3.5).

Ҷадвали 3.5.–Роҳу усулҳои баландбардории сатҳи тахассуснокии кормандони ТМХ

Номгӯи чораҳо	Шаклҳо	Татбиқнамоӣ
Семинарҳо	Доҳиливу берунӣ	иттилоотию машваратӣ
		амалӣ
		проблемавӣ-лоиҳавӣ
Тренингҳо	Мустақим ва ғайри-мустақим (онлайнӣ)	ба кормандони роҳбарикунандаи ТМХ
		ба кормандони шӯъбаҳои алоҳидаи ТМХ
Курсҳои омӯзишӣ	Онлайнӣ ва офлайнӣ	лексия
		электронӣ
		видео-семинарҳо
Барномаҳои махсус	Баҳри мутахассисон ва муштариён	тақмили ихтиссос бо ёрии таҷрибаи ватанию хориҷӣ
		лоиҳаҳои бозомӯзии муштариён

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.5. нишон медиҳад, ки андешидани чораҳои мазкур ба ҳалли муаммои норасоии кадрҳои баландихтиссос мусоидат менамояд. Агар усулҳои мазкур ба аҳоли пешниҳод карда шаванд, самарани он дучанд гардида, илова ба норасоии кадрҳои тахассуснок, инчунин сатҳи пасти маърифати молиявии аҳолиро коҳиш хоҳад дод. Ҳоло яке аз муаммоҳои асосие, ки дар бозори молияи кишвар ба назар мерасад, ин **паст будани сатҳи маърифати молиявии аҳоли** мебошад.

Таҳлил ва омӯзиши адабиёти соҳавии ватанию хориҷӣ нишон дод, ки яке аз омилҳои таъсиррасон ба раванди тақвияти низоми маблағгузори хурди кишвар маърифати молиявӣ маҳсуб гардида, аз рушду инкишофи он мукамалгардии фаъолияти ТМХ вобастагии калон дорад.

Бояд зикр намуд, ки ҳанӯз аз ибтидои солҳои 2000 ташкилотҳои қарзӣ ба коркарди барномаҳои мушаххас ҷиҳати афзудани маърифати молиявии муштариён оғоз намуда буданд. Бо мақсади дастгирии ташкилотҳои қарзӣ дар самти баландбардории маърифати молиявии аҳоли дар соли 2014 бо ташаббуси Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ «Барномаи саводнокии

молиявӣ» қабул гардид, ки он дар давоми солҳои 2014-2019 бо дастгирии БМТ ва як қатор ташкилотҳои қарзии кишвар дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли курсҳои таълимию семинарҳои бозомӯзӣ гузаронида шуда, ба он 470 000 нафар аҳоли ҷалб гардид. «Ҳамчунин, дар доираи Барномаи мазкур, курсҳои таълимӣ барои кормандони шуъбаи амалиётии ташкилотҳои хизматрасони молиявӣ ташкил гардид, ки дар курсҳои мазкур, маҷмуан 2500 нафар корманд ширкат варзида, ба онҳо усулҳои муосири машваратдиҳии молиявӣ омӯхта шуд» [15, с.34-35].

Аз соли 2019 инҷониб, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои махсус дар самти баландбардории маърифати молиявии аҳоли қабул нагардидааст. «Новобаста аз ин, таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки имрӯзҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе лоиҳаҳои санҷишии молиявӣ аз ҷониби БМТ ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Фонди ҳазинаи амонатӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Олмон татбиқ гардида истодааст, ки чунин ҳолат дар ояндаи наздик ба коҳишёбии сатҳи пасти маърифати молиявии аҳоли мусоидат менамояд» [15, с.35].

Таҳлилҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки нақши ТМХ дар самти баландбардории маърифати молиявии аҳоли хеле баланд мебошад. Зеро онҳо метавонанд баҳри муштариён барномаҳои махсуси омӯзиширо таҳия ва татбиқ намоянд. Ё ин ки дар бораи хизматрасониҳои алоҳидаи худ бо роҳи мустақим ва ғайримустақим, маълумот диҳанд.

Дар ҷодаи ҳалли ин муаммо дар сатҳи давлат як қатор чораҳо андешида шудааст, ба мисоли яке аз онҳо, ин дар санаи 1-уми июли соли 2022 қабул гардидани СМФМ ба шумор меравад, ки мақсади асосии онро – беҳтар кардани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ ва дар асоси он баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии аҳоли ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар СМФМ оид ба беҳтар гардидани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ чунин пешгӯӣ шудааст (ҷадвали 3.6).

**Чадвали 3.6.–Дастрасии муштариён ба хизматрасониҳои бонкии
ташкилотҳои қарзӣ дар мувофиқат бо СМФМ**

Нишондиҳандаҳо	Мувофиқи СМФМ дар соли 2023	Ба ҳолати 31.12.2023	Ҳадаф барои соли 2026
Филиалҳои бонк барои 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол	6,54	5,1	+13%
Филиалҳои бонк ба 1000 км ²	2,18	2,3	+13%
Банкоматҳо барои 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол	24,57	35	+27%
Банкоматҳо ба 1000 км ²	11,38	15,4	+42%
Терминалҳои электронӣ дар НСХ барои 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол	76,86	108	+42%
НСХ ба 1000 км ²	36,45	73,8	+58%
Терминалҳои худкори худхизматрасон барои 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол	104,22	161,3	+17%
Терминалҳои худкори худхизматрасон ба 1000 км ²	48,99	73,3	+1%
Агентҳои бонкии пардохтӣ, ки хизматра- сониҳои молиявӣ пешниҳод мекунанд	19,55	596	+30%
Шумораи ҳамёнҳои электронӣ (млн. адад)	4,69	8,7	+293%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [15, с.56-63].

Аз таҳқиқи чадвали 3.6. муайян гардид, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои таҳқиқшуда мутобиқ бо СМФМ ба зиёдшавӣ майл намуда, танҳо дар нишондиҳандаи «филиалҳои бонк барои 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол» тамоюли коҳишбӣ дида мешавад. Ба сифати яке аз сабабҳои коҳишбӣ ин нишондиҳанда метавон муфлисшавии 4 бонки ватанӣ, аз қабили: ҚСК «Агроинвестбонк», ҚСК «Точиксодиротбонк», ҚСК «Фононбонк», ҚСП «БСТ ТИСТ Точпромбонк»-ро шомил намуд [152, с.26]. Вале бо идома ёфтани чунин раванд нишондиҳандаҳои мазкур дар соли 2026 метавонанд нисбат ба ҳадафҳои дар СМФМ муайянгардида афзоиш ёбанд.

Бояд қайд кард, ки дар самти баландбардории дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ на танҳо бонкҳо, балки ТМХ низ нақши муҳим доранд. Зеро ТМХ дар баробари бонкҳо бозори хизматрасониҳои бонкиро бо инфрасохтори муосир (барномаҳои мобилии бонкӣ, терминалҳои пардохтӣ ва ғайраҳо) таъмин менамоянд. Илова ба ин, таҳқиқот мушаххас намуд, ки ҳоло саҳми хизматрасониҳои

фосилавии бонкӣ дар самти бехтарсозии дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ бараъло ба чашм мерасад (нигаред ба ҷадвали 3.7).

Ҷадвали 3.7.–Бартариҳо ва норасоии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ

Бартариҳо	Норасоӣҳо
Хизматрасониҳои бонкии ТМХ бо речаи 24/7 дастрас мегарданд	Имконияти сар задани хатоҳои техникӣ ва хатоҳои пайваستшавӣ ба Интернет ба миён меоянд
Муштарӣён имконият пайдо менамоянд, то воқитаҳои худро бо речаи 24/7 назорат ва идора намоянд	Мавҷуд набудани муоширати шахсӣ бо кормандони бонк
Сарфаи вақт ва хароҷоти пулии муштарӣ	Бавучудоии маҳдудиятҳо дар самти дастрасӣ ба доираи мушаххаси амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ
Интиҳоби онлайнӣ амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ васеъ мегардад	Сатҳи машваратҳои касбӣ дар самти интиҳоб ва истифодаи амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ коҳиш меёбанд
Пардохтҳо ва интиқолҳо бо суръати баланд амалӣ мегарданд	Эҳтимоли сар задани кибер-ҳамлаҳо ва ҳолатҳои қаллобӣ меафзояд
Сифати хизматрасониҳои бонкии ТМХ бехтар мегардад	Сатҳи пасти рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар ТМХ
Суръати иҷрои хизматрасониҳо баланд мегардад	Нуксонҳои алоқа

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар баробари бартариҳо ва норасоии зикргардида айни ҳол яке аз муаммоҳое, ки дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дида мешавад, ин дастрас набудани Интернет дар минтақаҳои кишвар мебошад.

Бо мақсади бартараф намудани чунин норасоӣ зарурати барқарорсозии стансияҳои қаблӣ ва насби стансияҳои нави алоқаи мобилӣ ба миён меояд. Барқарорсозии стансияҳои қаблӣ бо роҳи аз речаи 2G ба речаи 3G ва 4G гузаронидани стансияҳои мазкур сурат мегирад. Вале барои насби стансияҳои нав зарурати аз ҷониби ширкатҳои алоқаи мобилӣ андешидани чораҳои мушаххас ба миён меояд. «Масалан, дар давоми соли 2023 аз ҷониби ширкати алоқаи мобилии «Мегафон Тоҷикистон» дар минтақаҳои кишвар, аз ҷумла: дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (150 адад стансияҳои базавӣ), дар вилояти Хатлон (25 адад стансияҳои базавӣ), дар вилояти Суғд (40 адад стансияҳои базавӣ) ва дар

ВМКБ (шумораи стансияҳои базавии мавҷуда то 15% зиёд карда шуд) стансияҳои нави базавӣ бо речаи 4G насб гардид» [87].

Давомнокии чунин тамоюл мушкилии дастрасии муштариёро бо Интернети пастсифат бартараф менамояд.

Гузашта аз ин, ҳоло қисми зиёди ТМХ дорои сомонаи расмӣ нестанд (нигаред ба ҷадвали 3.8), ки ҳолати мазкур ба раванди ташаккулёбии низоми хизматрасониҳои фосилавии банкӣ ва риояи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат менамояд.

Ҷадвали 3.8.–Ҳиссаи ТМХ-е, ки дорои сомонаи расмӣ нестанд (дар интиҳои соли 2023)

Номгӯй	Шумораи умумӣ	Дорои сомонаи расмӣ мебошанд	Сомонаи расмӣ надоранд	Ҳиссаи ТМХ-е, ки дорои сомонаи расмӣ нестанд, бо %
ТМХ, ҳамагӣ	47	22	25	53,2
ТАҚХ	19	14	5	26,3
ТҚХ	3	2	1	33,3
ФҚХ	25	6	19	76

Сарчашма: муаллиф бо ёрии маълумотҳои зерин тартиб додааст: [81].

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.8. нишон дод, ки дар соли 2023 аз 47 ТМХ-и амалкунанда, 53,2%-и он дорои сомонаи расмӣ нестанд ва ҳиссаи зиёди он ба фондҳои қарзии хурд рост меояд. Дар давраи таҳқиқотӣ маълум гардид, ки аз 25 адад ФҚХ, 19 адади он сомонаи расмӣ надоранд.

Гузариш ба иқтисоди рақамӣ аз тамоми субъектҳои иқтисодӣ талаб менамояд, то дар баробари ҷорӣ сохтани технологияҳои рақамӣ, ҳамчунин сомонаҳои расмии ҳудро ғайрарасмӣ созанд [125, с.34]. Зеро доштани сомонаи расмӣ ба ТМХ чунин имкониятҳоро фароҳам меоварад:

- дастрасии маълумотҳои зарурӣ ба муштариён бо речаи 24/7;
- сода ва қулай гардидани муносибати ТМХ бо муштариён;
- паст гардидани ҳаҷми хароҷоти ТМХ, вобаста ба ҳудуд гардидани баъзе самтҳои фаъолияти онҳо;
- интернет-банкӣ ташаккул ёфта, заминаи мусоид баҳри пайдоиши банкҳои виртуалӣ фароҳам меояд.

Аз сабаби он ки ТМХ бо ҳаҷми зиёди маълумотҳо сару кор доранд, пас бо рақамигардони иқтисодиёт дар назди онҳо муаммои **дарачаи осебпазирии амнияти маълумотҳои шахсии муштариён** ба вуҷуд меояд. Барои пешгирӣ аз ҳолати мазкур ТМХ-ро зарур аст, то низомҳои дохилаи худро мукамал гардонида, маълумотҳои шахсии муштариёро хифз намоянд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳоло таҷрибаи ташкилотҳои қарзии кишварҳои хориҷа дар баҳши таъмини амнияти маълумотҳои шахсӣ зиёдтар мебошад. Аз ин рӯ, дар самти мазкур ТМХ-и ватанӣ метавонанд бо истифода аз таҷрибаи онҳо низомҳои дохилаи иттилоотии худро такмил диҳанд. Ба сифати яке аз чунин ташкилотҳо, ҚСО «Сбербанки Русия» баромад менамояд. ҚСО «Сбербанки Русия» яке аз ташкилотҳои қарзие мебошад, ки дар солҳои охир дар низоми бонкии Федератсияи Русия бештар ба масоили таъмини амнияти маълумотҳои шахсии муштариён диққати ҷиддӣ дода, тадбирҳои зарурӣ андешида истодааст [84]. Яке аз чунин тадбирҳо ташкили Маркази идораи амнияти иттилоотӣ (Security Operation Center) дар ҚСО «Сбербанки Русия» мебошад. «Ҳоло дар ҷодаи таъмини амнияти маълумотҳои муштариён Маркази идораи амнияти иттилоотӣ аз воситаҳо ва технологияҳои зерин истифода мебарад:

➤ **Таъминотҳои барномавӣ (файрволҳо)-е**, ки трафики шабакавиро назорат ва таҳлил (филтр) намуда, ба воситаи онҳо амнияти маълумотҳои муштариён аз ҳамлаҳои беруна таъмин ва дастрасии беиҷозат ба низомҳои дохилаи бонк пешгирӣ мегардад.

➤ **Барномаҳои антивирусӣ**, ки дар низомҳои дохилии ҚСО «Сбербанки Русия» насб гардида, онҳо низомҳои марбутаро аз ҳамлаҳои шубҳанок ва ихроҷи маълумот пешгирӣ менамоянд.

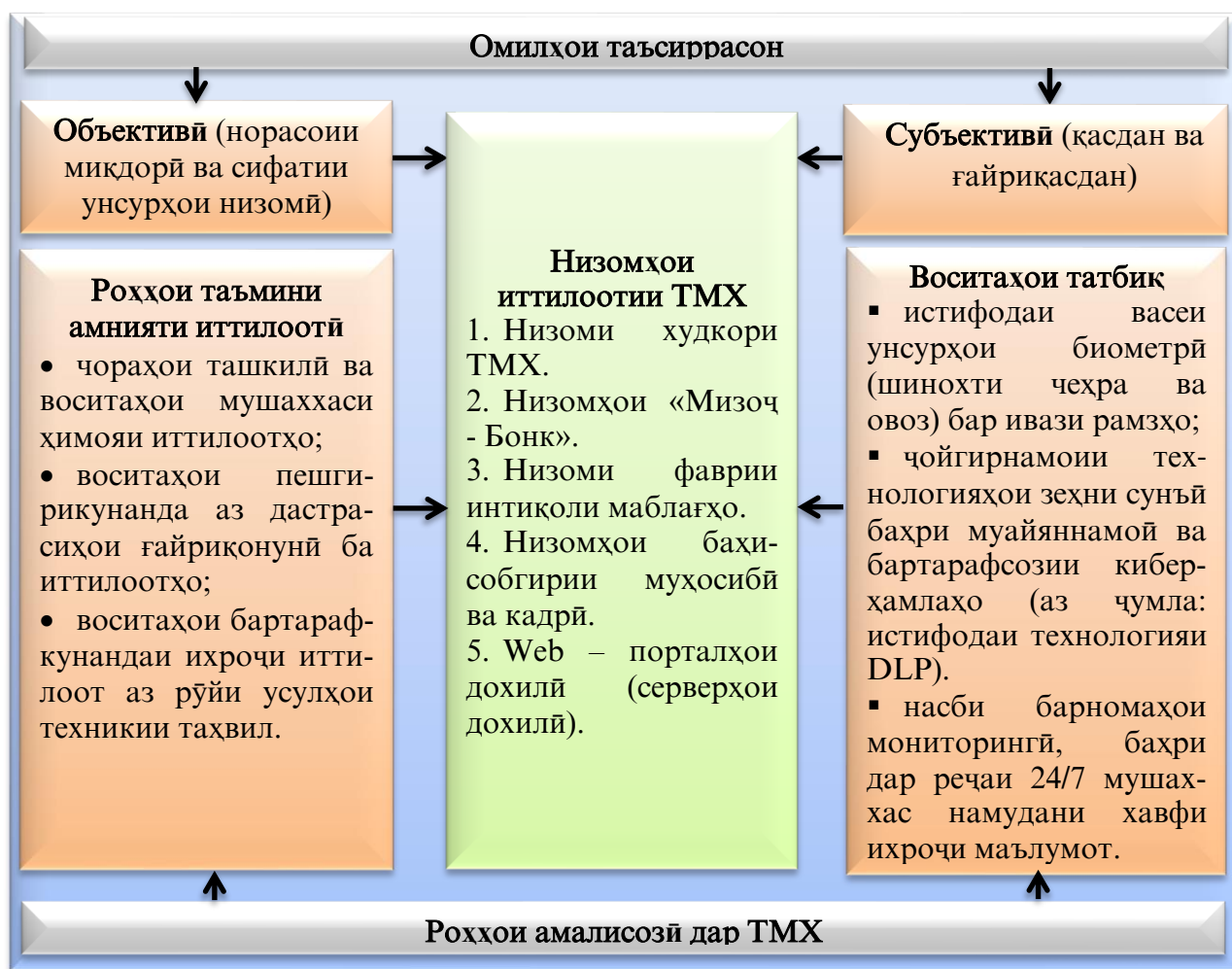
➤ **Низомҳо баҳри ошкорнамоии ҳамлаҳои шубҳанок**, ки дар ҚСО «Сбербанки Русия» бо мақсади ошкор сохтани фаъолияти шубҳанок бо роҳи гузаронидани мониторинги трафики шабакавӣ истифода мешаванд.

➤ **Рамзгузории маълумот**, ки бо ёрии он бонк маълумотхоро ба шакли дигар бо мақсади нофаҳмо гардидани он ба шахсони беруна табдил медиҳад.

➤ **Аутентификацияи бисёромила** ба истифодабарандагон имкон медиҳад, то бо роҳи чорисозии рамзҳо ва ё унсурҳои биометрии дараҷаи бехатарии маълумотхоро аз шахсони беруна васеъ намоянд» [40].

Маҳз бо истифода аз чунин воситаҳо, Маркази идораи амнияти иттилоотии ҚСО «Сбербанки Русия» тавонист, то дар 97%-и ҳолатҳо муштариёни худро аз ҳамлаҳои қаллобӣ муҳофизат намояд [84].

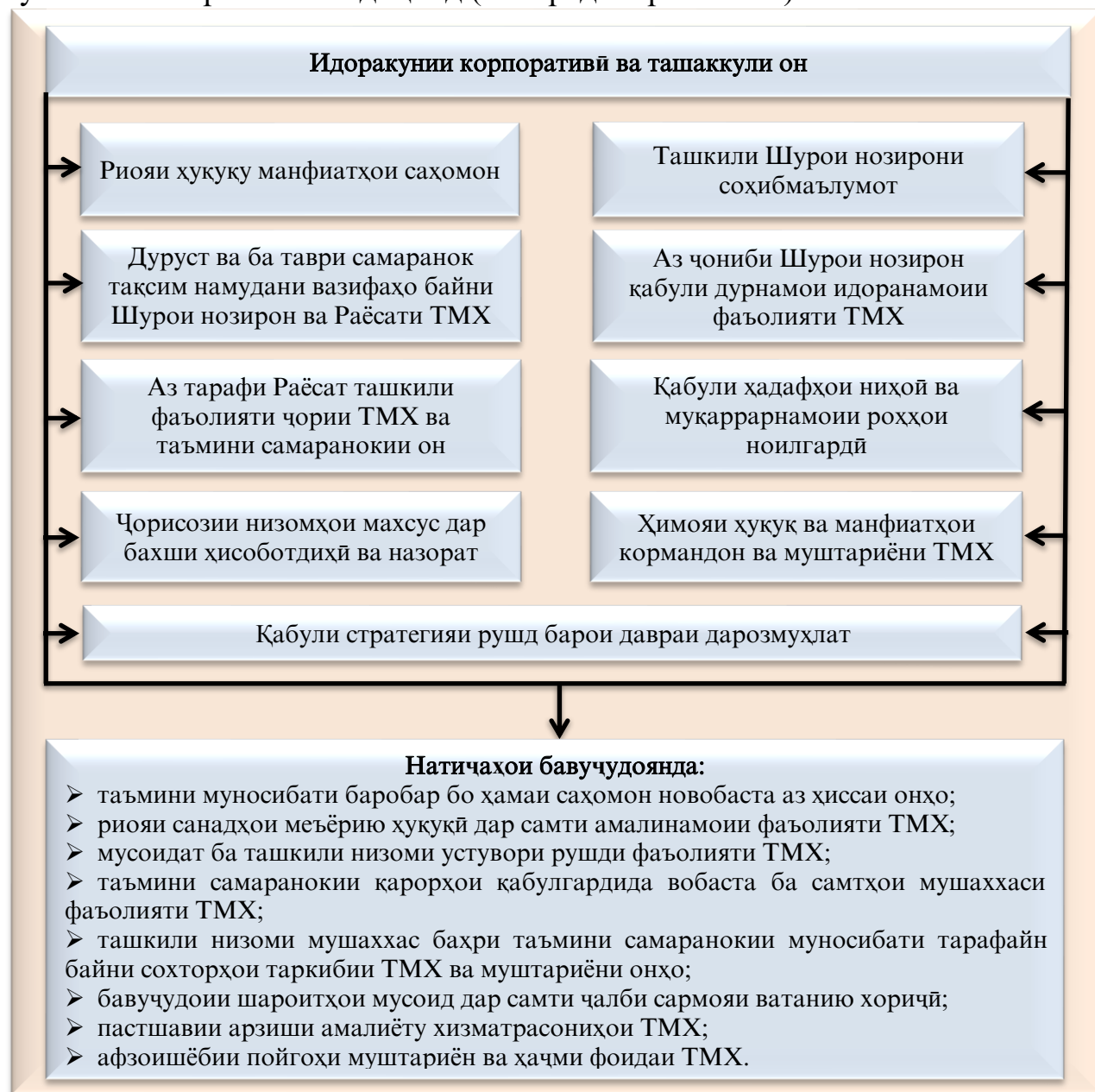
Аз ин хотир, бо ёрии таҷрибаи ҚСО «Сбербанки Русия» метавонем маҷмуи омилҳоеро тавсия намоем, ки амнияти низомҳои иттилоотии дохилаи ТМХ бо ин восита таъмин карда шаванд (нигаред ба расми 3.5.).

Расми 3.5.–Роҳҳои таъмини амнияти иттилоотӣ дар ТМХ

Сарчашма: муаллиф вобаста ба таҷрибаи ҚСО «Сбербанки Русия» тавсия додааст: [157].

Муаммои дигаре, ки айнаи ҳол дар фаъолияти ТМХ-и ватанӣ ҷой дорад, **риоя нагардидани принципҳои идоракунии корпоративӣ** мебошад. Баҳри таъмини самаранокии фаъолият ТМХ-ро зарур меояд, то ба масъалаи идоракунии корпоративӣ диққати ҷиддӣ дода, самтҳои мушаххаси онро такмил диҳанд (нигаред ба расми 3.6).

Расми 3.6.–Самтҳои асосии такмилдиҳии идоракунии корпоративӣ дар ТМХ

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Идоракунии корпоративӣ барои ТМХ аҳамияти калон дошта, метавонад самаранокии фаъолияти онҳоро тақвият бахшад. Аз ҷумла дар ТМХ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи идоракунии корпоративӣ муҳим

арзёбӣ гардида, мавриди истифода қарор мегирад. Масалан, идоракунии корпоративӣ дар фаъолияти ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба хайси омили асосие мебошад, ки метавонад ба рушди фаъолияти минбаъдаи он мусоидат намояд. Дар баробари ин, ба ақидаи мо, чиҳати таъмини рушди устувори ТМХ, такмилдиҳии самтҳои зерини фаъолияти он зарур арзёбӣ мегардад:

1. Хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ самти муҳимми фаъолияти ТМХ ҳисоб шуда, дар ин ҳода, онҳо ба муштариён як қатор хизматрасониҳо (интернет-бонкинг, мобайл бонкинг ва ғайраҳо)-ро пешниҳод месозанд. Дар самти мазкур, имконияти ба вуҷуд омадани баъзе муаммоҳо қой доранд, пас барои тақмили хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ТМХ метавонанд аз таҷрибаи ташкилотҳои қарзии Федератсияи Русия истифода намоянд (нигаред ба ҷадвали 3.9.).

Ҷадвали 3.9.–Роҳҳои мукамалгардонии хизматрасониҳои фосилавии бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд

Муаммоҳои бавучудоянда	Роҳҳои ҳал	Натиҷаҳои бадастоянда
1	2	3
Рақобат аз ҷониби бонкҳо ва ширкатҳои алоқаи мобилӣ	Зиёд намудани ҳиссаи маблағгузорӣ ба самти ташаққули хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ	Мақоми худро дар бозори хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ тақвият дода, имконияти ҷалби доираи васеи муштариёро ба даст меорад
Норасоии кадрҳои тахассуснок чиҳати рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ	Таҳия ва татбиқи барномаҳои омодаанамоию бозомӯзии кадрҳо ва барномаҳои махсус баҳри таҷрибаомӯзон	Хавфи хатоҳои бо ташаббуси қорманд бавучудоянда кам ва сифати хизматрасониҳои бонкӣ беҳтар мегардад
Сатҳи пасти маърифати молиявии муштариён	Бо роҳи маркетинги мустақим ва ғайримустақим ба аҳоли расонидани бартариятҳои истифодаи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва роҳҳои содаи дастрасӣ ба онҳо	Имконияти ҷалби он қишр-и аҳолие, ки то ҳол вобаста ба сатҳи пасти маърифати молиявӣ аз хизматрасониҳои мазкур истифода намебаранд
Баландбардории самаранокии фаъолияти барномаи мобилӣ ва интернет-бонкинг дар ТМХ	Фаъолгардонии тамоми функцияҳои дохилаи барномаи мобилии ТМХ ва таъмини суръати баланди иҷрои хизматрасониҳо	Қасби мавқеи устувор дар бозор ва тақвияти рақамикунонии хизматрасониҳо

1	2	3
Роҳҳои таъмини амнияти маълумотҳои муштариён тавассути хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ	Ҷорисозии унсурҳои био-метрӣ (изи ангушт ё шинохти чеҳра) дар бахши воридшавӣ ба барномаҳои мобилӣ ва утоқи шахсӣ дар интернет-бонкинг ва такмилдиҳии даврагии онҳо бо мақсади бартарафсозии хавфҳои бавучудоянда	Мукамалгардии сатҳи бе-хатарии маълумотҳои шахсии муштариён ва дар ин асос, ташаккул ёфтани эътимоди онҳо ба хизматрасониҳои фосилавии бонкии ТМХ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин: [133, с.589].

2. Самти навбатӣ аз **ҷорисозии технологияҳои муосир ба бахши идоракунии ТМХ** иборат аст. Ба ақидаи мо, дар ин самт барои ТМХ истифодаи технологияҳои Регтех мувофиқ мебошад, зеро истифодаи он имкониятҳои зеринро таъмин менамояд:

- а) муаммоҳои ҷойдошта дар низоми меъёрию ҳукукии ташкилот ҳалли худро меёбанд;
- б) вазъи назорати комплаенс дар ташкилот беҳтар мегардад;
- в) имконияти коҳишёбии таъсири хавфҳо бо роҳи тақвияти низоми идоракунии онҳо меафзояд;
- г) тартиби ҳисоботдиҳӣ дар ташкилот боз ҳам мусоид мегардад ва ғайраҳо.

Таҷрибаи хориҷӣ гувоҳи он мебошад, ки яке аз роҳҳои афзалиятноки ҷорисозии Регтех дар фаъолияти ТМХ дар ташкили ҳамгироии имкониятҳои «Дата-марказҳо (Big Data)» ва воситаҳои зеҳни сунъӣ (ба мисли: таъминоти барномавии «AML» барои мубориза бар зидди ҳолатҳои шустушӯи пул, таъминоти барномавии Kubernetes, аз ҷумла платформаи Spark дар Kubernetes барои коркарди маълумотҳои калонҳаҷм ва ғайраҳо) зоҳир мегардад.

3. Самти дигар ба **ташаққули шумораи инфрасохтори хизматрасон** (аз ҷумла: инфрасохтори пардохтӣ, филиалҳо ва МХМХ) асос меёбад. Қобили қайд аст, ки инфрасохтори хизматрасон таъминкунандаи имконияти дастрасии аҳоли ба амалиёту хизматрасониҳои бонкии ТМХ буда,

ниҳоятан талаботи онҳоро дар ин ҷода қонеъ ва эътимоди онҳоро ба ташкилотҳои мазкур зиёд мегардонад. Барои мисол, нишондиҳандаҳои омории ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» таҳлил шуд. Мушаххас гардид, ки ташкилоти мазкур дар муқоиса бо ТМХ-и дигар дорои хатти васеи инфрасохтори хизматрасон буда, дар интиҳои соли 2023 шумораи он то андозаи 59 банкомат ва 247 Pos-терминал қарор гирифта буд [61]. Вале барои мусоидат ба рушди инфрасохтори хизматрасон дар солҳои минбаъда, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» метавонад нишондиҳандаҳои мазкурро боз ҳам зиёд намояд.

Ҳамчунин, вобаста ба он ки дар рушди инфрасохтори хизматрасон нақши филиалҳо ва МХМХ бараъло ба назар мерасад, пас дар ин самт ба сифати объекти таҳқиқот вазъи ҷойгиршавии филиалу МХМХ-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аз рӯйи минтақаҳои кишвар қабул гардид (ҷадвали 3.10.).

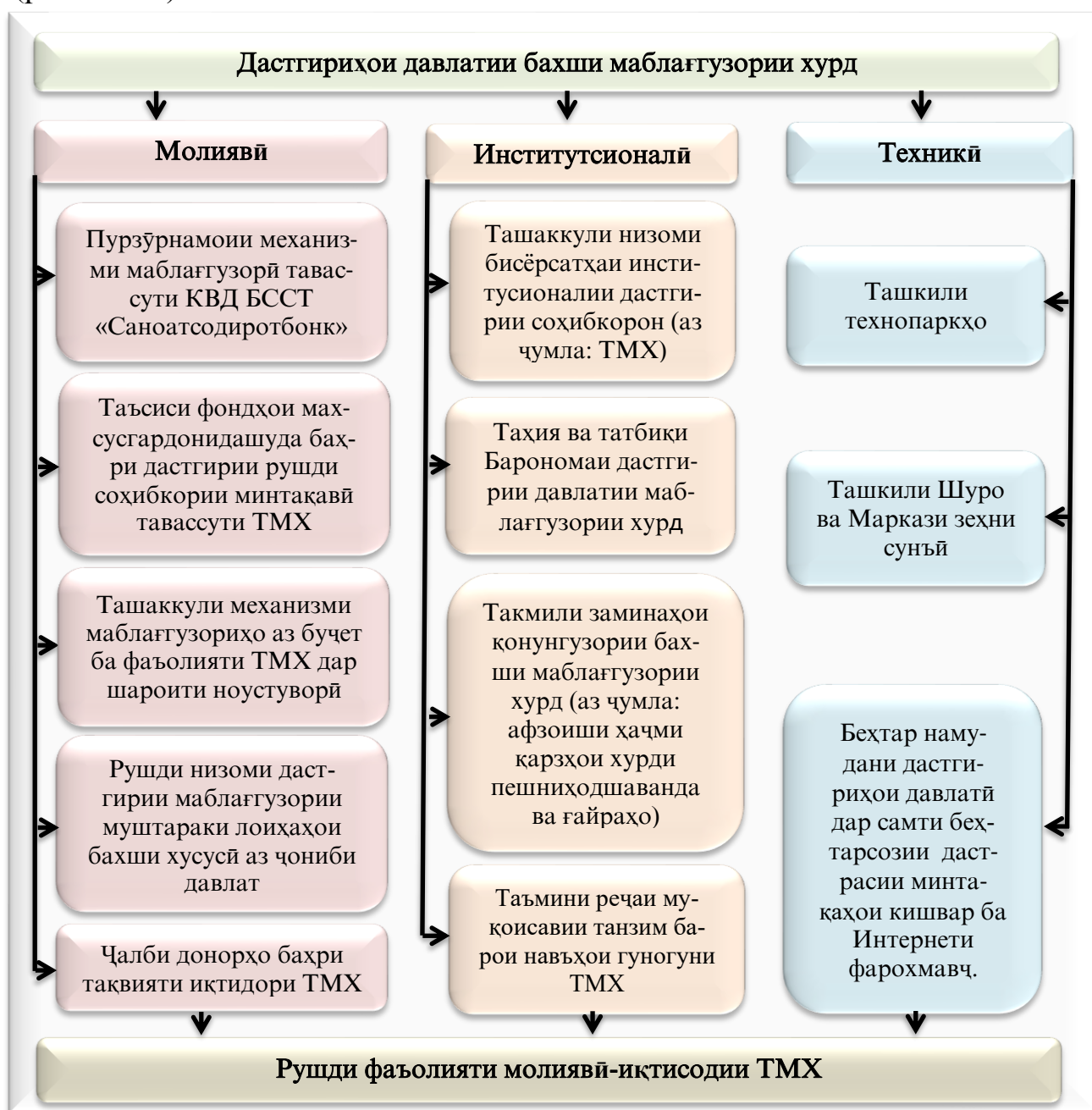
Ҷадвали 3.10.–Ҷойгиршавии филиалу МХМХ-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» аз рӯйи минтақаҳои кишвар (дар интиҳои соли 2023)

Номгӯи минтақа	Филиалҳо	МХМХ
Вилояти Суғд	13	44
Вилояти Хатлон	7	28
ВМКБ		
Ш. Душанбе	3	12
НТМ	4	16
Ҳамагӣ	27	100

Сарчашма: муаллиф бо ёрии маълумотҳои зерин таҳия намудааст: [86].

Аз ҷадвали 3.10. дида мешавад, ки қисми зиёди филиалҳо ва МХМХ-и ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар вилояти Суғд (13-то филиал ва 44-то МХМХ) ва вилояти Хатлон (7 адад филиал ва 28 МХМХ) рост омада, дар минтақаҳои дигар, аз қабилӣ: шаҳри Душанбе (3-то филиал ва 12-то МХМХ) ва ноҳияҳои тобеи марказ (4 филиал ва 16 МХМХ) ҳиссаи онҳо камтар ва ҳатто дар ВМКБ умуман вучуд надорад. Бо мақсади ҳалли муаммои мазкур, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» метавонад ба ташкили филиалу МХМХ-и худ дар ВМКБ ва афзоиши шумораи онҳо дар ш. Душанбе ва НТМ машғул шавад.

Дар мувофиқат бо ин, таҳлили вазъи муосири низоми маблағгузори хурди ватанӣ нишон дод, ки ҳоло давлат дар рушди хизматрасониҳои бонкии ТМХ ба таври назаррас нақши худро гузошта истодааст. Дар ин асос, ба сифати яке аз саҳмҳои давлат метавон ташаббусҳои мушаххаси дастгирикунондаи давлатиро шомил намуд, ки ҳиссаи муайяни он дар стратегияву барномаҳои давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҷой дошта, бо татбиқи онҳо фаъолияти ТМХ метавонанд боз ҳам тақвият ёбанд (расми 3.7.).

Расми 3.7.–Дастгириҳои давлатӣ дар ҷодаи рушди хизматрасониҳои бонкии ТМХ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва сарчашмаҳои дигар.

Аз маълумотҳои расми 3.7. хулоса намудан мумкин аст, ки давлат бо роҳҳои гуногун ба фаъолияти ТМХ (аз ҷумла: хизматрасониҳои бонкии ТМХ) таъсир мерасонад, ки ниҳоятан андешидани чораҳои мазкур имконияти расидан ба натиҷаҳои эҳтимолии зеринро таъмин менамоянд:

- афзунгардии имкониятҳои маблағгузори ТМХ ба аҳоли ва соҳибкорони хурду миёна;
- васеъгардии доираи хизматрасониҳои сифатноки бонкии ТМХ;
- афзоиши лоиҳаҳои муштаракӣ ТМХ-и ватанӣ ва сармоягузори хориҷӣ;
- коҳишёбии монеаҳои қонунгузорӣ ва пойдор гардидани муҳити муносиби танзими фаъолияти ТМХ;
- ташкили инфрасохтори мувофиқи рақамӣ ва ғайраҳо.

3.3. Беҳдошти сифати хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои мблағгузори хурд

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки барои нигоҳдорӣ ва тавсеаи мавқеи худ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ТМХ-ро зарур аст, то ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкии худ диққати махсус диҳанд.

«Вобаста ба ин, ҳатто як қатор олимону муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки: **«сифати хизматрасониҳои бонкӣ – дар худ дараҷаи қонсгардии талаботҳои муштарӣро бо амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ инъикос менамояд»** [117, с.61]. Ин аст, ки дараҷаи қонсгардии талаботҳои муштарӣ ҳам барои ТМХ ва ҳам барои муштарӣ масъалаи муҳим мебошад. Зеро агар мақсади асосии ТМХ дар баробари расонидани кумак ба аҳоли (бо роҳи пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ), инчунин зиёд кардани ҳаҷми фоида ва кам кардани ҳаҷми хароҷот бошад, пас барои расидан ба ҳадафи мазкур ТМХ-ро мебояд, то муштарӣро худро дуруст омӯхта, талаботҳои онҳоро муайян ва қонс гардонанд.

Баҳогузори сифати хизматрасониҳои бонкӣ масъалаи хеле муҳим буда, ба тақвияти фаъолияти ТМХ мусоидат менамояд.

Дар шароити муосир дар самти баҳогузории сифати хизматрасониҳои бонкӣ усулҳои зиёд вучуд дорад, ки ҳар кадоми онҳо дар навбати худ тартиби мушаххаси иҷрои худро дорад. Аммо таҷрибаи истифодаи усулҳои баҳогузории сифати хизматрасониҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки ҳоло ҳам аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва ҳам аз ҷониби ташкилотҳои ғайримолиявӣ бештар усулҳои истифода мегарданд, ки онҳо бо роҳи назарсанҷии муштарӣ ташкилотҳои мазкур муайян карда мешаванд. «Ба чунин усулҳо шомил мешаванд:

- усули CSI;
- усули NPS;
- усули SERVQUAL ва ғайраҳо» [126, с.419].

CSI – шакли кӯтоҳи калимаи «Customer Satisfaction Index» буда, маънои «индекси қонеъгардии муштарӣ»-ро дорад» [88]. «Усули CSI-ро ТМХ метавонанд барои муайян намудани дараҷаи қонеъгардии талаботи муштарӣ бо маҳсулоту хизматрасониҳои бонкӣ истифода бурда, тавассути он самтҳои фаъолияте, ки дар он норасоӣҳо дида мешаванд, муайян намоянд» [134, с.47-49].

Вобаста ба ин, мо марҳилаҳои ҳисоб кардани усули CSI-ро дида мебароем (нигаред ба расми 3.8):

Расми 3.8.–Марҳилаҳои ҳисобкунии усули CSI

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маълумотҳои зерин таҳия гардидааст: [99].

Ҳар яке аз ин марҳилаҳоро дида мебароем:

Марҳилаи якум, «тартиб додани пурсишнома» ном дошта, дар доираи он ТМХ нишондиҳандаҳои барои худ лозимро интихоб намуда, дар асоси он пурсишномаро тартиб медиҳанд (Замимаи №2).

Дар **марҳилаи дуюм**, ТМХ бо истифода аз пурсишномаи таҳиягардида (Замимаи №2) пурсиш мегузаронанд. Барои пурсиш муштариёни феълии ТМХ интихоб карда мешаванд. Зеро онҳо то ҳол аз хизматрасониҳои бонкии ТМХ истифода бурда, медонанд, ки чараёни хизматрасониҳои бонкӣ чӣ гуна сурат мегирад. Пурсиш дар шакли мустақим ва ғайримустақим амалӣ карда мешавад. Дар рафти пурсиш, муштариён ба саволҳои пурсишнома бо истифода аз шкалаи 10 бала ҷавоб медиҳанд.

Марҳилаи сеюм, муайян кардани индекси қонеъгардии муштариён номгузорӣ шуда, дар он ТМХ натиҷаи пурсишномаҳои аз ҷониби муштариён баҳогузоришударо таҳлил карда, вобаста ба натиҷаи таҳлил индекси қонеъгардии муштариёнро муайян менамоянд.

Барои муайян намудани тартиби истифодаи амалии усули CSI, мо усули мазкурро дар мисоли ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» мавриди истифода қарор додем. Яъне дар ин самт мо пурсишномаро бо 3 нишондиҳандаи асосӣ (ба мисли: сифати хизматрасониҳои пешниҳодгардидаи бонкӣ, қулай будани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ барои муштариён ва осон будани дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ барои муштариён) омода намуда, тавассути он пурсишро бо 20 нафар муштарии феълии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» гузаронидем, ки натиҷаи он чунин мебошад:

Нишондиҳандаи 1 (сифати хизматрасониҳои пешниҳодгардидаи бонкӣ) = (баҳои муштариён ба нишондиҳанда*зарурати нишондиҳанда ба муштариён)/100 = $(8*10)/100 = 0,8$;

Нишондиҳандаи 2 (қулай будани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ барои муштариён) = (баҳои муштариён ба нишондиҳанда *зарурати нишондиҳанда ба муштариён)/100 = $(7*8)/100 = 0,56$;

Нишондиҳандаи 3 (осон будани дастрасии хизматрасониҳои бонкӣ барои муштарӣён) = (баҳои муштарӣён ба нишондиҳанда * зарурати нишондиҳанда ба муштарӣён)/100 = (5*10)/100 = 0,5.

Баъдан, бо истифода аз натиҷаи нишондиҳандаҳои мазкур (нишондиҳандаҳои 1,2 ва 3), индекси қонеъгардии муштарӣён (CSI)–ро муайян намудем:

$$CSI = \frac{(\text{Нишондиҳандаи 1} + \text{Нишондиҳандаи 2} + \text{Нишондиҳандаи 3})}{3} \times 100\% \\ = \frac{(0,8 + 0,56 + 0,5)}{3} \times 100\% = 0,62 \times 100\% = 62\% \quad (3.1)$$

Натиҷаи мазкур ифодагари он аст, ки муштарӣён аз амалиёту хизматрасониҳои бонкии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» қонеъ мебошанд. Аммо дар байни нишондиҳандаҳои таҳқиқшуда баҳои нишондиҳандаи 3-юм паст буда, он ташкилоти мазкурро водор месозад, то дар ин самт нақшаи амалҳо ва ё тағйироти воридкунандаро муайян карда, сипас, онҳоро дар вақтҳои дар нақша муқарраргардида ҷорӣ намоянд.

Дар **марҳилаи чорум**, аз ҷониби ТМХ натиҷаҳои нисбатан пастии нишондиҳандаҳои таҳқиқшуда муайян гардида, ҷиҳати бартарафсозии муаммоҳои ба нишондиҳандаҳои мазкур таъсиррасон нақшаи чорабиниҳои зарурӣ таҳия мегардад.

Баъдан, **марҳилаи панҷум** шуруъ мегардад. Дар ин марҳила, ТМХ вобаста ба нақшаҳои қабулгардида ба ҷорӣ намудани тағйирот шуруъ менамоянд.

Таҳқиқи усули CSI нишон дод, ки ҳоло усули мазкур яке аз усулҳои мебошад, ки онро қисми зиёди ТМХ-и хориҷӣ дар самти баҳогузориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ истифода бурда, бо ёрии он, ТМХ на танҳо хизматрасониҳои алоҳидаи бонкӣ, балки доираи ғаъолияти умумии худро баҳогузорӣ менамоянд.

Усули дигарро, **NPS** (шакли кӯтоҳи истилоҳи «Net Promoter Score» буда, маънои «индекси садоқати муштарӣён»-ро дорад) ташкил дода, он

хамчун воситаи муҳим барои муайяннамоии муносибати байни ТМХ ва муштариёни он баромад менамояд [155].

Индекси мазкур нишон медиҳад, ки муштариёни ташкилот то кадом андоза омода ҳастанд, ки ба таври доимӣ аз хизматрасониҳои ТМХ истифода бурда, инчунин, хизматрасониҳои марбутаро ба аҳоли тавсия диҳанд. Истифодаи индекси мазкур барои ТМХ хеле муҳим мебошад, зеро хангоми истифода набурдани он тавсияҳо оид ба ТМХ кам гардида, ниҳоятан чунин ҳолат ба паст гардидани сатҳи фурӯши хизматрасониҳои бонкии ТМХ меоварад.

Усули NPS чунин муайян карда мешавад:

1. Тайёр намудани пурсишнома ва гузаронидани пурсиш.
2. Гурӯҳбандии муштариён.
3. Муайян намудани ҳиссаи ҳар як сегмент (гурӯҳи муштариён).
4. Ҳисобкунии индекси NPS.

Тайёр намудани пурсишнома ва гузаронидани пурсиш. ТМХ сараввал саволҳои махсусро барои гузаронидани пурсиш тайёр менамоянд, ки доираи онҳо бояд маҳдуд бошад, то ҷавобдиҳии онҳо муштариро хаста накунад. Барои ин, дар бисёр ҳолат ба сифати саволҳо барои пурсиш 2 савол интиҳоб мегардад (нигаред ба расми 3.9.).

<i>Ширкати мо хеле миннатдор хоҳад буд, агар Шумо чанд сонияи вақти худро ҷудо карда, кори моро баҳо диҳед</i> Саволи 1 То чӣ андоза эҳтимол аст, ки шумо ширкати моро ба дӯстон ва наздиконатон тавсия медихед? <table border="1"> <tr> <td></td> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> <td>6</td> <td>7</td> <td>8</td> <td>9</td> <td>10</td> </tr> </table> Саволи 2 Барои чӣ Шумо маҳз чунин баҳо гузоштед: (Пешниҳоди муштарӣ)												1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10											

Расми 3.9.–Шакли пурсишнома дар усули NPS

Сарчашма: таҳия муаллиф.

Сипас, пурсишномаҳо ба муштариён пешниҳод гардида, аз онҳо хоҳиш карда мешавад, то ба саволҳои мазкур, бо истифода аз шкалаи 10 бала, ҷавоби аниқ диҳанд.

Гурӯҳбандии муштариён. Вобаста ба ҷавоби муштариён ба саволҳои пурсишнома онҳоро ба 3 гурӯҳ чудо менамоянд [63]:

Гурӯҳи 1-ум муштариёнеро дар бар мегирад, ки онҳоро «тарғибгарон» ном мебаранд. Муштариёни мазкур аз хизматрасониҳои бонкии ТМХ пурра розӣ буда, вобаста ба ин, онҳо доимо танҳо аз хизматрасониҳои ташкилоти мазкур истифода мебаранд ва инчунин истифодаи хизматрасониҳои ташкилоти мазкурро ба дӯстону наздикони худ тавсия медиҳанд.

Гурӯҳи 2-юм муштариёнеро фаро мегирад, ки онҳо ба ТМХ ва ё маҳсулоту хизматрасониҳои бонкии онҳо баҳои 7-8 гузоштаанд. Ин муштариёро «нейтралҳо» ном мебаранд. Зеро чунин муштариён аз фаъолияти ТМХ розӣ буда, дар ҳолатҳои аз ҷониби ТМХ-и рақиб ба онҳо пешниҳод гардидани шароити беҳтарини хизматрасониҳои бонкӣ, онҳо метавонанд ба истифодаи хизматрасониҳои бонкии ТМХ-и рақиб гузаранд.

Гурӯҳи 3-юмро муштариёне ташкил медиҳанд, ки онҳо ба саволҳои пешниҳодгардида баҳои аз 1 то 6-ро гузоштаанд ва онҳоро «танқидгарон» ном мебаранд. Зеро чунин муштариён ба хизматрасониҳои бонкии ТМХ баҳои паст гузошта, аз онҳо истифода наменамоянд ва ҳамчунин, хизматрасониҳои мазкурро дар назди дӯстонашон танқид менамоянд, ки дар натиҷа, чунин ҳолат ба кам гардидани дараҷаи ҷалби муштариёни нав ба ТМХ меоварад.

Муайяннамоии ҳиссаи ҳар як сегмент (гурӯҳи муштариён) барои он лозим аст, ки тавассути он ТМХ муайян менамоянд, ки ҳоло пойгоҳи муштариёнаш дар кадом ҳолат қарор дорад. Яъне чӣ андоза муштариён «тарғибгарон», чӣ андоза «нейтралҳо» ва чӣ андоза «танқидгарон» мебошанд. Зеро дар баъзе ҳолатҳо ҳиссаи сегменти муштариёни «нейтрал» ва «танқидгар», нисбат ба муштариёни «тарғибгар» метавонад зиёд бошад.

Чунин ҳолат ба ТМХ нишон медиҳад, ки дар дурнамои фаъолияти онҳо норасоҳо ҷой доранд.

Ҳисобкунии индекси NPS. Натиҷаи ниҳоии индекси NPS-ро метавонем тавассути баробарии зерин муайян намоем:

$$NPS = \frac{\text{Тарғибгарон} - \text{Танқидгарон}}{\text{Шумораи умумии муштарӣни таҳқиқшуда}} \times 100\% \quad (3.2)$$

Вобаста ба натиҷаи баробарии индекси NPS метавон муайян кард, ки агар:

1. Индекси NPS аз 0-60%-ро ташкил диҳад, пас чунин ҳолат аз паст будани сатҳи боварии муштарӣён далолат дода, мувофиқи он ташкилот қариб, ки инкишоф намеёбад.

2. Индекси NPS дар доираи 60%-80% қарор гирад, пас он нишондиҳандаи хуб буда, мувофиқи он, тичорати ТМХ дар бозор бо дигар ташкилотҳои қарзӣ рақобатпазир буда, аммо онҳо пешбари ҳамон соҳа нестанд.

3. Индекси NPS ба 80%-100% баробар шавад, пас чунин ҳолат, ба пешбари ҳамон бахш наздик шудани ТМХ далолат дода, муштарӣёни онҳо тайёранд, ки танҳо аз хизматрасониҳои бонкии ҳамон ТМХ истифода намоянд.

Бо мақсади муайян намудани самаранокии индекси NPS, индекси мазкурро дар самти муайянсозии сифати хизматрасониҳои бонкии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» истифода менамоем. Барои ин, мо пурсишномаеро тартиб додем, ки он 2 саволи асосӣ (Оё Шумо ташкилоти моро ба дӯстону наздиконатон тавсия медиҳед ва сабаби аз ҷониби Шумо гузошта шудани чунин баҳо дар чист)-ро доро буд. Сипас, ин пурсишномаро мо ба 100 нафар муштарии феълии ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» пешниҳод намудем, ки дар натиҷа, 70 нафар муштарӣ баҳои «9-10» (яъне, тарғибгарон), 20 адад баҳои «7-8» (яъне, нейтралҳо) ва 10 адад баҳои «1-6» (яъне, танқидгарон) гузоштанд.

Баъдан, бо мақсади муайян намудани индекси NPS, мо аз баробарии он истифода бурдем, ки он чунин аст:

$$NPS = \frac{\text{Тарғибгарон} - \text{Танқидгарон}}{\text{Шумораи умумии муштарӣни таҳқиқшуда}} \times 100\%$$

$$= \frac{70 - 10}{100} \times 100\% = 60\% \quad (3.3)$$

Натиҷаи индекси NPS ба 60% баробар шуда, ниҳоятан чунин ҳолат аз паст будани сатҳи садоқати муштарӣён ба ҶСП ТАҶХ «Имон Интернешнл» ва хизматрасониҳои бонкии онҳо далолат дод.

Дар раванди таҳқиқи индекси NPS ба мо маълум гардид, ки индекси мазкур яке аз роҳҳои муҳим дар самти баҳогузориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ буда, истифодаи он барои ТМХ хеле қулай мебошад. Зеро барои муайян кардани индекси мазкур, ба ТМХ зарур нест, то бахши алоҳидае ташкил намоянд, балки индекси мазкурро метавонад, ҳатто як корманд бо роҳи гузаронидани пурсиши доираи мушаххаси муштарӣён муайян намояд.

Дар баробари усулҳои таҳқиқшуда (усули CSI ва усули NPS), яке аз усулҳои асосие, ки дар самти баҳогузориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ истифода бурда мешавад, **усули SERVQUAL** ба ҳисоб меравад. SERVQUAL шакли кӯтоҳгардидаи истилоҳи «service quality» буда, маънои «сифати хизматрасонӣ»-ро дорад. Ҳадафи асосии усули мазкурро муайяннамоии сифати хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳи муқаррар намудани фарқияти байни интизориҳои муштарӣён ва ҳолатҳои қабули хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби онҳо ташкил медиҳад.

Дар самти баҳогузориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба воситаи усули SERVQUAL яке аз нақшҳои муҳимро нишондиҳандаҳои махсуси он мебозанд. Таҳқиқоте, ки дар соли 1985 гузаронида шуда буд, нишон дод, ки муштарӣён дар рафти баҳогузориҳои сифати ҳама гуна хизматрасонӣ

метавонанд аз 10 нишондиҳанда истифода намојанд (нигаред ба ҷадвали 3.11):

Ҷадвали 3.11.–Баҳогузори сифати хизматрасониҳои бонкии ТМХ бо истифода аз нишондиҳандаҳои усули SERVQUAL

Нишондиҳандаҳо	Моҳияти нишондиҳанда
Дороиҳои моддӣ	намуди зоҳирии биноҳо, ҳайати кормандони ташкилотҳо, техникаю таҷҳизот ва ғайраҳо, ки дастрасии муштарӣро ба хизматрасониҳо осон менамоянд, мебошанд.
Эътимодноӣ	имконияти ба таври муқарраргардида (дар вақти муайян ва бе роҳ додан ба хатоҳо), ба муштарӣ пешниҳод намудани хизматрасониҳоро дар бар мегирад.
Фаъолноӣ	нишондиҳандаи мазкур ба ҳайати кормандони ташкилот алоқамандӣ дошта, он дар худ ҷараёни аз ҷониби ҳайати кормандон ба муштарӣ ба таври фаврӣ расонидани хизматрасониҳоро фаро мегирад.
Салоҳиятноӣ	нишондиҳандаест, ки бо доштани донишҳои зарурӣ дар ҷодаи расонидани хизматҳо алоқаманд аст.
Хушмуомилагӣ	хушмуомилагӣ, эҳтиром ва рафтори дустонаи ҳайати кормандони ташкилотро бо муштарӣ нишон медиҳад.
Боварӣ	яке аз нишондиҳандаҳои мебошад, ки он вобаста ба ростқавлии ташкилот ва обрӯю эътибори хуб доштани он ба вуҷуд меояд.
Бехатарӣ	ба муштарӣ имконият медиҳад, то ки аз хавфу хатарҳои дар рафти истифодаи хизматрасониҳои ташкилотҳо бавуҷудоянда раҳо бошанд.
Дастрасӣ	роҳҳои дастрасии осони муштарӣро ба хизматрасониҳои ташкилотҳо вобаста ба ҷойгиршавии биноҳо ва вақти қулайии кории онҳо дар бар мегирад.
Коммуникатсия	раванди муоширати инфиродии ташкилотҳоро бо ҳар як муштарӣ, вобаста ба забони ба ӯ мувофиқ, дар бар гирифта, ҳамчунин, ташкилотҳо дар вақтҳои ба муштарӣ мувофиқ мушкилиҳо ва арзу шикоятҳои онҳоро ғӯш менамоянд.
Дониш (шинохтан)-и муштарӣ	ташкилотҳо кӯшиш менамоянд, то дар рафти муносибати тарафайн бо муштарӣ, эҳтиётҳои инфиродии ҳар як муштариро омӯзанд.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо истифода аз маълумоти зерин пешниҳод гардидааст: [69].

Баъдан, таҳқиқоти як қатор олимони дигар (аз қабилӣ: Зейтмел, Парасураман ва Берри) нишон доданд, ки баъзе аз ин 10 нишондиҳандаи номбурда байни ҳам алоқаманданд. Вобаста ба ин, дар соли 1988 шумораи ин нишондиҳандаҳо то 5 адад кам гардида, онҳо номи «5 нишондиҳандаи сифати «Q»»-ро гирифтанд:

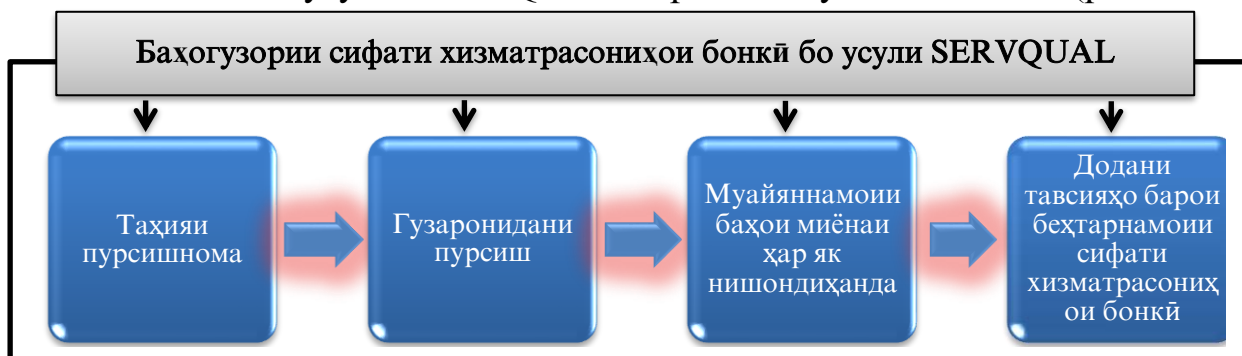
- 1) (Q) – дороиҳои моддӣ;
- 2) (Q) – эътимодноӣ;

- 3) (Q) – фаъолнокӣ;
- 4) (Q) – боварӣ;
- 5) (Q) – ҳамдилӣ [69].

Нишондиҳандаҳои мазкур бо ёрии зернишондиҳандаҳо муқаррар карда мешаванд. Таҷрибаи ташкилотҳои қарзии ватанию хориҷие, ки дар рафти баҳогузории сифати хизматрасониҳои бонкӣ аз усули SERVQUAL истифода мебаранд, нишон медиҳанд, ки 5 нишондиҳандаи сифати «Q» дар умум дорои 22 зернишондиҳанда мебошанд, ки онҳо асоси усули SERVQUAL-ро ташкил дода, барои ҳисоб кардани онҳо, дар назди ташкилотҳо (аз ҷумла, дар назди ТМХ), зарурати тартиб додани пурсишнома ба миён меояд. «Пурсишномае, ки тартиб дода мешавад, дорои 3 блок мебошад:

1. Блок – барои муайян намудани интизориҳои муштарӣ оид ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ.
2. Блок – барои муайян намудани сифати хизматрасониҳои бонки аз ҷониби муштарӣ қабулгардида;
3. Блок – барои муайян намудани аҳамияти нишондиҳандаҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ барои муштарӣ» [69].

Муайянсозии натиҷаи ҳар як блок, вобаста ба баҳогузории 5 нишондиҳандаи сифати «Q» бо истифода аз шкалаи 5 балаи Лайкерт амалӣ мегардад. Дар ин асос, тартиби баҳогузории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба воситаи усули SERVQUAL дар ТМХ чунин мебошад (расми 3.10).

Расми 3.10.–Марҳилаҳои баҳогузории сифтаи хизматрасониҳои бонкӣ бо ёрии усули SERVQUAL

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: [56].

Мувофиқи расми 3.9, раванди баҳогузори сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба воситаи усули SERVQUAL аз 4 марҳила иборат буда, дар **марҳилаи аввал**, дар ТМХ пурсишнома бо 3 блок, 5 нишондиҳандаи сифати «Q» ва 22 зернишондиҳанда таҳия мегардад (Замимаи №3).

Марҳилаи дуюм, ки «гузаронидани пурсиш» ном дорад, дар он ТМХ пурсишномаи таҳиягардидаро (Замимаи №3) ба муштариёни феълӣ ва пешинаи худ пешниҳод карда, аз онҳо хоҳиш менамоянд, то бо истифода аз шкалаи 5 балаи Лайкерт пурсишномаро пур намуда, бо ин роҳ интизориҳо ва дарки худро оид ба нишондиҳандаҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ баён намоянд.

Дар **марҳилаи сеюм**, ТМХ вобаста ба баҳогузори муштариён баҳои миёнаи ҳар яке аз ин 5 нишондиҳандаро муайян карда, вобаста ба натиҷаи онҳо, зариби сифатро ҳисоб менамоянд. Баробарии зариби сифат чунин шаклро дорост:

$$Q_i = P_i - E_i, \quad (3.4)$$

дар ин ҷо:

Q_i – зариби сифати хизматрасонӣ;

P_i – сатҳи қабули сифати хизматрасонӣ;

E_i – сатҳи интизориҳо аз сифати хизматрасонӣ.

Дар доираи **марҳилаи чорум**, ки «додани тавсияҳо барои беҳтарнамоии сифати хизматрасониҳои бонкӣ» ном дорад, чунин амалҳо иҷро мегарданд: агар натиҷаи баҳогузорӣ нишон диҳад, ки нишондиҳандаи қабули сифати хизматрасониҳо аз нишондиҳандаи интизориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ паст мебошад, пас мутахассисон ба роҳбарияти ТМХ тавсия медиҳанд, то дар ин самт мушкилиҳои ҷойдоштаро муайян карда, барои бартараф намудани онҳо чораҳои зарурӣ андешанд.

Дар ин бобат, мо тартиби ҳисоб намудани усули SERVQUAL-ро дар мисоли ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дида баромадем. Дар ин самт, мувофиқ бо талаботҳои усули SERVQUAL пурсишномаи махсусро таҳия намуда (дар замимаи №4 овардашуда), барои гузаронидани пурсиш 50

нафар муштариӣ феълӣ ва пешина (30 адад муштариӣ феълӣ ва 20 адад муштариӣ пешина)-и худро интихоб намудем. Баъдан, пурсишномаҳои таҳиягардида ба муштариён пешниҳод карда шуда, онҳо аз ҷониби муштариён баҳогузорӣ карда шуданд (Замимаи №4).

Натиҷаи пурсишномаи гузаронидашуда нишон дод (Замимаи №4), ки муштариён фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро муътадил баҳогузорӣ намудаанд, зеро фаъолияти ТМХ-и мазкур мутобиқ бо навовариҳои муосири техникию технологӣ роҳандозӣ гардидааст. Новобаста аз ин, баҳри ташаккули низоми хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» метавонад чараёни истифодаи навовариҳои муосири бонкӣ (аз ҷумла: унсурҳои низоми биометрӣ ва ғайраҳо)-ро афзун намуда, бо ин роҳ суръат ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкиро такмил ва дараҷаи кибер-ҳамлаҳоро ба ташкилот коҳиш диҳад.

Дар мувофиқат бо таҳқиқоти анҷомёфта муайян гардид, ки аз усулҳои баррасишуда (CSI, NPS ва SERVQUAL) эътимоднокии усули SERVQUAL баланд буда, он имкон медиҳад то сифати хизматрасониҳои бонкӣ дақиқтар муайян шавад. Вале дар баробари ин, ба ТМХ-и ватанӣ тавсия дода мешавад, то мувофиқи таҷрибаи кишварҳои рушдёфтаи ҷаҳон аз усулҳои дигар низ, аз қабилӣ: усулҳои SERVPERF, INDSERV ва «Mystery shopper» истифода намојанд.

Қобили зикр аст, ки баъд аз баҳогузориҳои сифати хизматрасониҳои бонкӣ (СХБ) дар назди ТМХ масъалаи идоранамоии он ба миён меояд. Дар ин асос, баҳри идораи дурусти сифати хизматрасониҳои бонкӣ зарурати дар ТМХ ташкил ва роҳандозии низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои бонкӣ (НИСХБ) ба вуҷуд меояд, ки архитектураи он чунин шаклро доро мебошад (нигаред ба расми 3.11.).

Расми 3.11.–Нақшаи архитектураи НИСХБ дар ТМХ

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин пешниҳод намудааст: [106].

Аз расми 3.11. дидан мумкин аст, ки архитектураи НИСХБ дар ТМХ аз 4 қисми асосӣ иборат мебошад. Қисми аввали онро он воҳидҳои сохтори ТМХ-е ташкил медиҳанд, ки онҳо чараёнҳои фаъолияти НИСХБ (таҳия, ҷорисозӣ, идора ва назорати НИСХБ)-ро дар ТМХ таъмин менамоянд. Дар қисми дуюми архитектураи мазкур «чараёнҳои НИСХБ» ҷойгир шудааст, ки он дар навбати худ фарогирандаи чараёнҳои асосӣ ва хатмии фаъолияти ТМХ дар доираи НИСХБ мебошад.

«Аз сабаби он ки дар самти дуруст ба роҳ мондани чараёнҳои НИСХБ дар ТМХ нақши калидиро «хуччатҳои НИСХБ» ва «технологияҳо, захираҳо ва инфрасохтори НИСХБ» мебозанд, пас онҳо ба сифати қисматҳои 3-юм ва 4-уми архитектураи мазкур интиҳоб гардидаанд» [106]. Агар бо ёрии хуччатҳои НИСХБ, сиёсати ТМХ дар самти сифати хизматрасониҳои бонкӣ муайян гардида, дар он дастурҳо, меъёрҳо ва қоидаҳо барои дуруст ташкил намудани НИСХБ дар ТМХ муайян карда шавад, пас бо истифода аз технологияҳо, захираҳо ва инфрасохтори НИСХБ чараёнҳои фаъолияти НИСХБ худкор гардонида шуда, самаранокии иҷрои онҳо таъмин мегарданд.

Маврид ба ёдоварист, ки ташкили НИСХБ яке аз равандҳои хеле мушкил мебошад. Аз ин лиҳоз, то ҳол қисми зиёди ташкилотҳои қарзии ватанӣ дар фаъолияти худ низоми мазкурро ҷорӣ насохтаанд. «Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки он ТМХ-е, ки дар фаъолияти худ НИСХБ-ро ҷорӣ месозанд, на танҳо имконияти тоб оварданро ба рақобатнокии дигар бонкҳо, балки имконияти роҳ ёфтани ба бозорҳои байналмилалиро соҳиб мешаванд» [75].

Вобаста ба ин, барои он ТМХ-е, ки ба ташкил намудани НИСХБ оғоз менамоянд, доштани маълумот оид ба тартиби дуруст ташкил намудани низоми мазкур (таҷрибаи дигар ТМХ дар самти ҷорисозии НИСХБ), масъалаи хеле муҳим мебошад. Зеро тавассути маълумотҳои мазкур ТМХ имконияти шиносоии пешакиро бо он мушкилиҳо ва норасоииҳо, ки метавонанд дар вақти ҷорисозии низоми мазкур ба вучуд оянд, пайдо

намуда, вобаста ба ин, ТМХ метавонанд низоми мазкурро дуруст ташкил намоянд.

Ғайр аз ин, ТМХ-ро зарур аст, ки дар самти ҷорисозии НИСХБ ба меъёрҳои байналмилалӣ (аз ҷумла: меъёрҳои стандарти ISO 9001) таъя намоянд.

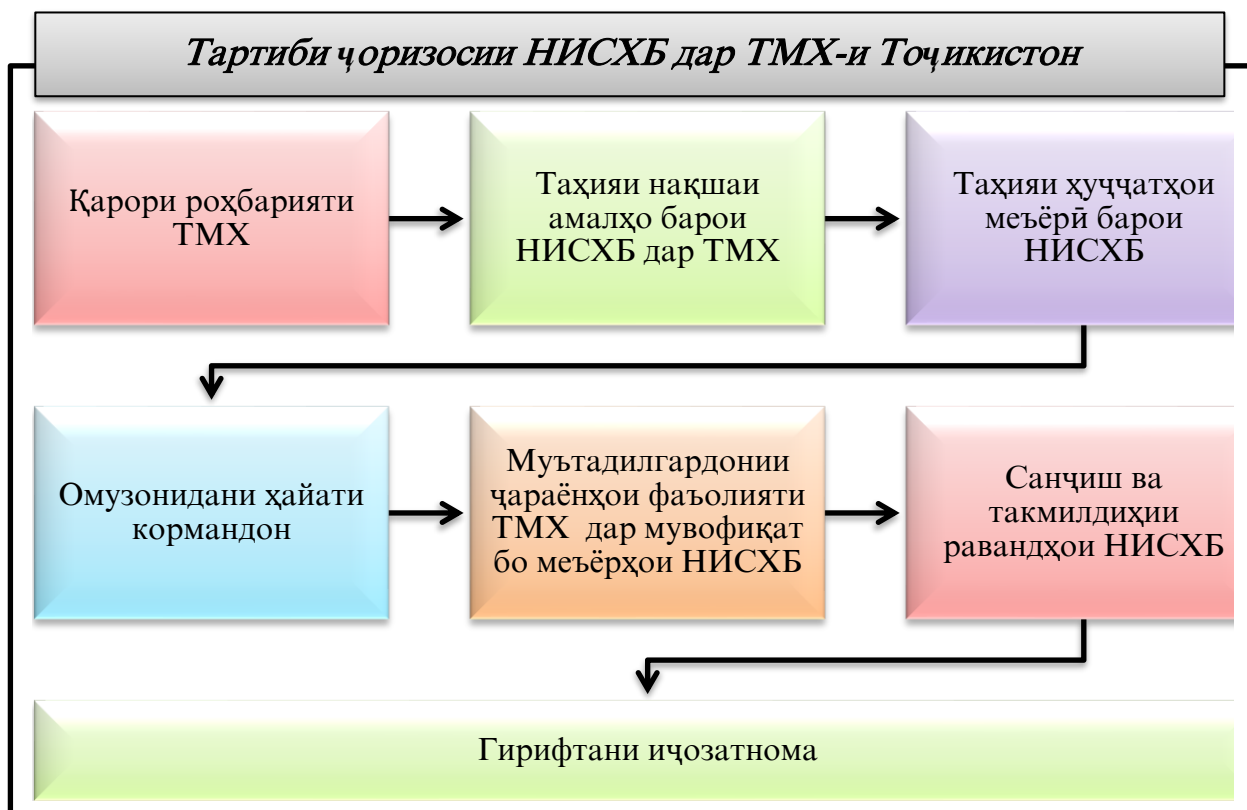
Ҳангоми бо ёрии стандарти ISO 9001 ҷорисозии НИСХБ, дар назди ТМХ чунин бартарихо ба миён меоянд (нигаред ба ҷадвали 3.12.):

Ҷадвали 3.12.–Бартарихи истифодаи НИСХБ дар асоси стандарти ISO 9001 дар ТМХ

Натиҷаи ҷорисозии НИСХБ дар асоси стандарти ISO 9001	Шарҳ:
Тақвияти сифат	Вобаста ба имконияти аз ҷониби ТМХ истифода гардидани воситаҳои назорат ва ё усулҳои идораи СХБ, сифати хизматрасониҳои бонкӣ тақмил меёбад.
Қонеъгардии талаботи муштарӣ	Беҳтаргардии сифати хизматрасониҳои бонкӣ заминаи муҳимро дар самти афзоиши ҳиссаи қонеъгардии талаботи муштарӣ мегузорад.
Афзоиши ҳаҷми фурӯш	Бо қонеъ гардидани талабот шумораи муштарӣ афзоиш ёфта, доираи фурӯши маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои ТМХ зиёд мешавад.
Таҳкими даромаднокии ТМХ	Даромаднокии ТМХ метавонад дар асоси тақвияти доираи маҳсулоти бонкӣ афзоиш ёбад.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Вобаста ба бартарихи мазкур, метавон ба хулосае омад, ки истифодаи стандарти ISO 9001 ба ҳайси яке аз роҳҳои баландбардории самаранокӣ ва шаффофии усулҳои баҳодихии сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва умуман, НИСХБ-и ТМХ баромад менамояд. Дар ин асос, марҳилаҳои ҷорисозии НИСХБ-ро дар ТМХ-и ватанӣ бо ҳисоби талаботҳои стандарти ISO 9001 метавон чунин муайян намуд (нигаред ба расми 3.12.).

Расми 3.12.–Марҳилаҳои ҷоризосии НИСХБ дар ТМХ-и Тоҷикистон
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо ёрии маълумотҳои зерин таҳия карда шудааст: [53].

Дар марҳилаи нахуст, роҳбарияти ТМХ муайян менамояд, ки оё ҳолати ҷорӣ онҳо имкон медиҳад, то дар фаъолияти худ НИСХБ-ро ҷорӣ созанд. Дар ҳолати омода будани ТМХ аз ҷониби роҳбарияти он қарор «Оид ба ҷоризосии НИСХБ» қабул мегардад.

Дар марҳилаи дигар, мувофиқи қарори роҳбарият, «нақшаи амалҳо барои ҷоризосии НИСХБ» муайян гардида, дар он марҳилаҳои иҷро, шахсони мутасаддӣ, хароҷоти бавучудоянда ва сарчашмаҳои рӯйпӯشناмоии онҳо муайян карда мешаванд.

Баъдан, дар марҳилаи 3-юм, аз ҷониби ТМХ ҳуҷҷатҳои меъёрӣ (низомномаю дастурҳо) таҳия гардида, ба сифати яке аз чунин ҳуҷҷатҳо «Дастурҳо оид ба сифат» дохил шуда, дар он тамоми муқаррароти асосӣ барои кор бо НИСХБ инъикос мегардад.

Дар марҳилаи 4-ум, ҳуҷҷатҳо ва дастурҳои муайянгардидаи НИСХБ ба ҳайати кормандони ТМХ дастрас гардида, ба онҳо тартиби кор бо НИСХБ омӯзонида мешавад.

Марҳилаи навбатӣ **марҳилаи 5-ум** ба шумор рафта, дар доираи он ТМХ тамоми равандҳои фаъолияти худро таҳлил намуда, кӯшиш менамоянд, то муътадили онҳоро бо ёрии талаботу меёрҳои НИСХБ таъмин созанд (яъне, тамоми номутобиқатиҳои самтҳои фаъолияти худро бо ёрии меёру талаботҳои НИСХБ аз байн баранд).

Марҳилаи 6-ум ба гузаронидани санҷиш ва тақмилдиҳии чараёнҳои фаъолияти ТМХ дар доираи НИСХБ алоқамандӣ дошта, он аз ҷониби Хадамоти сифати ТМХ бо роҳи гузаронидани аудити дохила сурат мегирад. Дар рафти санҷиш нишондиҳандаҳои миқдории сифат (нишондиҳандаҳои дараҷаи қонеъгардонии муштариён, миқдори арзу шикоятҳои муштариён ва ғайраҳо) ва номутоносибии байни фаъолияти ҷорӣ ва талаботҳои меёри муайян карда мешавад. Сипас, аз ҷониби Хадамоти сифати ТМХ бо роҳи ҷобачогузории қорӣ қормандон ва ҳуҷҷатҳои меёри фаъолияти ТМХ дар доираи НИСХБ муқаммал қардонида мешавад.

Дар **марҳилаи 7-ум** бо мақсади қирифтани иҷозатномаи НИСХБ, ТМХ ба мақомоти иҷозатномадиҳанда дархост қарифтани иҷозатнома ва диғар ҳуҷҷатҳои меёрие, қи ба НИСХБ (ба қисли: дастурҳо оид ба сифат, қоидаҳо ва меёрҳои сифат ва ғайраҳо) алоқаманданд, таҳия менамоянд.

Таҳқиқоти анҷомёфта гувоҳи он мебошад, қи новобаста аз афзудани нақши ТМХ дар тақвияти низоми бонқии қишвар, ҳоло ҳам дар робита ба ҷой доштани рақобати шақид аз ҷониби бонқҳо ва инчунин, вобаста ба қаст будани дараҷаи эътимодии аҳоли ба низоми бонқии қишвар онҳоро зарур аст, то роҳи тулониро дар самти робита бо муштариён тай намојанд. Яке аз ҷораҳои асосие, қи дар ин ҷода ба ТМХ-и Тоҷикистон ёри мерасонад, ин дар фаъолияти ТМХ-и ватанӣ ҷорӣ сохтани НИСХБ мебошад. НИСХБ бо роҳи таъмин намудани қуррағӣ, эътимодноқӣ, дастрасӣ ва беҳатарии хизматрасониҳои бонқӣ ба муштариён боварии онҳоро ба ТМХ ва хизматрасониҳои бонқии онҳо зиёд намуда, ниҳоятан

дар бозори бонкӣ талаботҳои муштариёро ба хизматрасониҳои бонкии ТМХ меафзояд.

Хулосаи боби сеюми диссертатсия

1. Ҳолати муосири бозори маблағгузори хурд шаҳодати он аст, ки ҳоло имконияти ТМХ барои рақамигардонии самтҳои муайяни фаъолият (аз ҷумла: самти коркард ва таҳияи хизматрасониҳои муосири бонкӣ (Финтех), самти танзим ва назорати фаъолияти ТМХ (Регтех ва Саптех) ва ғайраҳо) афзудааст. Аммо барои истифода бурдан аз чунин имкониятҳо ба ТМХ инфрасохтори мукаммали рақамӣ ва зарурати таъмини ҳамгироии он бо технологияҳои рақамӣ лозим мебошад. Зеро дар ҳолати мазкур, хароҷоти амалиёти ТМХ коҳиш ёфта сифат ва арзиши хизматрасониҳои ба муштариён таҳияшаванда афзун мегардад, ки чунин ҳолат муносибати ТМХ-ро бо муштариён боз ҳам тақвият медиҳад. Аз ин лиҳоз, муаллиф вазъи муосири инфрасохтори рақамиро дар ҳуди кишвар баррасӣ намуда, баҳри тақмилдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ-и ватанӣ механизми муайянеро пешниҳод намудааст.

2. Он муаммоҳое, ки ҳоло дар бозори маблағгузори хурди ватанӣ дида мешаванд (сатҳи пасти маблағгузори ТМХ, суръати пасти Интернет дар манотиқи кишвар, норасоии кадрҳои тахассуснок дар баҳши кор бо технологияҳои рақамӣ ва ғайраҳо), метавонанд садди роҳи ташаққули чараёни рақамикунонии фаъолияти ТМХ гарданд. Аз ин лиҳоз, барои ҳалли муаммоҳои мазкур тадбирҳои зарурӣ пешниҳод гардидаанд, ки дар ҳолати рақамикунонии фаъолияти худ, ТМХ метавонанд бо муаммоҳои нав (хавфи ихроҷи маълумот, кибер-ҳамлаҳо ва ғайраҳо) рӯ ба рӯ гарданд, ки ҳолати мазкур низ чорачӯйиро талаб менамояд.

3. Андешидани чораҳо баҳри ҳалли муаммоҳои ҷойдошта, ба тақмили фаъолияти ТМХ ва дар ин асос ба рақобатпазир гардидани хизматрасониҳои бонкии ТМХ мусоидат менамояд. Бояд қайд кард, ки муваффақияти хизматрасониҳои бонкӣ аз дараҷаи қонеъгардии талаботи муштариён вобастагӣ дорад ва дар ҳолати мазкур масоили баланд

бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба миён меояд. Дар ин чода, муаллиф усулҳои афзалиятноки баҳодиҳии сифати хизматрасониҳои бонкиро дар мисоли яке аз ТМХ-и ватанӣ, яъне ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» баррасӣ намуда, дар самти тақвияти самаранокии усулҳои мазкур дар ТМХ-и ватанӣ тавсияҳои зарурӣ додааст.

ХУЛОСА

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ асосҳои назариявӣю амалии хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми маблағгузори хурд баррасӣ гардида, ҷиҳати такмили он тавсияҳо ва пешниҳодҳои мушаххас таҳия гардидааст. Вобаста ба ин, ҳамчун хулоса ва пешниҳодҳо метавонем нуктаҳои зеринро баён намоем:

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ:

1. Таҳлил ва омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ имкон дод, то алоқамандии маблағгузори хурдро ҳамчун унсури сохтори бозори молиявӣ бо вазъи иқтимоӣю иқтисодии кишвар муайян намоем. Зеро маблағгузори хурд таҳрикдиҳандаи вазъи иқтисодиву иқтимоӣ маҳсуб ёфта, иқтисодиётро бо сарчашмаҳои молиявӣ таъмин месозад, ки дар навбати худ тақвияти баҳши мазкур ҳамчун яке аз ҳадафҳои муҳими кишвар, ба такмилдиҳии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд мусоидат менамояд. Масоили мазкур мубрам маҳсуб шуда, таҳқиқотҳо дар ин самт боис мегарданд, ки чараҳои фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд такмил ёфта, дастрасии аҳоли ба маҳсулоти бонкӣ беҳтар гардад. Дар асоси таҳқиқот исбот гардид, ки дар ҳолати таҳқиқи чунин масоил фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурди кишвар мукамал гардида, он заминаи асосиро ба рушди минбаъдаи низоми маблағгузори хурд мегузорад [1-М; 5-М; 9-М].

2. Дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар қатори бонкҳо ташкилотҳои маблағгузори хурд низ ба пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ машғул мебошанд. Вале омӯзиши бозори хизматрасониҳои бонкӣ нишон дод, ки ташкилотҳои маблағгузори хурд нисбат ба бонкҳо вобаста ба принципҳои фаъолиятшон аз рӯйи якчанд хусусиятҳо, аз ҷумла: сохтори муштариён, ҳаҷми маблағи қарзҳои пешниҳодшаванда, маҳдудиятҳо дар самти пешниҳоди қарзҳои асбӯрӣ ва ғайраҳо фарқ менамоянд. Муайянсозии чунин хусусиятҳо имкон медиҳад, то роҳҳои мукамалгардонии самтҳои мушаххаси фаъолияти ташкилотҳои

маблағгузории хурд дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод гарданд ва чунин ҳолат хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурдро рақобатнок менамояд [2-М; 5-М; 6-М].

3. Дар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд нақши муҳимро асосҳои институционалӣ ташкил намуда, бо ёрии он қоидаҳо ва тартиботи фаъолияти ташкилотҳои мазкур муайян ва танзим мегарданд. Дар ин асос, дар низоми маблағгузории хурди кишвар ба сифати мақоми танзимкунанда БМТ баромад намуда, он дар ин самт меёроҳо ва тартиботҳои махсусро муайян ва барои риоя нагардидани онҳо мучозотҳои гуногунро истифода менамояд. Бо мақсади тақмил додани заминаҳои институтсионалии бахши маблағгузории хурд таҷрибаи хориҷӣ баррасӣ, таҳлил ва баҳогузорӣ карда шуд. Омӯзиш, муқаррарсозӣ ва истифодаи таҷрибаи хориҷӣ яке аз ҷанбаҳои афзалиятнок ва муҳим дар самти мукамалгардонии асосҳои институтсионалии бахши маблағгузории хурд ба шумор меравад. Дар рафти таҳқиқот таҷрибаи як қатор кишварҳо, аз ҷумла: Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Гурҷистон ва Ҷумҳурии Лахистон мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки он яке аз заминаҳои муҳим дар самти ташаккули низоми маблағгузории хурд буда, ба коҳишёбии ҳиссаи хавфҳои бавучудоянда ва таъмини самаранокии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ ва технологияи инноватсионӣ мусоидат менамояд [4-М; 8-М; 14-М].

4. Баррасӣ, баҳодихӣ ва таҳлили бозори хизматрасониҳои бонкӣ собит намуд, ки дар он ташкилотҳои маблағгузории хурд бо бонкҳои тиҷоратӣ дар рақобат қарор дошта, рушди бемайлони он ба назар мерасад. Дар ҳолати тақмилдиҳии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд илова ба беҳтар гардидани дараҷаи дастрасии аҳолии минтақаҳои кишвар (масалан, ҳаҷми қарзҳои хурд аз рӯи минтақаҳо дар соли 2023 ба 13,58 млрд. сомонӣ баробар гардидааст, ки аз он 4,42 млрд. сомонӣ ба вилояти Суғд рост меояд) ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт (бақияи қарзҳои хурди ташкилотҳои маблағгузории хурд аз рӯи соҳаҳо дар соли

2023, 4,93 млрд. сомони ро фаро гирифта, аз он 29,2% (1,44 млрд. сомонӣ) ба соҳаи кишоварзӣ ро меояд) ба хизматрасониҳои бонкӣ, ҳамчунин дар рушди ояндаи бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд шароити зарурӣ фароҳам меояд. Пажуҳишҳо собит сохтанд, ки дар бозори маблағгузори хурд як қатор муаммоҳо, аз ҷумла: мушкилии дастрасии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд ба аҳолии минтақаҳои кишвар, сатҳи пасти маблағгузорӣ дар ташкилотҳои маблағгузори хурд, норасоии кадрҳои тахассуснок ва ғайраҳо дида мешаванд. Танҳо ба таври фаврӣ ҳал шудани онҳо имконияти идома ёфтани тамоюли тақвияти бозори мазкурро таъмин месозад [5-М; 10-М; 12-М].

5. Дар шароити муосир, мавқеи намоёнро дар бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд ҶСП ТАҚҲ «Имон Интернешнл» касб намудааст. Таҳлил ва баррасии фаъолияти ҶСП ТАҚҲ «Имон Интернешнл» нишон дод, ки ташкилоти мазкур бо истифода аз навовариҳои муосир (технологияҳои муосир ва хизматрасониҳои нави бонкӣ) дар низоми маблағгузори хурди кишвар ба нишондиҳандаҳои нисбатан назаррас ноил гардидааст. Масалан, дар интиҳои соли 2023 ҳиссаи сармояи худии ҶСП ТАҚҲ «Имон Интернешнл» дар сармояи умумии низоми маблағгузори хурд 20,4%-ро ташкил додааст. Вале новобаста аз ин, барои дар оянда аз даст надодани мақоми худ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҶСП ТАҚҲ «Имон Интернешнл»-ро зарур аст, ки баъзе аз самтҳои фаъолияти худ, аз ҷумла: пешниҳоди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, ташаккули инфрасохтори хизматрасон дар минтақаҳои кишвар ва ғайраҳоро боз ҳам тақвият бахшад [3-М; 5-М; 16-М].

6. Бо рақамигардии иқтисодиёт имкониятҳои нави баҳри мукамалгардонии хизматрасониҳои маблағгузори хурд ба вуҷуд омадааст. Яке аз чунин имкониятҳо рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд ба шумор меравад. Бо рақамӣ шудани фаъолият ташкилотҳои маблағгузори хурд имкониятҳои коҳишдиҳии

ҳаҷми хароҷоти амалиётӣ, баландбардории сифат ва суръати иҷрои хизматрасониҳоро ба даст меоранд. Аз ин рӯ, ташкилотҳои маблағгузории хурдро мебояд то дар баробари самтҳои мушаххаси фаъолият, бештар диққати ҷиддиро ба рақамикунонии доираи фаъолияти умумии худ сафарбар намоянд. Дар чунин ҳолат, ташкилотҳои маблағгузории хурд тибқи таҷрибаи хориҷӣ метавонанд самтҳои рақамикунонии фаъолияти худро муайян, дурнамои татбиқи онро қабул ва моделҳои амалиявии дурнамои рақами (моделҳои конфедеративӣ, хизматрасонии муштарак ва ғайраҳо)-ро интихоб намоянд. Ҳамзамон, таҳқиқот нишон дод, ки ҳоло дар фаъолияти қисми зиёди ташкилотҳои маблағгузории хурд технологияҳои мушаххаси рақамӣ ҷой доранд. Ҳолати мазкур аз беҳтар шудани вазъи рақамигардии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд гувоҳӣ медиҳад. Аммо барои мусоидат ба такмилдиҳии чараёни рақамикунонии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд инфрасохтори муосири рақамӣ лозим мегардад. Вобаста ба ин, имрӯзҳо бо мақсади дастгирии давлатии чараёни рақамигардии фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд стратегияҳо, консепсияҳо ва барномаҳои махсус амал намуда, онҳо заминаи асосиро дар ҷодаи пайдоиш ва рушди инфрасохтори муосири рақамӣ гузоштаанд [2-М; 3-М; 8-М].

7. Таҳқиқот маълум намуд, ки мукаммалгардии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд ба сифати хизматрасониҳои мазкур таъвият мебахшад. Аз ин рӯ, дар баробари масоили мукаммалгардонии хизматрасониҳои бонкӣ, ҳоло ташкилотҳои маблағгузории хурди ватанӣ ба сифати хизматрасониҳои бонкӣ низ диққати ҷиддӣ дода, дар ин самт онҳо аз роҳи усулҳои гуногун истифода менамоянд. Вале натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки яке аз роҳҳои самаранок дар ин бахш, ин баҳогузории сифати хизматрасониҳои бонкӣ бо роҳи гузаронидани пурсиши муштарӣён мебошад. Вобаста ба ин, мо бо истифода аз усулҳои CSI, NPS ва SERVQUAL сифати хизматрасониҳои бонкии яке аз ташкилотҳои маблағгузории хурди ватанӣ – ҚСП ТАҚХ

«Имон Интернешнл»-ро бо роҳи гузаронидани пурсиши як қатор муштариёни он баҳогузорӣ карда, муайян намудем, ки аз усулҳои мазкур усули SERVQUAL нисбатан эътимоднок буда, бо ёрии он сифати хизматрасониҳои бонкӣ ба таври дақиқ муқаррар карда мешавад [5-М; 8-М; 13-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд вобаста ба таҳлилу баррасии ҳолати муносири он ва аҳаммияти маблағгузории хурд дар иқтисодиёт таҳқиқ гардидааст. Рушди механизми пешниҳоди қарз, дастрасӣ ба дигар маҳсулотҳои бонкӣ қоркард гардида, усулҳои содаи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд тавсия гардидааст. Дар робита ба ин, тақвияти нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузории хурд ҳамчун самти афзалиятнок пешниҳод карда шудааст.

2. Хусусиятҳои хосси хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд баррасӣ гардида, нақши ташкилотҳои маблағгузории хурд ҷиҳати рушди соҳибқорӣ хурд, дастгирии молиявии аҳоли ва тақвияти муносибатҳои қарзӣ мушаххас гардидааст. Ошқор шудааст, ки самти афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурдро тақвияти хизматрасониҳои ғосилавӣ ташкил дода, дастрасии субъектони иқтисодиро ба маҳсулоти ташкилотҳои маблағгузории хурд таҳким мебахшад. Аз ҷумла, тариқи ғосилавӣ ба роҳ мондани амалиётҳои пасандозӣ, қарзӣ, интиқоли ва ғайраҳо дар низоми маблағгузории хурди кишвар манфиатнок мебошад.

3. Яке аз омилҳои муҳим дар самти тақмили хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд, таҳкими асосҳои институтсионалӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин хусус, вазъи ҷорӣ асосҳои институтсионалии низоми маблағгузории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, баҳри мусоидат ба рушди минбаъдаи он омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷа зарур ҳисобида шудааст. Таҷрибаи як қатор кишварҳои

хориҷӣ, ба монанди: ИМА, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Лаҳистон, Ҷумҳурии Гурҷистон, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Ҷумҳурии Аргентина ва Ҷумҳурии Федеративии Бразилияро метавонем дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор диҳем. Илова ба ин, муайян гардидааст, ки тақвияти хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаҳои Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Гурҷистон ва Ҷумҳурии Лаҳистон ба мақсад мувофиқ буда, истифодаи таҷрибаи ин кишварҳо дар рафти таҳияи барномаҳои давлатӣ, стратегияҳои миёнамуддати дарозмуддати рушд ва концепсияҳои мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд муфид шуморида мешавад.

4. Дарачаи хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурдро метавон бо роҳи таҳлили вазъи нишондиҳандаҳои бозори мазкур ва таҳқиқи муаммоҳои дар он ҷойдошта муайян намуд. Зеро ҳангоми сари вақт баргараф нагардидани муаммоҳои дар бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд ҷойдошта нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузори хурд коҳиш ёфта, он дар самти мукамалсозии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд монеа эҷод менамояд. Бо мақсади коҳиш додани муаммоҳои бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд тадбири як қатор тадбирҳо, аз қабili ташкил намудани фонди давлатӣ баҳри дастгирии ташкилотҳои маблағгузори хурди ватанӣ ба манфиати қор буда, имконияти дастрасии аҳолиро ба баҳши маблағгузорӣ ташаккул медиҳад.

5. Фаъолияти ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифта, дараҷаи рушди нишондиҳандаҳои молиявии ташкилоти қарзии мазкур таҳқиқ қарда шудааст. Таҳлилҳо исбот намуданд, ки ҶСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар рушди бозори хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузори хурд нақши калидӣ дошта, мавқеи муҳимро касб намудааст. Аз ҷумла, тақвияти маҳсулотҳои

инноватсионӣ ва такмили низоми истифодаи технологияи информатсионӣ, чихати баланд бардоштани сифати маҳсулоти пешниҳодшаванда дар ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» ба мақсад мувофиқ мебошад. Инчунин, бартарафсозии сатҳи пасти истифодаи мақсадноки захираҳо, баланд бардоштани сифати маҳсулот, роҳандозии хизматрасониҳои фосилавӣ ва ғайраҳо самаранокии фаъолияти молиявии ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл»-ро метавонанд таҳким бахшанд.

6. Истифодаи платформаҳои молиявӣ (ба мисли: Sravni ru-и Федератсияи Русия, ChwilowkiOnline365-и Ҷумҳурии Лаҳистон ва Finder Loan-и Ҷумҳурии Федеративии Олмон) баҳри таъмини дастрасии фосилавии муштариён ба амалиёту хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд шароити мусоидро фароҳам оварда, имкониятҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишварро меафзояд. Вобаста ба ин, дар таҳқиқот пешниҳод шудааст, ки чунин платформаҳои молиявӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкии ватанӣ низ чихати таҳияи хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои маблағгузории хурд мувофиқи мақсад буда, ташкил ва таъмини самаранокии платформаҳои мазкур ба ташаккулёбии низоми маблағгузории хурд мусоидат менамояд.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

[1]. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460 тасдиқ шудааст) – 64 с.

[2]. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь/ 11 января 1999 г. № 238-З / Принят Палатой представителей 10 декабря 1998 Одобрен Советом Республики 18 декабря 1998 года. – 136 с.

[3]. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ», (аз 09.10.2009, №304) – 22 с.

[4]. Дастурамали №197 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд», (аз 28.05.2015, №104) – 4 с.

[5]. Дастурамали №255 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ», (аз 30.12.2022, №157) – 20 с.

[6]. Европейский Союз директива (ЕС) n 2015/849 Европейского Парламента и Совета ЕС о предотвращении использования финансовой системы для целей отмыывания денег/ Страсбург, 20 мая 2015 года – 59 с.

[7]. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях/ 6 января 2021 г. N 91-З/ Принят Палатой представителей 18 декабря 2020 г. Одобрен Советом Республики 18 декабря 2020 г. – 177 с.

[8]. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст) – 33 с.

[9]. Концепция развития микрофинансирование в Республике Беларусь на 2010-2015 годы. Минск, 2009 год – 80 с.

[10]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» (Қонун аз 16.04.2012, № 816) – Душанбе – 21 с.

[11]. Қонуни федеролии Федератсияи Русия «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурди Федератсияи Русия» (Қонун аз 2.07.2010, № 151) – М, – 60 с.

[12]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. шаҳри Душанбе, 26.04.2013 [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/4318> (санаи дастрасӣ: 03.02.2022).

[13]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». шаҳри Душанбе, 23.12.2022 [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://president.tj/event/missives/27245> (санаи дастрасӣ: 03.12.2024).

[14]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст) – 89 с.

[15]. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 (дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314) – 74 с.

[16]. Уголовный кодекс Республики Беларусь/ 9 июля 1999 № 275-3/ Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года. – 203 с.

[17]. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава/ Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 407 с.

[18]. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь/ 16 июля 1999 г. № 295-3/ Принят Палатой представителей 24 июня 1999 Одобрен Советом Республики 30 июня 1999 года. – 173 с.

Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]:

[19]. Альфред Маршалл Принципы экономической науки [Электронный ресурс]. – URL: https://eteor.at.ua/_ld/0/20_HFk.pdf (дата обращения: 11.01.2022).

[20]. Амонатбонк бонки мардумии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] . – URL: <https://www.amonatbank.tj/tj/personal/loans/potrebitelskiy-kredit/> (санаи дастрасӣ: 24.01.2024).

[21]. Асосӣ – Ташкилоти амонатии карзии хурди Ҳумо [Захираи электронӣ] . – URL: <https://humo.tj/tj/> (санаи дастрасӣ: 12.11.2023).

[22]. AION - Кредит наличными без залога и справок в Душанбе и Худжанде [Электронный ресурс]. – URL: <https://aion.tj/#howItWorks> (дата обращения: 22.08.2023).

[23]. Банковская энциклопедия [Электронный ресурс]. – URL: <https://banks.academic.ru/1301/Микрофинансирование> (дата обращения: 07.02.2022).

[24]. Банки: как бороться с угрозой телеком-провайдеров? [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.linkedin-com.translate.google/pulse/banks-how-deal-threat-telecom-providers-nadim-samna?> (дата обращения: 06.06.2023).

[25]. Банковские операционные модели в цифровом мире: четыре формулы успеха [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/blogs/2018/11/08/785892> (дата обращения: 15.05.2023).

[26]. Бюллетени иттилоотии АТМХТ барои соли 2022 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://amfot.tj/issledovaniya/> (санаи дастрасӣ: 02.01.2023).

[27]. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (257) – 2016; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (269) – 2017; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (281) – 2018; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (293) – 2019; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (305) – 2020; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (316) – 2021; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (329) – 2022; Бюллетени омили бонкӣ – №12 (341) – 2023. [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php (санаи дастрасӣ: 15.03.2024).

[28]. Бюллетени омории Бонки марказии Ҷумҳурии Беларус барои солҳои 2016-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.nbrb.by/publications/bulletin> (санаи дастрасӣ: 23.06.2024).

[29]. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2017 [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php (санаи дастрасӣ: 20.03.2023).

[30]. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2021 [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/nadzor.php (санаи дастрасӣ: 20.03.2023).

[31]. ВВП Беларусі [Электронный ресурс]. – URL: <https://take-profit.org/statistics/gdp/belarus/> (дата обращения: 23.06.2024).

[32]. ВВП Грузии [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.sularu.com/vvp/GEO?ysclid=lao8bitdja293820526> (дата обращения: 13.04.2024).

[33]. ВВП Польши [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.tradingeconomics.com/poland/gdp> (дата обращения: 16.04.2024).

[34]. Выбор кредита в один клик на aion.tj [Электронный ресурс]. – URL: <https://asiaplustj.info/ru/node/318625?ysclid=lhomz20z9q928778438> (дата обращения: 18.05.2023).

[35]. Глоссарий терминов в области микрофинансовой деятельности | Национальный банк Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nbrb.by/finsector/microfinance/> (дата обращения: 02.11.2022).

[36]. Грузинский лари - Доллар США история курса валюты [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.moneyratetoday.com/kotirovka-gruzinskiy-lari-v-dollar-ssha.html>? (дата обращения: 13.04.2024).

[37]. Деньги в долг для граждан Беларусі: где срочно взять? [Электронный ресурс]. – URL: <https://kreditron.com/mfo/obzor-organizatsij-kotorye-bystro-vydayut-zajmy-v-belarusi.html>? (дата обращения: 25.07.2022).

[38]. Digital 2023: Таджикистан – DataReportal – Global Digital Insights [Электронный ресурс]. – URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-tajikistan> (дата обращения: 26.10.2024).

[39]. ЕБРР ознакомился с инновационными финтехрешениями МДО «Хумо» [Электронный ресурс]. – URL: <https://teletype.in/@asia-plus/S17FeNrLH?ysclid=ltj2osbb17254855643> (дата обращения: 10.05.2024).

[40]. Как Сбербанк обеспечивает кибербезопасность: основные меры и примеры [Электронный ресурс]. – URL: <https://nauchniestati.ru/spravka/kiberbezopasnost-v-bankah-na-primere-sberbanka/> (дата обращения: 23.02.2024).

[41]. Каков уровень цифровизации в Таджикистане? Рассматриваем основные проблемы и решение [Электронный ресурс]. – URL: <https://khovar.tj/rus/2024/03/kakov-uroven-tsifrovizatsii-v-tadzhikistane-rassmatrivaem-osnovnye-problemy-i-reshenie/> (дата обращения: 14.04.2025).

[42]. Комилов, С.Дж. Хикматов, У.С. Формирование и развитие микрофинансового сектора Республики Таджикистан / Журнал «Проблемы современной экономики», N 1 (33), 2010 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3021> (дата обращения: 28.07.2022).

[43]. Компания R-Style Softlab перевела МДО «Имон Интернешнл» на работу с новым процессинговым центром [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.novostiitkanala.ru/news/detail.php?ID> (дата обращения: 24.12.2022).

[44]. Корти милли [Захираи электронӣ]. – URL: <https://kortimilli.tj/npm> (санаи дастрасӣ: 26.10.2023).

[45]. Кредиты в Эсхате [Электронный ресурс]. – URL: <https://eskhata.com/loans/multi/> (дата обращения: 24.01.2024).

[46]. Кредит для крупного бизнеса [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.spitamenbank.tj/ru/business/products/credits/> (дата обращения: 31.03.2023).

[47]. Кредиты от Шукр Молия [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.shukr.tj/Individuals/Loans> (дата обращения: 24.01.2024).

[48]. Қонунҳои соҳаи бонкӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии БМТ [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/laws/> ва <https://nbt.tj/tj/normative/> (санаи дастрасӣ: 20.07.2022).

[49]. Маблагҳои электронӣ [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/payment_system/mablaghoi-elektroni.php (санаи дастрасӣ: 25.10.2023).

[50]. Маркази миллии протсессингии интиқоли маблағҳо [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/npcr/> (санаи дастрасӣ: 22.08.2023).

[51]. Machallai «Bonkdori Tarakhiyat Chakhonishavi» [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/jurnal/> (санаи дастрасӣ: 10.02.2022).

[52]. Machallai ittiloottii bonkii «Bonkdori dar Tojikiston» [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/tj/jurnal/bonkdor-dar-to-ikiston.php> (санаи дастрасӣ: 10.02.2022).

[53]. Методика построения СМК по стандартам серии ISO 9000 и ее практическое применение [Электронный ресурс]. – URL: <https://pandia.ru/text/79/045/13434.php?ysclid> (дата обращения: 22.07.2022).

[54]. Микрокредиты против нищеты [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2963500?> (дата обращения: 12.02.2022).

[55]. Микрокредитование в Польше: все, что вы хотели знать | Всероссийский форум о банкротстве [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.bankrot.org/informer/2020/01/30/mikrocreditovanie-v-polshe-vse-cto-vy-hoteli-znat/#ixzz7bhQrr6my> (дата обращения: 05.08.2022).

[56]. Модель «SERVQUAL» - эффективный способ измерения сервиса [Электронный ресурс]. – URL: <https://4brain.ru/blog/модель-servqual/?ysclid=1wj2i0nd573137618> (дата обращения: 29.07.2023).

[57]. МСЭ о проникновении мобильной связи и Интернета | Бизнес на Рынке ИТ [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.it-world.ru/it-news/market/189527.html?ysclid=lik0lyxasx59471204> (дата обращения: 06.06.2023).

[58]. Налоги Грузии [Электронный ресурс]. – URL: <https://accounting.jara.ge/services/taxes-georgia/> (дата обращения: 07.11.2022).

[59]. Наши услуги – АМФОТ [Электронный ресурс]. – URL: <https://amfot.tj/our-services/> (дата обращения: 30.07.2022).

[60]. Низомӣ пардохт [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php (санаи дастрасӣ: 25.06.2024).

[61]. Нишондихандаҳои молиявии ташкилотҳои амонатии қарзии хурд барои солҳои 2016-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/ (санаи дастрасӣ: 02.11.2024).

[62]. Нишондихандаҳои молиявии ҚСП ТАҚХ «Хумо» [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/ (санаи дастрасӣ: 02.11.2024).

[63]. NPS: что такое Net Promoter Score и как начать его считать [Электронный ресурс]. – URL: <https://netpeak.net/ru/blog/nps-что-такое-net-promoter-score-i-kak-nachat-yego-schitat/> (дата обращения: 28.07.2023).

[64]. О компании Кредитно-информационное бюро Таджикистана [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.cibt.tj/ru/about-us/about-company> (дата обращения: 22.08.2023).

[65]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.stat.tj/> (санаи дастрасӣ: 15.10.2024).

[66]. О нас – АМФОТ [Электронный ресурс]. – URL: <https://amfot.tj/about-us/#> (дата обращения: 25.07.2022).

[67]. Ориёнбанк [Захираи электронӣ]. – URL: <https://oriyonbonk.tj/ru/individuals/loans> (санаи дастрасӣ: 24.01.2024).

[68]. Основной кредит на необходимые нужды [Электронный ресурс]. – URL: <https://ibt.tj/credits/kredit-na-neobkhodimye-nuzhdy/> (дата обращения: 24.01.2024).

[69]. Оценка качества банковских услуг с применением модели «SERVQUAL» [Электронный ресурс]. – URL: <http://ismss.ru/uploads/2-2.pdf> (дата обращения: 29.07.2023).

[70]. Пандемия увеличила популярность электронных кошельков в Великобритании [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.retail.ru/rbc/pressreleases/pandemiya-velichila-populyarnost->

elektronnykh-koshelkov-v-velikobritanii-a-brexite-motiviroval-potre/ (дата обращения: 10.01.2024).

[71]. Перечень нормативных правовых актов и локальных правовых актов банка, регламентирующих освещаемые в настоящем Сборнике вознаграждений вопросы [Электронный ресурс]. – URL: <https://belarusbank.by/ru/33139/10373/33419/31755?ysclid=l6cqdwz2w5954943993> (дата обращения: 25.07.2022).

[72]. Перспективы онлайн кредитования [Электронный ресурс]. – URL: <http://amfot.tj/wp-content/uploads/2022/10/> (дата обращения: 30.10.2022).

[73]. Польский злотый - Доллар США история курса валюты [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.moneyratetoday.com/kotirovka-zlotiy-v-dollar-ssha.html> (дата обращения: 16.04.2024).

[74]. Понятие и сущность сферы услуг [Электронный ресурс]. – URL: <https://megaobuchalka.ru/16/41668.html> (дата обращения: 08.01.2022).

[75]. Построение системы менеджмента качества банка [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.cfin.ru/management/iso9000/qm/> (дата обращения: 30.07.2023).

[76]. Потребительский кредит [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.spitamenbank.tj/ru/personal/products/credits/potrebitelskiy-kredit> (дата обращения: 31.03.2023).

[77]. Потребительский кредит – Сандук [Электронный ресурс]. – URL: <https://sanduk.tj/?services> (дата обращения: 24.01.2024).

[78]. Потребители готовы перейти с паролей на биометрию, показало исследование [Электронный ресурс]. – URL: <https://usa.visa.com/visa-everywhere/blog/> (дата обращения: 15.09.2023).

[79]. Программы микрокредитования европейского банка реконструкции и развития - стр. 10 [Электронный ресурс]. – URL: <https://refdb.ru/look/1552876-p10.html> (дата обращения: 03.08.2022).

[80]. Регистрация микрофинансовой организации в Беларуси | АБ "Олфорд Групп" [Электронный ресурс]. – URL:

<https://allfordmorisson.by/uslugi/otkryt-firmu-v-belarusi/> (дата обращения: 02.11.2022).

[81]. Рӯйхати ташкилотҳои қарзии молиявӣ [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/organizations/ (санаи дастрасӣ: 23.02.2024).

[82]. Рушди Кухистон [Электронный ресурс]. – URL: <https://rushdikuhiston.tj/services> (дата обращения: 24.01.2024).

[83]. Саҳифаи асосӣ - Ташкилоти амонатии қарзии хурди Имон Интернешнл [Захираи электронӣ]. – URL: <https://imon.tj/?ysclid=lsix8zzetr953590931> (санаи дастрасӣ: 12.11.2023).

[84]. «Сбербанк сегодня защищает клиентов от мошеннических атак в 97% случаев» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/characters/2020/02/17/823193-sberbank?> (дата обращения: 21.02.2024).

[85]. Сравнительный обзор нормативно-правовой базы и практики микрокредитования [Электронный ресурс]. – URL: https://nisse.ru/articles/details.php?ELEMENT_ID=129017 (дата обращения: 03.10.2024).

[86]. Суроғай филиалҳо ва МХМХ [Захираи электронӣ]. – URL: https://imon.tj/our_mxmx/mxmx-map-1 (санаи дастрасӣ: 15.03.2024).

[87]. Счёт на сотни БС: как МегаФон Таджикистан усилил сеть в 2023 году – Служба связи при Правительстве Республики [Электронный ресурс]. – URL: <https://khadamotialoqa.tj/ru/schyot-na-sotni-bs-kak-megafon-tadzhikistan-usilil-set-v-2023-godu/> (дата обращения: 18.03.2024).

[88]. CSI: Индекс удовлетворённости клиентов [Электронный ресурс]. – URL: <https://vc.ru/marketing/735999-csi-indeks-udovletvorennosti-klientov-chto-eto-takoe-i-pochemu-eto-vazhno?> (дата обращения: 28.07.2023).

[89]. Таджикистан будет продавать интеллект. Искусственный [Электронный ресурс]. – URL: <https://central-asia.news/tadzhikistan/ekonomika-tadzhikistan/> (дата обращения: 04.09.2023).

[90]. Ташкилотҳои қарзии дар ҳолати барҳамдиҳои қарордошта [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/tashkilothoi_karzii_dar_holati_barhamdi_karor_doshta.php (санаи дастрасӣ: 01.03.2023).

[91]. Условия потребительского кредита [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.dc.tj/> (дата обращения: 24.01.2024).

[92]. Услуги в современной экономике: сущность и классификация [Электронный ресурс]. – URL: <https://intuit.ru/studies/courses/3557/799/lecture/30873?page=1&> (дата обращения: 04.01.2022).

[93]. Furuz - Ба шахсони воқеӣ [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.furuz.tj/personal/> (санаи дастрасӣ: 30.03.2023).

[94]. Ҳисоботи Раёсати Ассотсиатсияи миллии кооперативҳои амонатӣ ва иттифокҳои қарзии Лаҳистон барои солҳои 2016-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://www.skok.pl/kasa-krajowa/raporty-roczne/> (санаи дастрасӣ: 16.04.2024).

[95]. Ҳисоботи солонаи Бонки марказии Гурҷистон барои солҳои 2016-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbg.gov.ge/en/publications/annual-reports> (санаи дастрасӣ: 13.04.2024).

[96]. Ҳисоботҳои аудитории ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» барои солҳои 2016-2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://imon.tj/reports/isoboti-auditor?> (санаи дастрасӣ: 30.10.2024).

[97]. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ [Захираи электронӣ]. – URL: <https://khovar.tj/2023/07/isobbarobarkunii-ajrina-d-dar-to-ikiston-baroi> (санаи дастрасӣ: 24.08.2023).

[98]. Что нужно знать о микрокредитовании в Польше: ответы на самые популярные вопросы [Электронный ресурс]. – URL: <https://vsyako.mirtesen.ru/blog/43071563092/> (дата обращения: 10.11.2022).

[99]. Что такое CSI: Индекс удовлетворенности клиентов и его значение [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gd.ru/articles/11579-csi-indeks?pw> (дата обращения: 28.07.2023).

[100]. ҚСП «Душанбе Сити Бонк» [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/ (санаи дастрасӣ: 15.11.2024).

[101]. Шарҳи монетарӣ • январ-декабри 2023 [Захираи электронӣ]. – URL: <https://nbt.tj/upload/iblock/9b3/> (санаи дастрасӣ: 25.03.2025).

[102]. Шарҳи моҳонаи таваррум [Захираи электронӣ]. – URL: https://nbt.tj/tj/monetary_policy/shahri-tav/sharhi_mohonai_tavarruv.php (санаи дастрасӣ: 15.10.2024).

[103]. «Цифровая» экономия [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.banki.ru/news/columnists/?id=10903596&ysclid=liq2bmkh1w468562739> (дата обращения: 15.05.2023).

[104]. Экономические воззрения Артура Пигу [Электронный ресурс]. – URL: <https://studme.org/47072/politekonomiya/> (дата обращения: 20.01.2022).

[105]. URL: <https://www.bankdelo.ru/expert-opinion/> (санаи дастрасӣ: 14.05.2023).

[106]. URL: <https://uchimsya.com/a/qAU52OYX> (санаи дастрасӣ: 30.07.2023).

Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[107]. Абаева, Н.П. Хасанова, Л.Т. Конкурентоспособность банковских услуг [Текст] / под ред. Н.П. Абаевой. – Ульяновск : УлГТУ, 2012. - 118 с.

[108]. Алибоева, М. Основы микрофинансирования [Текст]: Курс лекции. – Душанбе, 2006. – 175с.

[109]. Бурменко, Т.Д. Даниленко, Н.Н. Туренко, Т.А. Сфера услуг: экономика [Текст]: Учебное пособие/под ред. Т.Д. Бурменко. М.: КНОРУС, 2007. – 321 с.

[110]. Дилдора, Т. Умар, Б. Насиба, М. Финансовая доступность и микрофинансирование [Текст]: учебное пособие / Д. А. Таджибаева, У. А. Бурханов, Н. У. Машарипова / – Ташкент, – 2018 год – 308 с.

[111]. Жуков, Е.Ф., Эриашвили, Н.Д. Банковский менеджмент [Текст]: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / Е.Ф. Жуков, Н.Д. Эриашвили. - [3-е изд., перераб. и доп.]. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 303 с.

[112]. Иванов, А.Н. Банковские услуги: Зарубежный и российский опыт [Текст]: - М.: Финансы и статистика, 2002. - 176 с.

[113]. Котлер, Ф. Маркетинг. Менеджмент [Текст]: анализ, планирование, внедрение, контроль. СПб.: Питер, 1998 - 887 с.

[114]. Лаврушина О.И. Деньги, кредит, банки [Текст]: учебник / под ред. О. И. Лаврушина. М.: КНОРУС/ 2009 - 560 с.

[115]. Л.И. Юзвович, Н.Н. Мокеева, Ю.Э. Слепухина, Т.В. Бакунова, А.Е. Заборовская, Г.С. Чеботарева Банковское дело [Текст]: учебное пособие / под ред. канд. экон. наук, доц. Н.Н. Мокеевой– Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2020. – 296 с.

[116]. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 26. Ч. 1. 509 с.

[117]. Овсянко, Д.В., Управление качеством [Текст] / Высшая школа менеджмента СПбГУ. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента», 2011. – 204 с.

[118]. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Асосҳои микромолиякунонӣ [Матн]: (Воситаи таълимӣ) – Душанбе: «Ирфон», 2006 – 144 с.

[119]. Тавасиев, А.М. Арсланбеков, А.А. и другие Банковское дело [Текст]: дополнительные операции для клиентов / под ред. проф. А.М. Тавасиева / 2005 г. – 413 с.

[120]. Ҳикматов, У.С. Ташаққул ва рушди маблағгузори хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: (монография). – Душанбе: «ИРФОН», 2022 – 164 с.

[121]. Ҳикматов, У.С., Иброҳимов И.Р. / Микрофинансирование [Текст]: (теория, методология перспективы развития) – Душанбе: «Ирфон», 2016 год - 222 с.

[122]. Чечевицына, Л.Н. Экономика предприятия [Текст] / И.Н Чуев, Л.Н. Чечевицына. - М.: Дашков и К., 2008. – 416 с.

[123]. Ҷӯраев, Б.М., Шарипов Б.М. Вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: (монография). – Душанбе: «Ирфон», 2015 с. – 158 с.

Мақола ва маърузаҳо:

[124]. Гамзунов, А. Рынок банковских услуг: конкуренция по качеству [Текст] / А. Гамзунов / Банкаўскі веснік, ЛЮТЫ 2004 – С. 24-31.

[125]. Гаюров, Г.Х. Совершенствование и развитие банковских услуг в условиях Республики Таджикистан [Текст] / Г.Х. Гаюров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально экономических наук. – Душанбе: «СИ», 2017НО. № 2/2. – С. 32-35;

[126]. Корсунова, Н.Н. Возможности применения модели «SERVQUAL», метода «INDSERV», метода «MS», метода «CSI», метода «NPS» в оценке качества инновационных банковских услуг для корпоративных клиентов [Текст] / Н.Н. Корсунова // Вестник Академии знаний № 47 (6), 2021, С. 418-425.

[127]. Кох, Ю.В. Малышев, Е.А. Микрофинансирование как новый инструмент на рынке финансовых услуг [Текст] / Ю.В. Кох, Е.А. Малышев // Вестник ЗГУ.- 2012. - № 8 (87). - С. 101-105.

[128]. Кузнецов, Э. Реформирование институциональной системы управления микрофинансовым рынком Беларуси [Текст] / Э. Кузнецов // Журнал Наука и Инновации | №4 (170) | апрель 2017 – С. 40-43.

[129]. Лелар, М. Развитие неформальных финансов и его влияние на финансовые системы [Текст] / М. Лелар // Проблемы экономики, Париж. 2003. С. 10-17.

[130]. Макарова, Е.Б. Микрофинансирование в России: эволюционное развитие [Текст] / Е.Б. Макарова // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2011. – № 10 (72). – С. 167-174.

[131]. Моргоев, Б.С. Исследование рынка банковских услуг в Российской Федерации [Текст] / Б.С. Моргоев // Финансы и кредит. – 2008. – № 1. – С. 16 – 22.

[132]. Мхитарян, А. Анализ развития микрофинансовых организаций и выявление их социально-экономической значимости [Текст] / А. Мхитарян // Европейский университет. наук, 2021. – С.83-95.

[133]. Назаренко, В.А. Бочкова, Е.В. Основные проблемы и пути совершенствования интернет-банкинга в России [Текст] / В.А. Назаренко, Е.В. Бочкова // Молодой ученый.—2015.—№ 8 (88).—С. 587-590.

[134]. Пономарева, Т.А. Супрягина, Т.А. Качество услуг: качественные параметры оценки [Текст] / Т.А. Пономарева, М.С. Супрягина // Маркетинг в России и за рубежом.— 2015 - С. 47-58.

[135]. Раҳимзода, Ш. Қарздиҳии хурд дар дехоти Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд [Матн] / Ш. Раҳимзода, Б.Б. Хоҷаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – №. 3(23). – С. 19-26.

[136]. Султонов, З.С. Қарзи хурд: моҳият ва зарурият [Матн] / З.С. Султонов, Ш.И. Исмоилова // Цифровизация бухгалтерии или верность традициям, или стремление к инновациям – Душанбе, 2023 - С. 165-169;

[137]. Тимиргалеева, Р.Р. Гришин, И.Ю. Институциональные аспекты развития цифровой инфраструктуры и проблемы ее внедрения на региональном уровне [Текст] / Р.Р. Тимиргалеева, И.Ю. Гришин // Экономика строительства и природопользования № 2 (67) 2018 г. – С. 108-115.

[138]. Уксусова, М.С. Микрофинансирование: содержание, особенности, проблемы и перспективы развития [Текст] / М.С. Уксусова // Экономический журнал, 2018 – С. 50-66.

[139]. Усоскин, В.М. Белоусова, В.Ю., Козырь, И.О. Финансовое посредничество в условиях развития новых технологий [Текст] / В.М. Усоскин, В.Ю. Белоусова И.О. Козырь // Деньги и кредит. – 2017. – № 5. – С. 14-21.

[140]. Ҳикматов, У.С. Арзёбии ҳолати муосири хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.С., Ҳикматов, Д.И., Исхаков // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. 2024. – № 4–2. – С. 17-23.

[141]. Цхададзе, Н.В. Микрофинансирование за рубежом: опыт решения социальных задач [Текст] / Н.В. Цхададзе // Экономика. Налоги. Право. 2017. Т. 10. № 1. С. 101-109.

[142]. Шамрай, А.А. Соболев, Д.В. Проблемы правового регулирования, имеющие ключевое значение для развития сектора микропредпринимательства и малого бизнеса [Текст] / А.А. Шамрай, Д.В. Соболев // Национ. институт сист. исслед. проблем пред. и Российский Микрофинансовый Центр / М., 2007 год– 123 с.

[143]. Шарипов, Б.М. Новая институциональная форма посредничества на финансовом рынке Таджикистана [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник Педагогического университета, № 3 (58-2), Душанбе, 2014, с. 393 – С.134-142.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

[144]. Вазирзода, Д.Р. Ташаккул ва равнақи маблағгузориҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. барои дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 / Вазирзода Дилором Раҷамат; Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ – Кӯлоб, 2024 – 193 с.

[145]. Ганиев, Р.Г. Организационно-экономические аспекты оказания банковских услуг населению в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Ганиев Рустам Гафурович; Таджикский Национальный Университет – Душанбе, 2016 – 165 с.

[146]. Ганиев, Р.Г. Цифровая трансформация банковского сектора Таджикистана: теория, методология, практика [Текст]: дис. ... док. экон. наук: 08.00.07 / Ганиев Рустам Гафурович; Таджикский Национальный Университет – Душанбе, 2024 – 460 с.

[147]. Гурьянов, С.А. Маркетинговая стратегия организации продвижения услуг в банковском предпринимательстве [Текст]: автореферат дис. ... канд. экон. наук: 08.00.30 / Гурьянов Сергей

Александрович; С.-Петербург. ун-т экономики и финансов - СПб., 1996. – 16 с.

[148]. Имомализода, Б.Б. Ташаккулёбии маблағгузориҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 175 с.

[149]. Киличева, М.М. Совершенствование инструментов регулирования рынка банковских услуг населению (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 05.13.10 / Киличева Мукадас Мамараджабовна; Таджикский Национальный Университет – Душанбе, 2018 – 168 с.

[150]. Кузнецов, В.В. Влияние цифровизации платежных услуг на конкурентоспособность национальной платежной системы [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Кузнецов Владимир Вячеславович; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова» – Москва, 2020 – 188 с.

[151]. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики [Текст]: автореферат дис. ... доктора экономических наук : 08.00.10 / Рос. эконом. акад. им. Г. В. Плеханова. - Москва, 2003. – 36 с.

[152]. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ (назария, методология, амалия) [Матн]: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 144 с.

Адабиётҳо бо забони хориҷӣ:

[153]. Microsoft found 44 million accounts using breached passwords [Electronic resource]. – URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru. (date of access: 10.09.2023).

[154]. Meagher, Patrick, Microfinance Regulation in Developing Countries: A Comparative Review of Current Practice, 2002. 7 p.

[155]. NPS in Banking: The Key to Elevate Your Bank's Experience [Electronic resource]. – URL: <https://medium.com/@qdegreeseo/nps-in-banking-the-key-to-elevate-your-banks-experience-041228f1fd2e> (date of access: 30.07.2023).

[156]. The National Bank of Georgia [Electronic resource]. – URL: <https://nbg.gov.ge/en/legal-acts/acts?status=acting&q=&lng> (date of access: 29.07.2022).

[157]. Sber Bank Privacy [Electronic resource]. – URL: <http://www.sberbank.ru/privacy> (date of access: 20.03.2024).

[158]. Village banking [Electronic resource]. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Village_banking (date of access: 03.10.2024).

[159]. zypl.ai | Facebook [Electronic resource]. – URL: <https://www.facebook.com/people/zyplai/100071389833928/> (date of access: 04.09.2023).

ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Маколаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М] **Буриев Ш.М.** Асосҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ, маблағгузориҳои хурд ва нақши онҳо дар иқтисодиёт / Ш.М. Буриев, К.Ф. Сайфуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2022 - №8 – С. 173-184, ISSN 2413-5151;

[2-М] **Буриев Ш.М.** Дистанционные банковские услуги как механизм развития банковского сектора Таджикистана / Ш.М. Буриев, К.Ф. Сайфуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон/ Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. –Душанбе, 2023 - №7 - С. 17-23, ISSN 2413-5151;

[3-М] **Буриев Ш.М.** Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии табaddулотӣ рақамӣ дар ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд / Ш.М. Буриев // «Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон». –Душанбе – 4-1(49)-2023 - саҳ. 18-25, ISSN 2308-054X;

[4-М] **Буриев Ш.М.** Таҳлили таҷрибаи низоми маблағгузориҳои хурди Федератсияи Русия ва ИМА дар шароити муосир / Ш.М. Буриев // Паёми «Молия ва иқтисод»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. –Душанбе, 2023 - №4 (1) - С. 319-330, ISSN 2663-0389;

[5-М] **Буриев Ш.М.** Масъалаҳои мукамалгардонӣ ва гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ дар ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд / Ш.М. Буриев // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон / Бахши илмҳои иқтисодӣ. –Душанбе, 2023 - №3 (272) – С. 44-49, ISSN 2791-2639.

Дар дигар нашрияҳо:

[6-М] **Буриев Ш.М.** Гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкии ташкилотҳои қарзӣ / Ш.М. Буриев, К.Ф. Сайфуров // Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва

иктисодиёти рақамӣ», Душанбе, 10-уми феввали соли 2023 – С. 83-89, ISBN 978-99985-36-54-8;

[7-М] **Буриев Ш.М.** Намудҳои таблиғот дар ташкилотҳои қарзӣ / Ш.М. Буриев, С.С. Саъдуллозода // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Механизмҳои таъмини устувори молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунӣ ва иқтисодиёти рақамӣ» (10-уми феввали соли 2023) – С. 407-411, ISBN 978-99985-36-54-8;

[8-М] **Буриев Ш.М.** Оценка рынка банковских услуг в странах мира / Ш.М. Буриев, К.Ф. Сайфуров // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунӣ босуръат ва масоили амалигардонӣ он дар Тоҷикистон», Душанбе, 17.02.2023 – С. 379-385, ISBN 978-99985-36-56-2;

[9-М] **Буриев Ш.М.** Таъсири низомӣ бонкӣ ба ҳолати рушди иқтисоди кишвар / Ш.М. Буриев, Ғ.Ҳ. Ғаюров, Ф.С. Обидов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Рушди низомӣ бонкӣ ва рақамикунӣ бахши молиявӣ», Кӯлоб, 19-20.12.2023 – С. 162-167, ISBN 978-99975-0-843-0;

[10-М] **Буриев Ш.М.** Мушкилиҳои ҷойдошта дар бозори хизматрасониҳои бонкӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.М. Буриев, Ғ.Ҳ. Ғаюров // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Рушди низомӣ бонкӣ ва рақамикунӣ бахши молиявӣ», Кӯлоб, 19-20.12.2023 – С.180-183, ISBN 978-99975-0-843-0;

[11-М] **Буриев Ш.М.** Қарзҳои ипотекаӣ: таърихи пайдоиш ва ҳолати муосири он / Ш.М. Буриев, К.Ф. Сайфуров // Маҷмӯи конференсияи I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирӣ муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатӣ молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд», Душанбе, 19-20.01.2024 – С.444-448, ISBN: 978-99985-46-16-5;

[12-М] **Буриев Ш.М.** Изучение факторов, влияющих на развитие рынка банковских услуг / Ш.М. Буриев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ

илмию амалӣ дар мавзуи «Финансово-кредитное регулирование развития инновационного предпринимательства в Таджикистане», Душанбе, 10.05.2022 – С. 66-69;

[13-М] **Буриев Ш.М.** Оид ба баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.М. Буриев, Ф.О. Худоиева // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Механизмҳои молиявӣ қарзии татбиқи ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», Душанбе, 18.02.2022 – С. 49-56;

[14-М] **Буриев Ш.М.** Танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд: таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ / Ш.М. Буриев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Муаммоҳои низомӣ андозбандӣ дар шароити муосир». –Душанбе, 25.11.2022 – С. 307-311;

[15-М] **Буриев Ш.М.** Мукамалгардонии идоранамоии низомӣ ҳавфҳои бонкӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ / Ш.М. Буриев, Ф.С. Обидов // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ). –Душанбе, 2024 – С.245-252;

[16-М] **Буриев Ш.М.** Рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва аҳамияти он дар пешрафти муносибатҳои қарзӣ / Ш.М. Буриев // Семинари илмӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масоили назариявӣ амалии пардохтҳои гумрукӣ дар раванди ғанигардонии даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 75-солагии дотсент Ҳикматов Сафаралӣ Ҳикматович (Душанбе, 15 -уми январӣ соли 2024) – С.46-53.

ЗАМИМАҲО

Замимаи №1.–Хусусиятҳои фарқкунандаи бонкдории анъанавӣ аз бонкдории рақамӣ

Хусусиятҳо	Бонки анъанавӣ	Бонки рақамӣ
Дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ	Дар бонки анъанавӣ бо мқсади дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ муштариёро зарур аст, ки дар вақтҳои корӣ ба бинои бонк (филиал ва МХБ) ташриф оваранд.	Бонки рақамӣ имконияти дастрасиро ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ бо речаи 365/24/7 ва бе ҳозир шудан ба бинои бонк медиҳанд. Яъне дар чунин ҳолат муштариён метавонанд бо истифода аз Интернет ва воситаҳои сайёр (телефонҳои мобилӣ, компютерҳо, планшетҳо ва ғайраҳо) аз тамоми ғӯшаи ҷаҳон ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ дастрасӣ дошта бошанд.
Маълумотҳои калон	Бонки анъанавӣ дар дастрасӣ ба маълумотҳо маҳдуд мебошад, зеро он танҳо ба маълумотҳои дастрасӣ дорад, ки дар дохили бонк нигоҳ дошта мешаванд ва наметавонанд ба манбаъҳои беруна маълумотҳои калон дастрасӣ намояд.	Вобаста ба доираи васеи имкониятҳои таҳлилӣ ва дастрасӣ ба сарчашмаҳои зиёди маълумотҳои бонкҳои рақамӣ метавонанд хизматрасониҳои худро беҳтар пешниҳод карда, таҷрибаи муштариёро фардӣ намоянд.
Пешниҳоди хизматрасониҳо	Бонки анъанавӣ хизматрасониҳои асосии худро ба таври мустақим пешниҳод менамояд.	Бонки рақамӣ вобаста ба дастрасӣ ба маълумотҳои калон доираи васеи хизматрасониҳоро бо истифода аз финтех барномаҳо ба таври ғайримустақим пешниҳод менамояд.
Технологияҳо	Бонки анъанавӣ ба технологияҳои нав суст мутобиқ шуда, вобаста ба истифодаи низомҳои кӯҳна ва норасоии захираҳо барои ҷоринамоии технологияҳои навин дар пешниҳоди амалиёту хизматрасониҳо маҳдуд боқӣ мемонад.	Бонки рақамӣ дастовардҳои навини техникаю технологиро дар самти коркард ва пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба таври васеъ истифода мебарад, ки чунин ҳолат на танҳо самаранокии хизматрасониҳо, балки ҷараёни ба таври ғайрӣ расонидани онҳоро ба муштариён таъмин менамояд.
Хизматрасониҳо ба воситаи банкомат, POS – терминалҳо ва АТМ-ҳо	Аз нигоҳи хизматрасониҳо ба воситаи банкомат, бонки анъанавӣ нисбат ба бонки рақамӣ пешсаф мебошад.	Дар бонки рақамӣ чунин хизматрасониҳо вучуд надошта, ҳатто агар баъзе аз бонкҳо чунин хизматрасониҳоро пешниҳод кунанд ҳам, аммо ҳаққи комисионии онҳо хеле зиёд мебошанд.

Хусусиятҳо	Бонки анъанавӣ	Бонки рақамӣ
Мавқеи ҷойгиршавӣ	Бонки анъанавӣ, одатан, аз муштариён талаб менамояд, ки барои дастрасӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ ба бинои бонк ташриф оваранд.	Бонки рақамӣ макони ҷойгиршавӣ надошта, он танҳо дар шабакаи интернетӣ мавҷуд мебошад. Ҳамин тариқ, муштариён метавонанд тавассути веб-барномаҳо ё барномаҳои мобилӣ аз амалиёту хизматрасониҳои бонкии онҳо ба таври фосилавӣ истифода барад.
Чараёни кушодани суратҳисобҳо	Барои кушодани суратҳисобҳо дар бонк муштариро зарур аст, ки ба филиали он муроҷиат намояд. Дар баробари ин, муҳлати кушодани суратҳисоб дар бонки анъанавӣ нисбат ба бонки рақамӣ дарозтар мебошад.	Дар бонки рақамӣ чараёни кушодани суратҳисоб ба зудӣ ва осонӣ дар тури дақиқаҳо дар шакли онлайнӣ анҷом дода мешавад.
Ҳаққи комисионӣ ва меъёрҳои фоизӣ	Вобаста ба истифодаи технологияҳои кухна ҳаҷми хароҷоти бонки анъанавӣ зиёд буда, ниҳоятан чунин омил ба зиёд шудани ҳаққи хизматрасониҳо ва меъёрҳои фоизи амалиёту хизматрасониҳои бонкии онҳо мусоидат менамояд.	Дар бонки рақамӣ вобаста ба истифодаи технологияҳои навин ҳаққи хизматрасониҳои бонкӣ ва меъёрҳои фоизӣ нисбатан камтар мебошад.
Қулай будан	Дар бонки анъанавӣ вобаста ба омилҳои «зарурати ташриф овардани муштарӣ ба филиали бонк барои дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ» бароҳати муштариён дар сатҳи хеле паст қарор дорад.	Дар бонки рақамӣ бароҳати муштарӣ дар сатҳи хеле баланд қарор дошта, дар он муштариён ба таври фосилавӣ ба амалиёту хизматрасониҳои бонкӣ дастрасӣ пайдо менамоянд.
Амният ва беҳатарӣ	Аз сабаби дар шакли физикӣ мавҷуд будани бинои бонк он барои дуздӣ осебпазиртар буда, амният ва беҳатарӣ дар он нисбат ба бонки рақамӣ камтар мебошад.	Вобаста ба истифодаи технологияҳои пешрафтаи рақамӣ ва истифодаи усулҳои рамзгузорӣ дар бонки рақамӣ ҳиссаи дуздӣ нисбат ба бонки анъанавӣ камтар аст ва чунин ҳолат аз нисбатан баланд будани сатҳи амният ва беҳатарӣ дар бонки рақамӣ далолат медиҳад.

Замимаи №2.–Намунаи пурсишнома дар усули CSI

Аз Шумо хоҳиш менамоем, ки ба саволҳо пурра ҷавоб диҳед.

1. Сифати хизматрасониҳои пешниҳодгардидаи бонкӣ

Баҳо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Зарурати ин ҷузъ барои Шумо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

2. Ҷолибияти таълиғоти хизматрасониҳои бонкӣ

Баҳо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Зарурати ин ҷузъ барои Шумо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

3. Нархи хизматрасониҳои бонкӣ

Баҳо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Зарурати ин ҷузъ барои Шумо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

4. Дастрасии осон ба хизматрасониҳои бонкӣ

Баҳо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Зарурати ин ҷузъ барои Шумо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

5. Хизматрасониҳои саривақтии бонкӣ

Баҳо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Зарурати ин ҷузъ барои Шумо:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

6. Агар Шумо пешниҳод ва ё хоҳише барои беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкиамон дошта бошед, пас аз Шумо хоҳиш менамоем, ки онҳоро дар қисмати поён қайд намоед:

Замимаи №3.–Намунаи пурсишнома дар усули SERVQUAL

№	Нишондиҳандаҳои сифат	Рейтинги кабул (Pi)	Рейтинги интизорихо (Ei)	Зариби сифат (Qi)
1	2	3	4	5
M1	Дар ТМХ бояд техникаю таҷҳизоти хозиразамон бошанд.			
M2	Ороиши биноҳо дар ТМХ бояд дар ҳолати аъло бошад.			
M3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд зебо ва озода бошанд.			
M4	Шакли берунаи маводи иттилоотӣ (буклетҳо, проспектоҳо) дар ТМХ бояд ҷолиб бошанд.			
Q дороиҳои моддӣ (M1-M4)				Qj=
H1	Дар ТМХ ваъдаи расонидани хизмат дар вақти муқарраргардида бояд иҷро гардад.			
H2	Агар дар назди муштариён мушкилиҳое пайдо шаванд, пас ТМХ бояд барои ҳалли онҳо самимона кӯшиш намоянд.			
H3	ТМХ бояд дорои обрӯи боэътимод бошанд.			
H4	Хизматрасониҳои ТМХ бояд ба муштариён дар вақти муайян ва эҳтиёткорона пешниҳод карда шаванд.			
H5	ТМХ бояд дар амалиётҳои худ ба хатоҳо ва номуайяниҳо роҳ надиханд.			
Q эътимодноки (H1-H5)				Qj=
O1	Ҳайати кормандони ТМХ бояд дорои интизом бошанд.			
O2	Ҳайати кормандони ТМХ бояд зуд ва ғавран хизмат расонанд.			
O3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд ҳамеша дар ҳалли мушкилиҳои муштариён кумак намоянд.			
O4	Ҳайати кормандони ТМХ ба дархостҳои муштариён бояд зуд ҷавоб диҳанд.			
Q масъулиятшиносӣ (O1-O4)				Qj=
Y1	Байни муштариён ва ҳайати кормандони ТМХ бояд фазои эътимоднок ва ҳамдигарфаҳмӣ вуҷуд дошта бошад.			
Y2	Дар муносибат бо ТМХ муштариён бояд худро беҳатар ҳис кунанд.			
Y3	Ҳайати кормандони ТМХ дар муносибат бо муштариён бояд хушмуомила бошанд.			
Y4	Роҳбарияти ТМХ дар самти хизматрасониҳои самаранок ба муштариён бояд ба ҳайати кормандон кумак расонад.			
Q боварӣ (Y1-Y4)				Qj=
C1	Ба муштариён дар ТМХ бояд муносибати инфиродӣ таъмин карда шавад.			

Идомаи замиаи № 3

1	2	3	4	5
C2	Ҳайати кормандони ТМХ дар ҳалли мушкилиҳои муштариён бояд шахсан иштирок наоянд.			
C3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд талаботҳои муштариёни худро донанд.			
C4	Ҳайати кормандони ТМХ бояд диққати худро ба мушкилиҳои муштариён равона наоянд.			
C5	Вақтҳои кори ТМХ бояд барои ҳамаи муштариён қулай бошад.			
Q ҳамдӣ (C1-C5)				Qj=
Зариби умумии сифат				

**Замимаи №4. – Натиҷаи пурсиши ҶСП ТАҶХ «Имон Интернешнл» бо
усули SERVQUAL**

№	Нишондиҳандаҳои сифат	Рейтинги қабул (Pi)	Рейтинги интизориҳо (Ei)	Зариби сифат (Qi)
1	2	3	4	5
M1	Дар ТМХ бояд техникаю таҷҳизоти хозиразамон бошанд.	3,2	3,3	-0,1
M2	Ороиши биноҳо дар ТМХ бояд дар ҳолати аъло бошад.	3,0	3,2	-0,2
M3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд зебо ва озода бошанд.	2,9	3,2	-0,3
M4	Шакли берунаи маводи иттилоотӣ (буклетҳо, проспекто) дар ТМХ бояд ҷолиб бошанд.	3,1	3,6	-0,5
Q дороиҳои моддӣ (M1-M4)		3,1	3,3	Qj= - 0,3
H1	Дар ТМХ ваъдаи расонидани хизмат дар вақти муқарраргардида бояд иҷро гардад.	2,8	3,7	-0,9
H2	Агар дар назди муштариён мушкилиҳое пайдо шаванд, пас ТМХ бояд барои ҳалли онҳо самимона кӯшиш намоянд.	2,6	3,7	-1,1
H3	ТМХ бояд дорои обрӯи боэтимод бошанд.	3,0	3,4	-0,4
H4	Хизматрасониҳои ТМХ бояд ба муштариён дар вақти муайян ва эҳтиёткорона пешниҳод карда шаванд.	2,9	3,9	-1,0
H5	ТМХ бояд дар амалиётҳои худ ба хатоҳо ва номуайяниҳо роҳ надиханд.	3,0	3,8	-0,8
Q эътимодноки (H1-H5)		2,9	3,7	Qj= -0,8
O1	Ҳайати кормандони ТМХ бояд дорои интизом бошанд.	2,8	3,5	-0,7
O2	Ҳайати кормандони ТМХ бояд зуд ва ғавран хизмат расонанд.	2,4	4,0	-1,6
O3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд ҳамеша дар ҳалли мушкилиҳои муштариён кумак намоянд.	2,5	3,6	-1,1
O4	Ҳайати кормандони ТМХ ба дархостҳои муштариён бояд зуд ҷавоб диҳанд.	2,4	3,4	-1,0
Q масъулиятшиносӣ (O1-O4)		2,5	3,6	Qj= -1,1
Y1	Байни муштариён ва ҳайати кормандони ТМХ бояд фазои эътимоднок ва ҳамдигарфаҳмӣ вучуд дошта бошад.	2,3	3,7	-1,4
Y2	Дар муносибат бо ТМХ муштариён бояд ҳудро беҳатар ҳис кунанд.	2,4	3,6	-1,2
Y3	Ҳайати кормандони ТМХ дар муносибат бо муштариён бояд хушмуомила бошанд.	2,7	3,7	-1,0
Y4	Роҳбарияти ТМХ дар самти хизматрасониҳои самаранок ба муштариён бояд ба ҳайати кормандон кумак расонад.	2,8	3,7	-0,9
Q боварӣ (Y1-Y4)		2,6	3,7	Qj= -1,1
C1	Ба муштариён дар ТМХ бояд муносибати инфиродӣ таъкил карда шаванд.	2,7	3,6	-0,9

Идомаи замиаи № 4

1	2	3	4	5
C2	Ҳайати кормандони ТМХ дар ҳалли мушкилиҳои муштариён бояд шахсан иштирок намоёнд.	2,3	3,5	-1,2
C3	Ҳайати кормандони ТМХ бояд талаботҳои муштариёни ҳудро донанд.	3,6	4,0	-0,4
C4	Ҳайати кормандони ТМХ бояд диққати ҳудро ба мушкилиҳои муштариён равона намоёнд.	3,0	3,8	-0,8
C5	Соатҳои кори ТМХ бояд барои ҳамаи муштариён қулай бошад.	3,1	4,0	-0,9
Q ҳамдӣ (C1-C5)		2,9	3,8	Qj= -0,8
Зариби умумии сифат		2,8	3,6	-0,8